

Divinitas filii eiusque patri subordinatio in Novatiani libro de trinitate.

Dr. Gulielmus Keilbach.

Regulam veritatis exponere intendens Novatianus nihil magis asseverat quam fidem in Deum Patrem, rerum omnium perfectissimum conditorem, et in Dei Filium, Christum Jesum, Dominum nostrum. At contra ditheismi periculum verbis explicitis unitatem Dei confitetur statuendo Filii originem secundum substantiam a Patre.[1] Quibus assertis quaestio nostra extremis lineamentis, atta-

---

[1] In primis proponimus abbreviationes pro operibus, quae pluries citabuntur:

W. Yorke Fausset: Novatiani romanae urbis presbyteri de trinitate liber. (Cambridge Patristic Texts), Cambridge 1909. (= Fausset). In toto tractatu utimur excellenti hac editione critica singulosque textus accurate iuxta eam citabimus indicando caput libri De Trinitate, paginam et lineam in ipsa hac editione. — Integer textus simul cum commentario Gallandii habetur in Migne, P. Lat., III, 913—982.

A. D'Alès: Novatien. Étude sur la théologie romaine au milieu du IIIe siècle, Paris 1924. (= D' Alès). Hoc opere cum minutissima tantum correctione continetur articulus »Novatien et la doctrine de la Trinité á Rome au milieu du troisième siècle« primo publici iuris factus in Gregorianum III, Romae 1922, p. 420—446, 497—523.

Hermann Jordan: Die Theologie der neuentdeckten Predigten Novatians. Eine dogmengeschichtliche Untersuchung. Leipzig 1902. (= Jordan).

Valdemar Ammundsen: Novatianus og Novatianismen. En kritisk Fremstilling af Novatianus 's Liv og Forfattervirksomhed samt Eftervisning af den novatianske Bevaegelses Omfang og Betydning. Kjobenhavn 1901. (= Ammundsen).

Prudentius Maranus: Divinitas Domini nostri Jesu Christi manifesta in Scripturis et Traditione. Wirceburgi 1859. (= Maranus).

Dr. J. A. Dorner: Entwicklungsgeschichte der Lehre von der Person Christi von den ältesten Zeiten bis auf die neueste. I², Berlin 1851. (= Dorner). — Ceterae citationes loco opportuno accurate tradentur.

men concinne adumbratur. Priusquam autem ad accuratiora ascendimus, quaedam utilia praemittere opportunum ducimus.

Primo quidem quaeri posset, utrum liber De Trinitate sit iure Novatiano attribuendus. Quam quaestionem hodie silentio praeterire licet. Consensus enim unanimis evasit pro Novatiano auctore in disputationibus saeculo potissimum praeterlapso hac de re habitis. At quemadmodum res gestae sint, paucis diligenter referre sufficiat.

Antiquis temporibus iuxta Rufini testimonium liber De Trinitate a macedonianis constantinopolitanis s. Cypriano adscribebatur. Ipse autem Rufinus Tertullianum auctorem aestimabat.[2] S. Hieronymus e contra tertiam sectatus est opinionem asserendo: »... nec Tertulliani liber est, nec Cypriani dicitur, sed Novatiani, cuius et inscribitur titulo et auctoris eloquium styli proprietas demonstrat.«[3] Atque alio loco dicit de Novatiano: »Scripsit ... et de Trinitate grande volumen, quasi ἐπιτομήν operis Tertulliani faciens, quod plerique nescientes, Cypriani existimant.«[4] In explicando termino ἐπιτομή iuxta sensum hic latentem auctores multum laborant. Bardenhewer sic iudicat: »Hieronymus muss sich geirrt haben; gerade in dem Schriftstellerkataloge steht ein Flüchtigkeitsfehler bekanntlich nicht vereinzelt da.«[5] Vide de hoc etiam alios auctores infra relatos.

Recenter authentiam impugnabat H. Hagemann, qui unum e discipulis s. Irenaei, qui sit contemporaneus s. Hippolyti, auctorem esse contendit.[6] Similiter etiam J. Quarry, iuxta quem tamen liber

— En etiam textus ad assertum nostrum supra propositum confirmandum: »Regula exigit veritatis ut primo omnium credamus in Deum Patrem et Dominum omnipotentem, ... rerum omnium perfectissimum conditorem ...« Fausset, cap. 1, p. 1 (1) —2 (1). »Eadem regula veritatis docet nos credere post Patrem etiam in Filium Dei, Christum Jesum, Dominum Deum nostrum, sed Dei Filium ...« Fausset cap. 9, p. 28 (4—6). »Est ergo Deus Pater omnim institutor et creator, solus originem nesciens, invisibilis, immensus, immortalis, aeternus, unus Deus; ... ex quo, quando ipse voluit, sermo Filius natus est: qui ... in substantia prolatae a Deo virtutis agnoscitur.« Fausset, cap. 31, p. 115 (18) — 116 (7).

[2] Rufinus, Liber de adulteratione librorum Origenis; Migne, P. Gr., XVII, 628—629.

[3] S. Hieronymus, Apologia adversus libros Rufini, lib. II, 19; Migne, P. Lat., XXIII, 444.

[4] S. Hieronymus, De viris illustribus, cap. 70; Migne P. Lat., XXIII, 681.

[5] Otto Bardenhewer: Geschichte der altkirchlichen Literatur II, Freiburg i. Br. 1903, p. 566.

[6] H. Hagemann: Die römische Kirche und ihr Einfluss auf Disciplin und Dogma in den ersten drei Jahrhunderten, Freiburg i. Br. 1864, p. 406 sqq.

fuisset primo graece conscriptus atque s. Hippolytum haberet auctorem at postea in versione latina magis divulgatus ad nos pervenisset.[7]

Horum vero sententiam reppulerunt C. Weyman et G. Landgraf, qui fructum suae inquisitionis breviter sic recolunt: »Es dürfte sich aus unseren Zusammenstellungen mit Evidenz ergeben: 1) Die Schrift de trinitate ist sicher von dem Verfasser der epistula de cibis Judaicis geschrieben worden, sodass Zweifel an ihrem novatianischen Ursprung nicht mehr statthaft sind. 2) Die Schrift de trinitate ist gleich der epistula de cibis Judaicis eine original-lateinische Schrift, nicht eine Übersetzung aus dem Griechischen...«[8]

Secundum quod praenotandum, spectat litteraturam a nobis consultam. Iuxta scientiae exigentias omnia opera atque scripta, circa quae etiam levissima tantum emergebat spes vel possibilitas cuiusdam cum nostra quaestione connexionis, accurate inspicere studuimus, quamquam minime necessarium apparebat ad omnia et singula in notis attendere.

Tertium tandem quod praemittendum, respicit scopum inquisitionis nostrae. Mens nostra non erat probationem divinitatis Filii, prout apud Novatianum invenitur, in toto suo ambitu proponere, sed eam potius novo sub aspectu exprimere: secundum quod nempe Verbum aeternum ingreditur tractatum de ss. Trinitate. Quae vero circa hanc quaestionem ab eruditis auctoribus irrefragabili fere demonstratione vindicata iam sunt, simpliciter praesupponere placuit.

Sic igitur ad nostram quaestionem iam prope accedimus. Etenim in variorum auctorum sententiis perscrutandis saepe hoc idem

---

[7] J. Quarry: Novatiani de trinitate liber: its probable history; in Hermathena X, 23, p. 36—70 (London—Dublin 1897).

[8] C. Weyman — G. Landgraf: Novatians epistula de cibis Judaicis; in Archiv für lateinische Lexikographie und Grammatik XI, p. 225 (Leipzig 1898—1900).

Si vero vis certiorem te reddere de consensu supra indicato, tunc confer quodlibet manuale patrologiae. Maxime tamen iuvabit videre Harnack-Preuschen: Die Überlieferung und der Bestand der altchristlichen Litteratur bis Eusebius, Leipzig 1893, p. 653; O. Bardenhewer: Geschichte der altkirchlichen Literatur II, Freiburg i. Br. 1903, p. 566; Realencyclopädie für protestantische Theologie und Kirche XIV[3], Leipzig 1904, p. 226 (A. Harnack: Novatian); M. Schanz: Geschichte der römischen Litteratur III[2], München 1905, p. 420—421; Fausset, p. XXII—XXIX; A. D'Alès: Le Corpus de Novatien, in Recherches de science religieuse IX, Paris 1919, p. 295—296, sed utiliter leges totum articulum (p. 293—323), qui continetur etiam in opere indicato de Novatiano; Umb. Moricca: Storia della letteratura latina cristiana I, Torino 1923, p. 550 sq.; Alb. Ehrhard: Die Kirche der Märtyrer. München 1932, p. 309, 326.

invenimus: una ex parte expositionem Novatiani de Filii divinitate magnis laudibus celebrant, altera vero ex parte quosdam subordinatianismi defectus significare non negligunt. Non raro tamen potius generalibus affirmationibus indulgent, quam particularia argumenta proponunt. At cum talia proponunt, valde etiam inter se dissentiunt. Inde cupimus in ipsum Novatiani textum inquirere eiusque mentem in locis plus minusve obscuris detegere ac perspicue proponere.

Bimembris divisio nobis ex ipsa rei natura imponitur. Inquisitio proin versabitur cum circa Novatiani argumenta ad divinitatem Filii probandam tum circa eius mentem vitiis cuiusdam subordinatianismi intextam. Primam partem breviter expedire licebit, cum peculiaribus difficultatibus minus obnoxia sit. Nihilo secius attentius considerabimus egregium illud argumentum, haustum ex ipsius Christi verbis: »Ego et Pater unum sumus« (Jo. 10, 31). In secunda vero parte inquisitioni vastior campus reservatus erit ideoque in eius quaestionibus ponderandis magis insistemus.

I.

Ut statim ab initio praeficiamus primae parti testimonium minime negligendum, laudentur praeclara verba Marani, qui inter cetera de Novatiano ait: »Nullum fere divinitatis Christi argumentum afferri potest, quod ab hoc Scriptore praetermissum sit... Liquere arbitror quidquid in Scripturis de Christi divinitate magnifice dicitur, id Novatianum et vehementer admiratum esse et constanter tenuisse et credidisse.«[9] Et profecto, perlustrando utrumque Testamentum, vetus scilicet et novum, Novatianus testimonia sacrae Scripturae revera acervatim frequentat eaque adstricta eloquentia clare exstruendo in pressiorem argumentorum redigit formam.

Sequimur in expositione ordinem ab ipso Novatiano praestitutum, ut etiam ex hoc eius mens clarius appareat.

1. Sicuti fas est, prae omnibus Novatianus operam dat in munienda sibi via enumerando affatim sacrae Scripturae textus, quibus clarissime constat »hunc... Jesum Christum... Dei Filium, et in veteri testamento... esse repromissum et in novo testamento ... exhibitum«[10] eiusque »praesentia corporatae veritatis«[11] umbris atque figuris in prophetiis expressis tandem suae significationis realem adimpletionem obtigisse.

Postea per integri capitis laborem, humanitate Christi contra docetas et gnosticos in tuto collocata, Novatianus divinitatem Filii exhibere pergit.[12] Non enim, ait, »sic de substantia corporis ipsius exprimimus, ut solum et tantum hominem illum esse dicamus;

---

[9] Maranus, lib. 4, cap. 19, 1 (p. 617—618).

[10] Fausset, cap. 9, p. 28(8—10).

[11] Fausset, cap. 9, p. 28(11—12).

[12] Vide totum caput 10.

sed ut divinitate sermonis in ipsa concretione permixta etiam Deum illum secundum Scripturas esse teneamus.«[13] Vituperat dein haereticos, i. e. adoptianistas, quod Christum nudum et solitarium hominem asserunt, auctoritatem divinam illi abnegantes, dum reapse dicere eum debeamus »D o m i n u m et p r i n c i p e m mundi, cui a suo Patre omnia tradita sunt et cuncta concessa, per quem instituta sunt universa, creata sunt tota, digesta sunt cuncta, aevorum omnium et temporum r e g e m, angelorum omnium p r i n c i p e m, ante quem nihil praeter Patrem«.[14] Oportet enim in Christo non tantummodo infirmitates considerare, sed et ad altiora ascendere. Nam etsi passiones in illo ostendunt humanam fragilitatem, opera tamen quae ipse peregit asserunt in illo divinam potestatem.[15] At prosequitur Novatianus alacri cum animo et fatur: »Non est ergo in unam partem inclinandum et ab alia parte fugiendum, quoniam nec tenebit perfectam veritatem quisquis aliquam veritatis excluserit portionem. Tam enim Scriptura etiam Deum annuntiat Christum, quam etiam hominem ipsum annuntiat Deum; tam hominem descripsit Jesum Christum, quam etiam Deum quoque descripsit Christum Dominum. Quoniam nec Dei tantum illum Filium esse proponit, sed et hominis; nec hominis tantum dicit, sed et Dei referre consuevit: ut dum ex utroque est, utrumque sit; ne si alterum tantum sit, alterum esse non possit.«[16]

Necessario igitur Christum Jesum Deum nuncupare et credere debemus. Nam in Scripturis legimus eum ante ipsum Abraham esse (Jo. 8, 58), Dominum David vocari (Mt. 22, 43—45), Dominum sabbati exprimi (Mt. 12, 8; Lc. 6, 5), de vivis et mortuis iudicium habere reperiri (Jo. 5, 21—22) atque ante ipsum mundum fuisse perhiberi (Jo. 17, 5; 1, 10; Act. 10, 36; Rom. 1, 3). Fides ergo non erit perfecta ideoque nec vera nisi utrumque in Christo credamus, humanitatem scilicet et divinitatem. »Nam si ex duobus, altero in fide cessante, unum, et quidem id quod est minus, ad credendum fuerit assumptum, perturbata regula veritatis, temeritas ista non salutem contulerit, sed in vicem salutis de iactura fidei periculum mortis grande conflaverit.«[17] Et recurrendo iterum ad prophetias haud obscuras Osee (1, 7), Isaiae (7, 14; 35, 3—6) et Habacuc (3, 3) explicitis et minime ambiguis verbis Novatianus contra sacrilegam, ut ipse ait, haeresin sabellianam acriter invehit, minus tamen quoad rem nova proferens.[18]

Deinde iam profundiora indagare atque exprimere incipit. Etenim animadvertit, per testimonium Scripturae in prologo Joannis

---

[13] Fausset, cap. 11, p. 35(8—12).

[14] Fausset, cap. 11, p. 35(13)—36(3). Sublineatio est nostra.

[15] Fausset, cap. 11, p. 36(15 sqq).

[16] Fausset, cap. 11, p. 37(4—13).

[17] Fausset, cap. 11, p. 38(21)—39(3).

[18] Confer integrum caput 12.

de nativitate Christi »Scripturam evangelicam utramque istam substantiam (nempe humanam et divinam) in unam nativitatis Christi foederasse concordiam.«[19] Et quia per ipsum Verbum, in plenitudine temporis caro factum, omnia praeter Deum facta sunt — vel prout s. Paulus praeclare testatur: »visibilia et invisibilia ... omnia per ipsum ... constant« (Col. 1, 16) — ideo Christus merito Deus dicitur. Sed insuper et ipse Christus appellat ad claritatem, quam habuerat apud Patrem antequam mundus esset (Jo. 17, 5). »Ac si de caelo descendit Verbum hoc tamquam sponsus ad carnem, ut per carnis assumptionem Filius hominis illuc posset ascendere, unde Dei Filius Verbum descenderat, merito ... recipit iam claritatem illam, quam ante mundi institutionem habuisse ostenditur, Deus manifestissime comprobatur.«[20]

2. En igitur ad ea pervenimus, quorum nostra maxime interest. Sequitur enim nunc breve illud incisum, cui Maranus, uti supra expressum est, suam admirationem denegare non potuit. Ecce quomodo Novatianus loquitur: »Quod si, cum nullius sit nisi Dei cordis nosse secreta, Christus secreta conspicit cordis: quod si, cum nullius sit nisi Dei peccata dimittere, idem Christus peccata dimittit: quod si, cum nullius sit hominis de caelo venire, de caelo veniendo descendit: quod si, cum nullius hominis haec vox esse possit, Ego et Pater unum sumus, hanc vocem de conscientia divinitatis Christus solus edicit: quod si postremo omnibus divinitatis Christi probationibus et rebus instructus apostolus Thomas, respondens Christo Dominus meus et Deus meus dicit: quod si et apostolus Paulus, quorum, inquit, patres et ex quibus Christus secundum carnem, qui est super omnia Deus benedictus in saecula, in suis litteris scribit: quod si idem se apostolum non ab hominibus, aut per hominem, sed per Jesum Christum constitutum esse depromit: quod si idem evangelium non se ab hominibus didicisse aut per hominem, sed per Jesum Christum accepisse contendit: merito Deus est Christus.«[21]

Analysi accuratiori instituta triplex in his paucis versibus genus argumentorum distinguere licet et iuvat. Primum procedit ex gestis in vita Christi, nempe ex eo quod Christus de caelo venit et quod, dum in terris degebat, secreta conspexit cordis et peccata dimisit, quorum unumquodque nullius est nisi Dei. Secundum nititur testimonio explicito Christi »Ego et Pater unum sumus«, quo respondit Judaeis postulantibus ab eo claram confessionem utrum sit Messias nec ne. Tertium postremo genus initium capit a testimoniis apostolorum ac item divinitatem Christi manifesto com-

---

[19] Fausset, cap. 13, p. 43(8—9).

[20] Fausset, cap. 13, p. 43(16)—44(7). Sublineatio est nostra.

[21] Fausset, cap. 13, p. 44(11—26).

probat. Nam »omnibus divinitatis Christi probationibus et rebus instructus apostolus Thomas, respondens Christo Dominus meus et Deus meus dicit.« Apostolus vero Paulus inquit: »Christus ... est super omnia Deus benedictus in saecula« (Rom. 9, 5); et prosequitur aliis locis »se apostolum non ab hominibus, aut per hominem, sed per Jesum Christum« (Gal. 1, 1) esse constitutum atque evangelium non se ab hominibus didicisse aut per hominem, sed per Jesum Christum accepisse contendit (cf. Gal. 1, 12). Ex quibus omnibus, ut liquet, aliud concludi nequit nisi Christum iure merito Deum dici.

Nemo est qui non videat in centro praedictae expositionis poni praeclarum ipsius Christi testimonium »Ego et Pater unum sumus«. Ad hanc sollemnem confessionem Domini bis redibit Novatianus semper magis evolvendo ac elucubrando, quantum ei necessarium apparet, relationes inter Patrem et Filium.

Interim autem, rediens ad dicta priora, Novatianus dilemma proponit: »Itaque ... cum ... manifestum sit omnia esse facta per Christum, aut ante omnia est, quoniam omnia per ipsum, et merito et Deus est: aut quia homo est, post omnia est, et merito per ipsum nihil factum est.«[22]

Dein Novatianus aggreditur veram copiam textuum Scripturae plausibilium iterum atque iterum inculcando conclusionem: »Non ergo ... homo tantum est, ... sed et Deus«.[23] Vel aliter: »Veniendo ... inde, unde homo venire non potest, Deum se ostendit venisse.«[24] Nam Christus non est de hoc mundo (Jo. 8, 23), immo contra ex Deo processit et venit (Jo. 8, 42) et antequam Abraham fieret ipse iam est (Jo. 5, 58). Nunc autem Verbum caro factum in mundo degens salutem perpetuam atque immortalitatem suis porrigit (Jo. 10, 27—28).[25] Aliis verbis, Christo probantur talia convenire attributa, quae nonnisi soli Deo convenire possunt.

3. Sic Novatianus denuo redit ad celebre testimonium Domini »Ego et Pater unum sumus«, quod ei sine ulla dubitatione tamquam fascis apparet, in quo omnes radii divinitatem Filii ostentantes in unum colliguntur. »Si homo tantummodo Christus, quid est, quod ait: Ego et Pater unum sumus? Quomodo enim Ego et Pater unum sumus, si non et Deus est et Filius? Qui idcirco unum potest dici, dum ex ipso est, et dum Filius eius est, et dum ex ipso nascitur, dum ex ipso processisse reperitur; per quod et Deus est.«[26] Novatianus hic non iam acquiescit in mero facto divinitatis Christi exhibito. Sed ratione habita haeresis sabellianae, quae in trinitate divina tandem aliquando nonnisi varias

---

[22] Fausset, cap. 13, p. 45(1—5).
[23] Fausset, cap. 13, p. 45(7—8).
[24] Fausset, cap 15, p. 48(16—17).
[25] Fausset, cap. 15, p. 49—52.
[26] Fausset, cap. 15, p. 52(17—21).

agnoscit relationes Dei unipersonalis ad mundum,[27] lucem quandam in ipsam unitatem et distinctionem inter Deum Patrem et Filium vigentem immittere conatur. Punctum decisivum censet factum aeternae filiationis sensu genuino acceptae: »Deum enim se sic intellegi vult, ut Filium Dei et non ipsum Patrem vellet intellegi.«[28] Ita et Judaesis, qui eum de blasphemia calumniabant, Dominus aperte respondit: »Vos dicitis, quia blasphemas, quia dixi, Filius Dei sum?« (Jo. 10, 36). At Novatianus prosequitur: »Ita quod ad crimen blasphemiae pertinet, Filium se non Patrem dicit: quod autem ad divinitatem spectet ipsius, Ego et Pater unum sumus dicendo, Filium se esse et Deum probavit. Deus est ergo: Deus autem sic, ut Filius sit, non Pater.«[29]

Plura de hac re Novatianus adhuc dicenda habet. Sed interim alia insuper testimonia conquirere studet, quae tamen omnibus diligenter indagatis pro quaestione nostra praesenti minoris omnino sunt momenti. Ea itaque brevissime attingere sufficiat. — Dicebat Dominus Marthae: »Qui... credit in me, non morietur in aeternum« (Jo. 11, 26). Verba autem haec vera esse non possent nisi Christus sit Deus, cum maledictus esse teneatur omnis qui confidit in homine.[30] — Ulterius »si homo tantummodo Christus, quomodo Paraclitum dicit de suo esse sumpturum quae nuntiaturus sit?«[31] — In sequentibus ad sua dicta priora alludit, sua argumenta dialectice evolvens plura repetit et in eorum confirmationem varios Scripturae textus invocat. Sic tandem etiam Moysen contestatur, sed speculationibus non minus periculosis quam subtilibus innexus ansas praebet ad quamplurimas subordinatianismi accusationes. At quomodo Novatianus ab eiusmodi erroribus perfecte salvari possit, non videmus. Fuse nos haec in parte sequenti occupabunt.[32]

Etiam quae sequentibus octo capitibus habentur, quantum ad positivum valorem probationis minoris prorsus momenti dici debent.[33] Potius per moduum illustrationis adducuntur, si prae oculis habetur respectus quaestionis nostrae, quamvis nonnunquam in eis rerum gravioris ponderis mentio fiat. Hae autem, ut paene di-

---

[27] Cf. Pohle-Gierens: Lehrbuch der Dogmatik, I[8], Paderborn 1931, p. 279; A. D'Alès: La théologie de Saint Hippolyte, Paris 1906, p. 8—35; J. Tixeront: Histoire des dogmes I[4], Paris 1906, p. 315.

[28] Fausset, cap. 15, p. 53(8—9). Sublineatio est nostra.

[29] Fausset, cap. 15, p. 54(1—4). Sublineatio est nostra.

[30] Fausset, cap. 16, p. 54(5—16).

[31] Fausset, cap. 16, p. 55(1—2); Jo. 16, 14.

[32] Interim vide quae habentur a medio capitis 16 usque ad finem capitis 17.

[33] A capite 19 usque ad caput 26 inclusive.

cam, quasi passim sparguntur. Tota expositio in primis quandam speciem argumentationis ad hominem prae se ferens, saltem in pluribus, protinusque Scripturae auctoritatem urgens, argumenta prius exposita confirmare nec non difficultatibus insurgentibus satisfacere contendit.

4. Hac occasione Novatianus secunda iam vice revertitur ad lepidum suum argumentum, quod ei omnibus praeplacet, haustum ex Christi confessione »Ego et Pater unum sumus«. En quae leguntur: »Sed quia frequenter intendunt (patripassianistae) illum nobis locum quo dictum sit: Ego et Pater unum sumus, et in hoc illos aeque facile vincemus. Si enim erat, ut haeretici putant, Pater Christus, oportuit dicere: Ego Pater unus sum. At cum Ego dicit, deinde Patrem infert, dicendo Ego et Pater, proprietatem personae suae, id est Filii, a paterna auctoritate discernit atque distinguit, non tantummodo de sono nominis, sed etiam de ordine dispositae potestatis; qui potuisset dicere, Ego Pater, si Patrem se esse meminisset. Et quia dixit unum, intellegant haeretici quia non dixit unus. Unum enim neutraliter positum societatis concordiam non unitatem personae sonat. Unum enim non unus esse dicitur, quoniam nec ad numerum refertur, sed ad societatem alterius expromitur. Denique adicit dicens, sumus, non sum, ut ostenderet per hoc quod dixit, sumus Ego et Pater, duas esse personas; unum autem quod ait, ad concordiam et eandem sententiam et ad ipsam caritatis societatem pertinere, ut merito unum sit Pater et Filius per concordiam et per amorem et per dilectionem. Et quoniam ex Patre est, quicquid illud est, Filius est, manente tamen distinctione, ut non sit Pater ille qui Filius, quia nec Filius ille qui Pater est. Nec enim sumus addidisset, si unum se et solitarium Patrem Filium factum esse meminisset.«[34]

Totam hanc dictionem Novatianus a Tertulliano est mutuatus.[35] Qua perpulchre ostenditur Christum se clare a Patre distinguere. Hoc enim ex accurata verborum analysi luce clarius apparet. Neutrum »unum« indicat concordiam in multiplicitate, numerus vero pluralis »sumus« distinctionem personarum.[36] Stupenda revera eloquentia fulgidaque claritate Novatianus hic diversitatem personarum divinarum intendit, sed earum unitatem in ratione essentiae deficienter tantum attingit. Iure proinde Fausset observat, Novatiani interpretationem circa Dei unitatem sensu mere affir-

---

[34] Fausset, cap. 27, p. 96(17)—98(4).

[35] Dr. E. Kroymann: Tertullian Adversus Praxean (Sammlung - Dr. G. Krüger), Tübingen 1907, cap. 22, p. 36 (2—19) vel Migne, P. Lat. II, 183—184.

[36] Elegantius adhuc dicet s. Augustinus: »In duobus istis verbis quod dixit, unum, liberat te ab Ario: quod dixit, sumus, liberat te a Sabellio.« In Joannis Ev., Tract. 36, 9. Migne, P. Lat. XXXV, 1668.

mativo rectam quidem, nihilominus valde inadaequatam esse.[37] Quod eo gravius fertur, cum ipse Tertullianus de hac re prius disserens explicitis verbis dixerit: »... dictum est: Ego et Pater unum sumus, ad substantiae unitatem, non ad numeri singularitatem.«[38] Ideo verum quidem manet quod Gallandius in indice ad Novatiani librum De Trinitate a se confecto quoad caput 27 asserit dicens: »Pulcre respondet ad illud: Ego et Pater unum sumus, quod illi (sabelliani et patripassianistae) pro se intendebant.«[39] Sed non obstante pulchritudine Novatianus saltem hoc loco ad pleniora non progreditur. Praecise hic magis quam alibi deficit in statuenda aequalitate inter Patrem et Filium, quae vero necessario exspectaretur ad modum complementi accuratiorisque interpretationis formulae eius tam saepe redeuntis: Filius Deus est. Sine dubio etiam nunc unitatem Patris et Filii valde inculcat, sed eam prius in »societatis concordia« seu »caritatis societate« intelligere aut in unitate »per concordiam et per amorem et per dilectionem« reponere, quam ad strictam in ipsa ratione essentiae unitatem redigere videtur. Sic igitur in »morali et practica unitate«[40] sistit, cum ad essentiae unitatem sensu metaphysico ascendere deberet.

Profecto, quid esset magis desiderandum, quam ut Novatianus rediret ad »substantiae concordiam«, de qua paulo supra locutus est agendo de Verbo incarnato?[41] Postea utique clare atque expresse dicet: »... quando Pater voluit, processit ex Patre ... substantia ... illa divina, cuius nomen est Verbum, per quod facta sunt omnia, et sine quo factum est nihil«.[42] Item sub finem libri de communione substantiae inter Patrem et Filium loqui non negliget.[43]

---

[37] Fausset, p. 97 ad 14.

[38] Dr. E. Kroymann (ut sub nota 35), cap. 25, p. 41(14—15) vel Migne P. Lat. II, 188; cf. A. D'Alès: La théologie de Tertullien, Paris 1905, p. 81—82. Sublineatio in textu relato est nostra.

[39] Andreas Gallandius: Bibliotheca veterum Patrum antiquorumque scriptorum ecclesiasticorum, III, Venetiis 1767, p. 315.

[40] Fausset, p. XLVII.

[41] Fausset, cap. 24, p. 91(3). Sublineatio est nostra.

[42] Fausset, cap. 31, p. 118(5—9).

[43] Quae Maranus, lib. 4, cap. 19, 2 (p. 622), sic explicat: »... substantiae communionem inter Patrem et Filium admittit, eamque in hoc positam putat, quod tota divinitatis auctoritas Filio tradita, eadem in Patre esse non desinat. Sed illud semper arctissime tenet Filium, ut a Patre genitum, non esse origine aequalem Patri.« Eidem sententiae patrocinatur etiam Gallandius: Bibliotheca veterum Patrum antiquorumque scriptorum ecclesiasticorum, III, Venetiis 1767, p. 314 ad 10. Similiter multi alii, vix non omnes.

De his omnibus ergo nihil apparet, ubi eorum neglectio aegre tantummodo sustinetur. Minime utique excluduntur, sed eorum in locum debilis quaedam introducitur analogia ex I. Cor. 3, 5 sqq: »Ego plantavi, Apollo rigavit... Qui autem plantat, et qui rigat, unum sunt...« Illustratio enim haec od »concordiae unitatem ...cum personarum tamen distinctione«[44] in divinis collustrandam frustra adducitur, cum unitas essentiae quamlibet concordiae societatem longe superet atque transcendat. Ceteroquin analogia haec perperam etiam videtur a Novatiano tractari, ita, ut ad eius doctrinam de unitate inter Patrem et Filium profundius intelligendam nihil conferat. Utitur enim in reciproca inter Paulum et Apollinem relatione designanda illa expressione »unum sunt« ad significandam eorum unitatem in veritate, fide et religione.[45] Indicat ergo unitatem animorum volutatumque consensum servata personarum distinctione. Ammundsen ideo praefert analogiam hanc penitus negligere, quia ex natura humana sumpta sit.[46] Fausset vero necessitatem huiusmodi praetermissionis minus approbat, cum etiam ipsa fidelium unitas non sit mere humanum quid, sed elementum quoddam divinum involvat necesse est, licet Novatianus huius rei mentionem nullo modo faciat.[47] Quidquid sit, istam analogiam negligere rei ipsi certe detrimento non est.

At omnibus his consideratis facile intelligitur quomodo Petavius, quamvis non iure, tamen non sine fundamento, nimis severe concludere ausus sit: »Capite secundo et vicesimo, verba illa Joannis decimo, Ego et Pater unum sumus, **Ariano pene more declarat:** Unum autem, quod ait, ad concordiam (inquit) et eandem sententiam et ad ipsam charitatis societatem pertinet, ut merito unum sit Pater et Filius per concordiam et per amorem et per dilectionem.«[48] Quare diligenti conside-

---

[44] Fausset, cap. 27, p. 98(5—6).

[45] Fausset, cap. 27, p. 98(17—20): »...unum ambo sint. Nam quando duorum una sententia est, veritas una est, fides una est, una atque eadem religio est,... unum sunt, etiam si duo sint.«

[46] Ammundsen, p. 35—36.

[47] Fausset, p. XLVII—XLVIII.

[48] Dionysius Petavius: Theologica Dogmata II, De Trinitate, lib. I, cap. V, 5 (p. 29b), Venetiis 1745. Observes tamen Petavium memorando caput secundum et vicesimum sequi adhuc perturbatum veterum editionum ordinem, quo spectato Gallandius, Biblioth. vet. Patrum..., III, Venetiis 1767, p. XIX, ait: »Illud vero in primis curavimus, ut ad sua quaeque loca luxata membra reducerentur, duce nobis praeeunte doctissimo Cotelerio, qui capitum trajectionis in libro de Trinitate post Henricum Valesium acute advertit adnotavitque.« — Ipse vero Cotelerius rem breviter sic refert: »...de Novatiano Romano Presbytero rem obiter narrabo veram, nec scitu indignam. Non semel ab Henrico Valesio audivi, librum Novatiani de Trinitate ingenti

ratione nec non laude digna videtur animadversio A. D'Alès fere haec habens: Novatianus vidit necessitatem tenendi pluralitatem in unitate. Modo prae unitatis mysterio eius oculus turbatur, ideoque non descendit usque ad fundum quaestionis sabellianae. De concordia in Trinitate bene quidem loquitur, sed unionem denotat moralem indecisamque relinquit unitatem metaphysicam.[49]

Nefas autem esset velle rem sic absolvere. Depromere enim oportet quae clariora circa eandem quaestionem sequuntur atque insufficientiam, quantum salvis legibus scientificis fieri potest, accuratioribus complere.

Observes propterea Novatianum adversus haereticos, qui vel Christum cum Patre confundunt vel e contra hominem tantummodo eum dicunt, sollemniter declarare: »Nos ... et scimus et legimus et credimus et tenemus unum esse Deum, qui fecit caelum pariter ac terram, quoniam nec alterum novimus aut nosse (cum nullus sit) aliquando poterimus.«[50] Ac denique firmissime etiam asserit: »Est ergo (Filius nempe) Deus, sed in hoc ipsum genitus, ut esset Deus.«[51] Quibus attente ponderatis poteruntne, quaeso, verba eius tam idonea per meram unitatem m o r a l e m defendi? Vix credo! Nam unitas hic plus premitur, quam ut morali nonnisi natura satis exhauriatur.[52]

Sed ne forte super arenam domum nostram exstruere videamur, alia insuper adire volumus, quae nos assentiri adhuc manifestius cogunt. In memoriam ideo revocare liceat iam semel laudata. Ex Patre, »quando ipse voluit, sermo Filius natus est ... in s u b s t a n t i a prolatae a Deo virtutis.«[53] Vel iterum: »... quando Pater voluit, processit ex Patre ... s u b s t a n t i a ... i l l a d i v i n a, cuius momen est Verbum, per quod facta sunt omnia, et sine quo factum est nihil.«[54] Vel tandem, licet quoad quaedam primo aspectu ambigua: »Unus Deus ostenditur verus et aeternus Pater,

---

deformari transpositione, deque ea a se confectam fuisse Dissertationem. Itaque post viri incomparabilis obitum, litteris damnosum, litteratis acerbum, mihi certe luctuosissimum, exspectabam, sperans in publicum prodituram cum aliis Dissertatiunculam. Sed ubi spem vidi protractam, atque tantum non amissam, cepit me desiderium quaerendae illius transpositionis. Proinde sumptum in manus legi diligenter tractatum. Nec inanis exstitit labor. Nactus enim sum capiti 14. subjungi debere capita 23. 24. 25. 26. 27. indeque 15. 16. 17. 18. 19. 20. 21. 22. ac demum 28. cum sequ.« Joh. Bapt. Cotelerius: E c c l e s i a e g r a e c a e m o n u m e n t a III, Luteciae Parisiorum 1686, p. 634. — Cf etiam Fausset, p. XXVIII sq.

[49] D'Alès, p. 113.

[50] Fausset, cap. 30, p. 113(12—15).

[51] Fausset, cap. 31, p. 121(12).

[52] Huic opinioni videtur favere etiam Maranus, lib. 4, cap. 19, 3 (p. 624).

[53] Fausset, cap. 31, p. 116(4—7). Sublineatio est nostra.

[54] Fausset, cap. 31, p. 118(5—9). Sublineatio est nostra.

a quo solo haec vis divinitatis emissa, etiam in Filium tradita et directa, rursum substantiae per communionem ad Patrem revolvitur.«[55]

Quibus omnibus perpensis etiam Dorner, qui, quamvis multa in hoc ultimo capite libri reprehendenda inveniat, non iam haesitat affirmare Novatianum hisce verbis unitatem essentiae Patris et Filii propugnasse.[56] At profecto, secus Novatiani conclusio »Est ergo Deus, sed in hoc ipsum genitus, ut esset Deus«[57] captu difficilis evaderet, ne dicam: sensum intelligibilem non iam redderet. Cui nostro iuducio etiam Maranus manifesto assentitur, quatenus optime observat Novatiani responsionem his, qui quaerebant, quomodo non duo sint dii, si Pater Deus est et Filius Deus, nihil fere habere praeter hanc cautionem, ne Filius a Patris substantia separetur, quo posito non iam unus apud christianos Deus exstitisset. Ac tandem toti argumento tamquam corona a Novatiano imposita est egregia unitatis substantiae in Patre et Filio asseveratio.[58]

Placet recentiorem adhuc audire auctoritatem quantum ad hanc ultimam Novatiani expositionem de intimis inter Patrem et Filium relationibus: »Il (le Christ) reçoit du Père, avec l'empire sur toutes choses, tous les droits et la substance même de la divinité, mais les remet au Père.«[59] Merito idem auctor ad unitatem substantiae concludit etiam ex capite 16, ubi Novatianus exponendo praeexistentiam Verbi explicite dicit: »in substantia fuit Christus ante mundi institutionem.«[60] Nam Christus exhibetur instrumentum creationis, ut dure dicatur. Hoc autem necessario supponit eum praeexstitisse superiore ratione quam modo mere ideali in mente Patris. Nec in mera praedestinatione Christum ante mundi creationem exstitisse dici potest. Quia, cum ante ipsum praedestinati cernuntur Adam, Abel, Enoch, Noe, Abraham et reliqui ceteri, his omnibus Christus inferior dicendus foret, Exinde D'Alès concludit: »Il faut reconnaître qu'il possède la divinité, sur un pied d'égalité avec le Père.«[61]

---

[55] Fausset, cap. 31, p. 122(7—10). Sublineatio est nostra.

[56] Dorner, p. 602. — Ad cap. 31 scribit etiam Dr. Reinhold Seeberg: Lehrbuch der Dogmengeschichte, I², Leipzig 1908, p. 480: Um dem Ditheismus zu entgehen kann sich Novatian »ganz subordinatianisch ausdrücken, aber auch die Substanzeinheit zwischen Vater und Sohn betonen, beides diente ja dem Zweck, die Einheit Gottes festzustellen.«

[57] Fausset, cap. 31, p. 121(12).

[58] Maranus, lib. 4, cap. 19, 2 (p. 621, 622).

[59] D' Alès, p. 96. Sublineatio est nostra.

[60] Fausset, cap. 16, p, 57(19).

[61] D'Alès, p. 126. — Etiam Jordan, p. 113, concludit: »Aus dem Vorstehenden lässt sich erkennen, dass Novatian die Einheit des Gottessohnes mit dem Vater abgesehen von einer Reihe teils unbestimmterer, teils ethisch bestimmter Gedanken durch die Einheit der Substanz erklärt.«

Quare quod tandem aliquando ex praedictis concludendum sit, sic exprimendum censemus:

Ter proponendo Domini testimonium »Ego et Pater unum sumus« Novatianus parce tantum minusque idonee genuinam Patris et Filii unitatem in ipsius essentiae ratione adumbrat, dum tamen aliis locis ac aliis occasionibus communionem substantiae inter utrumque arcessere non dubitet. Atque ita ipsa rerum ratio in Novatiani tractatione nos invitat ad singula et particularia circa varia eius argumenta subtilius perscrutanda. Sic tandem apparebit utrum et quomodo Novatianus ad veram catholicamque divinae Trinitatis unitatem penetret vel vero tramitibus subordinatianismi ambulet.

II.

Novatianus ab auctoribus unanimiter subordinatianismi accusari solet. Mirum tamen est auctores minus esse inter se concordes in assignandis locis, in quibus huius erroris propositiones affirmentur aut saltem aliquomodo contineantur. Immo quantum ad hoc, auctores potius tam sunt discordes, ut Novatianus fere liberandus videatur ab omni accusatione immunisque declarandus a falsa subordinatianismi doctrina. Atque ubi concordia viget, textus mere indicantur, quin ipsa ratio erroris vere probetur atque accurate assignetur.

Nostrum igitur est, habita ratione sententiarum diversorum auctorum, qui ceteroquin valde erudite de re disserunt, quam accuratissime in singulos textus inquirere singulasque, quantum fieri poterit, indeterminationes tollere. Satis prorsus erit, si poterimus unum alterumve textum apodictice subordinatianismo infectum demonstrare, ne debeamus probabilibus vagisque tantum formulis positionem nostram defendere.[62] Textus ideo iam primo aspectu ambiguos consulto praetermittimus, cum verum proventum minime promittant.

---

[62] Typicum praecise sub hoc respectu est iuducium propositum a Ceillier in sua Histoire générale des auteurs sacrés et ecclésiastiques II, Paris 1882, chapitre 27, 7 (p. 428—429): »Revenant au Fils, il dit qu'il est éternel; quoique né du Père, il a toujours été dans lui; il en procède, il est Dieu de Dieu, la seconde personne par qui toutes choses ont été faites; égal à son Père, avec qui il ne fait qu'un seul Dieu par la communication d' une même substance. Malgré cela, on trouve dans cet écrit quelques passages qui, bien que susceptibles d'un sens orthodoxe, paraissent contraires à la divinité du Fils...« Sublineatio est nostra. — Simili modo indeterminato mentem suam expressit Lenain de Tillemont: Mémoires pour servir à l' histoire ecclésiastique des six premiers siècles III, Venise 1732, »Les Novatiens«, a. 3 (p. 479—480) — Cf. etiam Ammundsen, p. 33.

1. Aggrediamur itaque statim caput 17, in quo Novatianus ad divinitatem Filii vindicandam Moysen testem invocat. Triplex in argumento proposito passus distingui potest. Et primo quidem Moyses dicitur referre omnia per Verbum creata et condita esse, sed tali modo, ut introducat, Moyses scilicet, »Deum praecipientem.«[63] Atque »non alium ostendit tunc adfuisse Deo cui praeciperentur haec opera ut fierent, nisi eum per quem facta sunt omnia,... quem... et ante mundi institutionem Dei Verbum et Deum videmus.«[64]

Nonne hic vago saltem modo subauditur superioritas Patris atque inferioritas Filii in ipso opere creationis? Quid enim aliud importarent partes Patris, cuius fuit praecipere, et partes Filii, cuius fuit »in morigera oboedientia«[65] praeceptum implere ministeriumque suum exercere? Fataliter talia munera Filio asseruntur, cum ei praecise qua Deo, nam in ipso opere creationis, obvenirent.

Item, ut minus dicam, huiusmodi damnosa positio defendi videtur in secundo gressu argumenti, in quo de creatione hominis agitur. Repetit enim Novatianus pristinam suam formulam dicens: »Deo praecipiente ut homo fiat, Deus refertur esse qui hominem facit: facit autem hominem Dei Filius.«[66]

Quidquid autem ambiguitatis atque effugii hic forte relinquitur, in sequentibus radicitus eliminabitur. Moyses enim refertur ubique introducere »Deum Patrem immensum atque sine fine, non qui loco cludatur, sed qui omnem locum cludat: nec eum qui in loco sit, sed potius in quo omnis locus sit: omnia continentem et cuncta complexum, ut merito nec descendat nec ascendat, quoniam ipse omnia et continet et implet: et tamen nihilominus introducit Deum descendentem ad turrem quam aedificabant filii hominum, considerare quaerentem, et dicentem: Venite et mox descendamus, et confundamus illic ipsorum linguas ut non audiat unusquisque vocem proximi sui?«[67] Quem ergo volumus descendisse? Deum Patrem? Hoc repugnat, quia tunc ipse Pater loco cluderetur; quod supra memoratis evidenter contradicit. Ergo angelum? Sed contra est Deuteronomium (32, 8), in quo »animadvertimus rettulisse Deum haec«,[68] non angelum. »Neque ergo Pater descendit, ut res indicat; neque angelus ista praecipit, ut res probat. **Superest ergo, ut ille descenderit,**

---

[63] Fausset, cap. 17, p. 59 (3). Sublineatio est nostra.

[64] Fausset, cap. 17, p. 59 (6—15). Sublineatio est nostra.

[65] Fausset, cap. 31, p. 120 (18).

[66] Fausset, cap. 17, p. 59 (24—25). Sublineatio est nostra.

[67] Fausset, cap. 17, p. 60 (14)—61 (2).

[68] Fausset, cap. 17, p. 61 (7—8). Saltem Novatianus sic arguit, forte nitendo textu LXX, quidquid sit de ipsa validitate talis argumentationis.

de quo apostolus Paulus: Qui descedit, ipse est qui ascendit super omnes caelos, ut impleret omnia, hoc est **Dei Filius, Dei Verbum.**«[69]

Censemus hic necessario inferioritatem quandam Filii latere. Pater enim secundum Novatianum descendere non potuit, nam secus loco cluderetur. Hoc autem repugnantiam manifestam atque absolutam involvit, quia ipse Pater omnem locum cludit nec in loco esse potest, sed in eo potius omnis locus est. Pro Filio vero iuxta Novatiani asserta talis repugnantia non valet. Ille ergo descendere potuit. Deus quidem est, sed eum loco cludi non repugnat. Consequens huius argumentationis uti patet esset: Ergo Filius a Patre differt in ipsa ratione essentiae, secus enim de eo idem valeret ac de Patre, i. e. aeque repugnaret eum loco cludi. Sed tale consequens Novatianus apertissime reiceret, quia eius menti omnino contradicit, ut ex supra expositis primae partis satis constat.

Sic pervenimus ad chimaericum illud, quod tandem aliquando omni mitigato subordinatianismo aliquo vero sensu continetur. Una enim ex parte essentialem aequalitatem inter personas divinas tueri paratus est, altera tamen ex parte uni alterive personae talia abiudicat, quae illam aequalitatem intactam relinquere minime videntur.

Apud Novatianum tolleretur difficultas quoad hunc praesentem textum, si ageretur de descensu Verbi incarnati, quia ratione limitatae humanitatis omnia recte explicari possent. Attamen evidenter sermo est de Verbo ante incarnationem, cum quia agitur de descensu in vetere Testamento, tum quia Novatianus arguit hoc idem Verbum, quod descenderat, postea carnem factum esse ideoque Christum merito Deum pronuntiari. Sub hoc respectu haud satis attentioni commendari potest conclusio huius capitis finalis haec habens verba: »Verbum autem Dei caro factum est, et habitavit in nobis: hic erit Christus: Deus ergo pronuntiabitur Christus.«[70]

Immerito D'Alès nimia benevolentia subdere conatur aliam explicationem, qua omnis difficultas evanescat. Putat, quod si Pater dicitur incomprehensibilis, Filius autem comprehensibilis, hoc non ese intelligendum de divinitate, secundum quam uterque sit aeque incomprehensibilis. Sensus itaque esset: non esse nisi Filii sese traducere in creationem lingua quadam nostrae limitatae intelligentiae accessibili.[71]

---

[69] Fausset, cap. 17, p. 61 (10—13). Sublineatio est nostra.

[70] Fausset, cap. 17, p. 61 (14—15).

[71] D'Alès, p. 126: »Si le Père est dit incompréhensible et le Fils compréhensible, cela non plus ne doit pas s' entendre de la divinité, selon laquelle tous deux sont également incompréhensibles: mais il n' appartient qu' au Fils de se traduire lui-même dans la création, par un langage ac-

Sed observatio haec debili omnino nititur fundamento. Non licet simpliciter a priori supponere divinitatem Filii aeque ac Patris esse incomprehensibilem, nam hoc praecise apud Novatianum nunc est in quaestione. Investigandum necessario est ad quid incomprehensibilitas et comprehensibilitas praecise in ipso contextu referatur. Ac supra videbamus plane de Filio in ratione deitatis sermonem esse. Quod autem munus exclusive ad Filium pertinens sit sese nobis manifestare per creationem, desumi videtur mere ex eo quod Novatianus adducit pluries verba Johannis evangelistae »omnia per ipsum facta sunt.« Attamen Novatiani argumentatio, ut liquet, hoc loco aliter procedit. Et in ultima parte capitis 17, ubi explicite ac fuse de immensitate Patris et de descensu Filii agitur, verba illa Joannis nullo modo a Novatiano invocantur. Iure ergo concluditur totam argumentationem suppositum habere comprehensibilitatem Filii in ipsa ratione divinitatis, quamquam Novatianus nostro iudicio tale quid explicite asserere numquam ausus esset.

Rectius proin, quamvis nimio temperamento ac immodesta severitate, Petavius circa nostrum textum simul atque alios concludit: »Quae sunt iis consentanea, quae ex Justino supra memoravi.«[72] De Justino autem haec habet: »Quae omnia demonstrant, Justinum inferioris cujusdam conditionis esse putasse Filium, etiam antequam homo fieret; ac minorem esse Deum, qui nec ubique esset, et spatio circumscriberetur aliquo, et paternae voluntati serviret.«[73] Breviter etiam Ammundsen quoad omnes theophanias, de quibus inde a capite 17 usque ad caput 19 sermo est, paulo nimis severe concludit: iam ex his apparet Novatianum debere subordinationem Filii asserere.[74] Sed optime Tixeront, etsi indicet caput 31, de Novatiano ait: »Non seulement il admet cette subordination personnelle, . . . mais il déclare que le Fils n'est ni invisible ni incompréhensible comme le Père.«[75]

Ut tandem nostram mentem declaremus, arbitramur haec omnia in suo primitivo rigore sine iniuria erga Novatianum sustineri non posse. Ei enim problema tali modo ponebatur, ut inter duo extrema eligere deberet: inter adoptianismum et sabellia-

---

cessible à notre compréhension limitée.« — Attendas cl. auctorem haec potius referre ad caput 31, ubi Filius denuo in brevissimo inciso dicitur comprehensibilis. Libenter concedimus in illo loco separatim sumpto talem explicationem non esse prorsus impossibilem, attamen locus ille non est praecipuus.

[72] Dionysius Petavius: Theologica Dogmata II, De Trinitate, lib. I, cap. V, 5 (p. 29 b), Venetiis 1745.

[73] Ibid. De Trinitate, lib. I, cap. III, 2 (p. 21 a).

[74] Ammundsen, p. 33: »Allerede heraf ses det, at Novatian maa laere Soennens Underordning under Faderen.«

[75] J. Tixeront: Histoire des dogmes I[4], Paris 1906, p. 355.

nismum. Ipse autem nihilominus mediam viam sectatus est, veram divinitatem Christi contra primos, distinctionem vero a Patre adversus ultimos asseverando. Quin Christum proprie atque explicite Deum vocet, extra omne dubium versatur, cum hoc sescenties acciderit. Et Novatianus veram divinitatem Filii sic plene vindicatam aestimat, inscius periculorum quibus doctrinam hanc in philosophicis suis excursionibus de facto exposuit. Philosophia enim tunc temporis ancilla theologiae sensu pleno nondum erat. Et sic, uti experientia testatur, non unus primaevorum fidei defensorum, licet minime conscius, naufragus domum se contulit. Ita et Novatianus quaedam talia dixit, quae cum sua expressa doctrina nullo modo cohaerent. In eis utique error in sua austeritate nondum apparet, attamen partes agere possunt praemissarum, e quibus fatale deducatur consequens. Et vice versa qua conclusiones considerata, damnosa habent praesupposita.

Unum adhuc attentioni maxime commendamus. Novatianus in quandam subordinationem Filii alio prorsus modo quam stricti subordinatianismi propugnatores labitur. Hi enim ob falsa sua supposita Christum nudum hominem asserunt ac nonnisi per modum accessionis miraculosa quaedam nec non divinam aliquam vim ei attribuunt, ita tamen, ut Dominus solum Patri subordinata appareat creatura. Apud Novatianum autem res via inversa gestae sunt. Ille Christum in primis verum propugnabat D e u m. Attamen Verbum aeternum ut tale ab omnibus non-divinis illaesum servare, prospere ei non successit. Etiam hic paululum attenuate applicari potest, quod D'Alès alia in connexione dicit circa Novatiani conatus explicandi duplicem naturam in Christo: »Donc, au fond, l'intention est orthodoxe. Mais la présentation de la doctrine laisse gravement à désirer.«[76]

2. Post haec sat fuse tractata facilius absolvi poterunt similia, quae integro capite 18 habentur.

Moyses dicitur referre Abraham Deum vidisse. Sed contra est quod alibi in Scripturis legitur: »Non poteris videre faciem meam: non enim videbit me homo, et vivet« (Ex. 33, 20); vel iterum: »Deum nemo vidit umquam« (I. Jo. 4, 12). Sed cum Scriptura non mentiatur, verum esse debet etiam quod Moyses refert ideoque ergo vere visus est Deus. »Ex quo intellegi potest, quod non Pater visus sit, qui numquam visus est, sed Filius, qui et descendere solitus est, et videri quia descenderit. I m a g o est enim i n v i s i b i l i s D e i, ut mediocritas et fragilitas condicionis humanae Deum Patrem videre aliquando iam tunc assuesceret in imagine Dei, hoc est in Filio Dei. Gradatim enim et per incrementa fragilitas humana nutriri debuit per imaginem ad istam gloriam, ut Deum Patrem videre possit aliquando. Periculosa sunt enim

[76] D'Alès, p. 103—104.

quae magna sunt, si repentina sunt... Ex quo Filius est hic qui videtur; Dei autem Filius, Dei Verbum est...«[77]

Item mirum illud habemus, quo Filius verus Deus ideoque in essentia Patri aequalis asseritur, dum talia ei simul attributa adscribantur, ut ab eo essentialiter differre dicendus foret. Cum autem Filius fere millies consulto a Novatiano verus Deus asseratur, ad essentiale discrimen inter Patrem et Filium sine iniuria nemo concludere poterit. Sistendum igitur denuo est ante chimaericam illam atque inintelligibilem inferioritatem Filii, ad quam uberrima eloquentia nimiaque sagacitas quaesita paulo superbum Novatianum perduxit.[78] Nam quamvis Filius sit Deus, nihilominus inferior Patre sit oportet, cum secus ne quidem ipse Filius videri potuisset. Quae inferioritas etiam in comparatione addita de luce apparet, quatenus Pater »lux splendore nimio«, Filius vero »ortus luminaris« nuncupatur.[79] Verum quidem est talem similitudinem minime arguere essentiale discrimen, quia tertium comparationis cadit in variam tantum intensitatem lucis. Difficultas potius versatur circa consequens inde a Novatiano deductum, quod nempe Pater ideo sit invisibilis, Filius vero visibilis. At non licet haec ultima verba simpliciter tamquam falsam conclusionem seponere, utpote minoris momenti, nam affirmatio visibilitatis Filii in centro stat totius expositionis. E contra ipsa cum luce maioris et minoris intensitatis comparatio nonnisi obiter adducitur.[80]

---

[77] Fausset, cap. 18, p. 62 (7)—63 (17).

[78] S. Cyprianus enim scribit de Novatiano schismatico: »Quod vero ad Novatiani personam pertinet,... quisque ille est et qualiscumque est, christianus non est qui in Christi ecclesia non est. Iactet se licet et philosophiam vel eloquentiam suam superbis vocibus praedicet, qui nec fraternam caritatem nec ecclesiasticam unitatem tenuit etiam quod prius fuerat amisit.« Epist. LV. c. 24. Guilelmus Hartel: S. Thasci Caecili Cypriani opera omnia, Vindobonae 1871, p. 642 (3—10). Sublineatio est nostra. — Inde bene etiam a D' Alès, p. 134, observatum est: »...en interprétant la doctrine romaine sur la Trinité, il a bien prétendu donner aussi la mesure de son propre esprit. D'une part, il s'appuie au roc de la tradition; d'autre part, il risque des aperçus dogmatiques. Cette double intention rend bien compte à la fois de ce que l'oeuvre renferme de solide et de ce qu'elle présente d' aventureux.«

[79] Fausset, cap. 18, p. 63 (3, 6).

[80] Intelligitur inde reprehensio, quam Petavius more suo severius in hunc locum scribebat: »In quibus omnibus quaedam Arianae perfidiae velitationes ac praeludia cernuntur; ac Patre haud paullo inferior ostenditur...« Dionysius Petavius: Theologica Dogmata II, De Trinitate, lib. I, cap. V, 5 (p. 30 a), Venetiis 1745. Sublineatio est nostra.

Attamen ne obliviscamur non agi de pertinaci errore, sed potius de improvisa deviatione, quae spectatis rebus atque circumstantiis illius temporis magis excusationem quam reprehensionem meretur. Obiective nihilominus in verbis prout iacent ratio erroris minime tollitur et Novatiani mens pro dolor! subordinatianismo signata manet. Mutatis mutandis etiam hic eadem valet argumentatio et conclusio ac in praecedentibus, ubi de comprehensibilitate Verbi divini egimus.

3. Ut iam ad tertium textum gravem procedamus, operae pretium erit argumenta capitis 28 crisi subiicere.

Sabelliani suis adversariis saepe opponere solebant verba Domini in evangelio Joannis relata: »Philippe, qui videt me, videt et Patrem« (Jo. 14, 9).[81] Arguebant exinde unipersonalitatem divinam. Novatianus ideo ad distinctionem personarum divinarum salvandam vario modo hunc textum explicat ac postremo eo pervenit, ut asserat: Si Christus ipse »Pater fuisset, quid quasi futurum praemium repromittebat, quod iam praestiterat et dederat? Nam quoniam dicit: B e a t i m u n d o c o r d e, q u i a i p s i D e u m v i d e b u n t, polliceri deprehenditur contemplationem et aspectum Patris. Ergo nondum dederat: cur enim repromitteret, si iam dedisset? D e d e r a t e n i m, s i P a t e r e s s e t; videbatur enim, et contingebatur. Quando autem, dum contingitur ipse Christus et videtur, repromittit tamen et dicit, quoniam qui mundo fuerit corde, Deum videbit, hoc ipso probat Patrem se non esse, qui tunc praesens cum videretur repromittebat, quod Patrem visurus esset quisquis mundo corde fuisset. Erat ergo repromittens haec non Pater sed Filius; ...C u r e n i m r e p r o m i t t e b a t m u n d i s u t v i d e r e n t P a t r e m, s i i a m t u n c q u i p r a e s e n t e s e r a n t, P a t r e m C h r i s t u m v i d e b a n t? Sed quia Filius erat, non Pater, merito et Filius, quia imago Dei, tunc videbatur, et Pater, quia invisibilis, mundis corde, ut videretur, repromittitur et notatur.«[82]

Quamvis hic primarie agatur de argumentatione ad hominem, non sunt negligenda quae involvuntur. Necessario enim latet vera quaedam inferioritas Filii nonque mera distinctio in ratione personarum. Nam si Pater incarnatus locutus esset, uti haud obscure insinuatur, non habuisset quid ulterius repromittendum. Nec ullo modo oblivioni tradendum est, manifesto supponi totum atque integrum Christum, non exclusa eius divinitate, visum a mundis corde dum praesens cum eis loquebatur. Quomodo enim secus potuisset Novatianus dicere: »Cur enim repromittebat mundis ut viderent Patrem, s i i a m t u n c q u i p r a e s e n t e s e r a n t, P a-

---

[81] Observes apud Novatianum legi: Philippe, qui vidit me, vidit et Patrem. Sed lectio nihil ad rem.

[82] *Fausset, cap. 28, p. 104 (6)—105 (4). Sublineatio est nostra.*

trem Christum videbant?«[83] Ut iterum dicam: evidenter supponitur totus Christus visus, quoad humanitatem scilicet et quoad divinitatem. Tantummodo hac ratione non iam habuisset quid ulterius repromittendum!

Textus hic ab auctoribus minus consideratur, immo quasi penitus negligitur. Attamen eius analysis difficultatem non mediocrem prodit. Et non videmus, quomodo absque vitiis aut saltem vestigiis alicuius verae Filii subordinationis perfecte intelligi atque explicari possit.

Modo dicebamus auctores hunc textum minus attendere. Utimur hac occasione ut verbum saltem dicamus circa modum procedendi eorum, qui hucusque de subordinatianismo Novatiani locuti sunt. Sine ulla fere exceptione omnes mere ultimum libri caput diligentius considerare solent. Ex professo licet illic agatur de relationibus inter Patrem et Filium, tamen ex ipsa indole dictionis et plus adhuc ex totius libri compositione satis recolitur, in eis quoad maximam partem mere eleganter resumi quae in superioribus capitibus exposita sunt. Inde liquet, minime sufficere ad

---

[83] Fausset, cap. 28, p. 104 (19)—105 (1). Sublineatio est nostra. — Ipse nervus quaestionis quoad omnes hucusque citatos textus Thomassinum fugisse videtur, quia rem sic absolvere contendit: »Objectant et illa nobis asperiores Novatiani censores, ubi sub veteri Testamento non Pater, sed Filius narratur visus esse, in loco fuisse, descendisse, homines visitasse; quae omnia majestati Filii videntur non parum derogare.... At quaeso te, Filio haec adscribunt sacrae litterae in propria divinitatis substantia, an in assumpta tum ad tempus corporali specie aliqua? Si in propria substantia, et non in ascititia corporea forma, ergo Angelis, ergo beatorum hominum animabus inferiorem volebat Novatianus Filii naturam, quod ne adversarii quidem ausint illi imputare. Nec enim Angelus potest ad homines descendere, illos visitare, et alloqui, aliquo cum illis loco concludi, ab illis videri, nisi in emendicata visibili forma quapiam. Si Filium autem intelligebat Novatianus haec omnia non aliter subiisse, quam in assumpta specie visibili, sicut et postea in assumpta hypostatice humanitate: hinc ergo nihil decerpitur de summa eius divinitate et aequalitate cum Patre. Quamquam enim aequalis sit, immo una Patris Filiique natura dignitasque, ex proprietatis tamen personalis ratione, Filio magis congruit quam Patri, mitti, corporari, incarnari, condescendere et accommodare se naturis creatis, iisque videndum se sub his involucris exhibere, ut paulatim homines convalescerent, et assuescerent Deum videre, per alios et alios gradus huius contemplationis: in antiquis figuris, post in assumpta humanitate, a qua trajiciendi tandem aliquando sunt ad videndam divinitatem Filii, et per Filium ad Patrem ipsum videndum.« Ludovicus Thomassinus: Dogmata Theologica III, Tr. II De divina et sanctissima Trinitate, cap. 39, 8 (p. 346), Venetiis 1730.

Si haec valerent, argumentatio Novatiani sua vi destitueretur intelligendaque esset alio sensu ac quem verba reddunt.

vestigia subordinatianismi in toto opere dignoscenda, ut quis una tantum parte libri considerata contentus sit. Quod eo vel magis a nobis urgendum videtur, cum accurata analysis praecedentium necopinatas quasdam incohaerentias seriasque difficultates prodiderit.

Alius modus procedendi aeque deficiens est ille, quo Jordan subordinationem Filii apud Novatianum arguit. Quod librum De Trinitate attinet, cl. auctor mere materialiter colligit verba minus recte sonantia, quin ad ipsum sensum accuratius attendat et contextum consulat. Sic citat undecim locos praecipuos subordinatianismo quoad sonum verborum indulgentes, attamen fugiunt eum textus, in quibus longe maior est difficultas quam in aliquibus eorum, qui primo aspectu subordinationem Filii evidenter prodere videntur.[84]

Similiter absque sufficienti ratione Torm apodictice omnino ad caput 27 asserit, Novatianum non aliam invenisse viam vitandi sabellianismum, quam indulgendi subordinatianismo, quamvis etiam hic auctor concedere cogatur Novatianum ad minimum reducere contendisse elementum subordinationis.[85]

4. Operae pretium est cognoscere alios quoque textus atque ea inspicere verba, quae in seipsis considerata rectam quandam explicationem admittunt, in contextu vero inspecta magis cursum subordinatianismi flectere videntur.

En primus quidam textus. Agar, ancillam Sarae de domo eiectam, angelus refertur convenire apud fontem aquae in via Sur, et inter alia spondet atque promittit, quod ex utero Agar multum semen esset futurum. Hunc autem angelum et Dominum Scriptura proponit et Deum, nam seminis benedictionem non promisisset nisi angelus et Deus fuisset. Fuitne ergo Pater qui cum Agar loquens semen ei promiserat? Non! Absit Deum Patrem angelum dicere. Nam qua angelus subditus vocari deberet illius cuius angelus esset. Fuitne ergo simplex angelus qui semen Agar spoponderat? Minime, cum nomen »Deus« angelis numquam concessum sit. Intelligere itaque debemus Dei Filium fuisse. Nam personae Christi convenit ut et Deus sit, quia Dei Filius est, et angelus sit, quoniam paternae dispositionis annuntiator est.[86] — Omnia haec in se recte explicari possunt. Notandum tamen est eis immediate praecedere quae supra circa invisibilitatem Patris et visibilitatem Filii memoravimus. At insuper, ut ex infra dicendis patebit, Novatianus oboedientiam et ministerium Filii erga Patrem nimis premit,

---

[84] Jordan, p. 105—106.

[85] Frederik Torm: En kritisk Fremstilling af Novatianus' Liv og Fortattervirksomhed samt Eftervisning af den novatianske Bevaegelses Omfang og Betydning, Kobenhavn 1901, p. 84.

[86] Fausset, cap. 18, p. 63 (20)—65 (8).

ita ut hoc sensu saltem sapiant subordinatianismum. Sed in hoc non videtur nimis insistendum esse.

Similiter alio loco arguendo divinitatem Christi ex Phil. 2, 6—11 dura quaedam habet, ob quae durius adhuc a Petavio est accusatus. Haec enim praeter alia a Novatiano proferuntur verba: »Quamvis enim se ex Deo Patre Deum esse meminisset, numquam se Deo Patri aut comparavit aut contulit, memor se esse ex suo Patre, et hoc ipsum, quod est, habere se, quia Pater dedisset. Inde denique et ante carnis assumptionem, sed et post assumptionem corporis, post ipsam praeterea resurrectionem, omnem Patri in omnibus rebus oboedientiam praestitit pariter ac praestat. Ex quo probatur numquam arbitratum illum esse rapinam quandam divinitatem, ut aequaret se Patri Deo: quin immo contra, omni ipsius imperio et voluntati oboediens atque subiectus.«[87] — Subordinatio Filii iterum valde suspicione attingitur, praesertim in illa »ante carnis assumptionem« ostensa oboedientia, per quam Novatianus Filium etiam qua secundam divinae Trinitatis personam Patri oboedientem et subiectum facit. Dicimus suspicione attingitur, nam iterum nimis severe Petavius in auctorem libri De Trinitate increpans ausus est dicere: »... quicumque est auctor, de hoc mysterio non satis accurate est locutus, immo absurde pleraque tradidit.«[88] Ad suum iudicium probandum Petavius primo loco invocat praedictum textum, attamen immerito. Minus accurate forte dicta sunt, non tamen absurde, saltem non necessario.

Sed magis suspicio nostra nutritur nec non urgetur in aliqua haereticorum obiectionis solutione a Novatiano proposita. Solebant enim opponere: si unus esse Deus promitur, Christus autem Deus, ergo si Pater et Christus unus est Deus, Christus Pater dicetur. Respondet Novatianus non esse sequendum merum nomen, i. e. flatum vocis seu sonum »Deus«, sed potius ipsam rem esse explanandam. Sic apparet Christum esse secundam post Patrem divinitatis personam, quod dein ingenti multitudine textuum Scripturae ostendit. Sed vix periculosius concludere potuit quam sic dicendo: »quandoquidem tam veteris quam etiam novi testamenti Scriptura divina ubique ostendat illum ex Patre natum, per quem facta sunt omnia, et sine quo factum est nihil, qui oboedierit semper Patri et oboediat, semper habentem rerum omnium potestatem, sed qua traditam, sed qua a Patre proprio sibi indultam. Quid enim tam evidens potest esse, hunc non Patrem esse, sed Filium, quam quod oboediens Patri Deo proponitur, ne si Pater esse credatur, alteri iam Deo Patri Christus subiectus esse dicatur?«[89]

---

[87] Fausset, cap. 22, p. 81 (10—19). Sublineatio est nostra.

[88] Dionysius Petavius: Theologica Dogmata II, De Trinitate, lib. I, cap. V, 5 (p. 29 b), Venetiis 1745.

[89] Fausset, cap. 26, p. 96 (7—16). Sublineatio est nostra.

Si nota distinctiva inter Patrem et Filium in oboedientia ac subiectione Filii reponitur, nonne necessario ad quandam speciem subordinationis verae pervenitur? Nam quoadusque in ratione divinitatis paritas non viget inter singulas personas atque quamdiu oboedientia simul cum subiectione fundamentum discriminis existimatur, quomodo realis subordinatio Filii excludatur non apparet.[90] Nollemus tamen hunc locum nimis urgere, quia plura ratione posterioritatis Filii in origine explicari possunt. Sed aliquid difficultatis certo remanebit.

Neque praetereundum esse arbitramur textum, quo Filius minor Patre proponitur. Verbis enim haud ambiguis haec ibi dicuntur: »Filius est ergo... et sanctificatum se a suo Patre esse proponit. Dum ergo accipit sanctificationem a Patre, minor Patre est: minor autem Patre consequenter est, sed Filius. Pater enim si fuisset, sanctificationem dedisset, non accepisset... Missum praeterea se esse dicit, ut per hanc oboedientiam, qua venit Dominus Christus missus, non Pater sed Filius probetur, qui misisset utique, si Pater fuisset. Missus autem non fuit Pater, ne Pater subditus alteri Deo, dum mittitur, probaretur.«[91] — His verbis vix aliquid est addendum, cum subordinationem plus quam sapiant. Si valde premuntur aliquatenus rectam explicationem admittunt, attamen extra dubium est, quin Novatianus Filium hic realiter ac vere Patri subordinatum existimet. Semper ergo atque semper redimus ad infirmam illam positionem rimosam incohaerentiisque obnubilam, qua Filius quidem apertissime verus Deus propugnatur, sed simul talia ei attributa vindicantur, ut eius divinitas logice infringatur et consequenter in ancipiti ponatur.

Relate ad omnes textus, secundarii imprimis ordinis, duo iudicia recentiora annectere opportunum censemus. En primum: »...l'exégèse que donne notre auteur du texte johannique: Pater major me est, est caractéristique. C' est bien en tant que Fils de Dieu que le Christ est inférieur au Père: dum ergo accipit sanctificationem a Patre est: minor autem Patre consequenter, SED Filius... Et toute l' exégèse des récits de théophanies renforce cette appréciation. Le Fils de Dieu y apparaît dans la dépendance du Père, comme le subordonné et le ministre du Père, comme ayant aussi des attributs qui ne sont pas tout à fait ceux du Père (voir les c. XVIII—XX en entier). En somme, malgré qu'il

---

[90] Iure igitur John Chapman ait: »But Novatian falls into the error made by so many early writers of separating the Father from the Son, so that he makes the Father address to the Son the command to create, and the Son obeys...« The Catholic Encyclopedia XI, New York 1913, p. 140, sub »Novatian and Novatianism«.

Vide similia apud Ammundsen, p. 33.

[91] Fausset cap. 27, p. 99 (11—23). Sublineatio est nostra.

se soit mis dès l'abord en garde contre les anthropomorphismes, Novatien ne laissa pas d'assimiler les rapports du Père au Fils à ceux qui s'établissent dans une famille humaine: un fils est de la même race que son père, à coup sûr; il lui reste néammoins subordonné.«[92] Altera vero sententia relate ad oboedientiam (cap. 22), potestatem qua traditam atque concessam (cap. 26) nec non quoad illam inferioritatem Filii inquantum sanctificationem a Patre accepit (cap. 27) huiusmodi habet tenorem: »Tous ces textes ramènent l' idée de sujétion du Fils à l'égard du Père, impliquée dans la condition même de Fils; mais on n'en saurait tirer rien de plus, quant aux relations essentielles entre le Père et le Fils. La divinité est un don du Père au Fils; tous deux la possèdent; seulement l'un donne et l'autre reçoit.«[93]

Ad haec tamen notandum nec esse necessariam explicitam et crudiorem subordinationis formulam (qualis inveniebatur v. g. apud Theodotum Corriarium et Paulum Samosatenum), ut quem subordinatianismi accusemus. Aliqua enim subordinatio refellenda iam eo ipso implicatur, quo Filio quaedam de divinis attributis Patris detrahuntur. Et talia in praedictis capitibus vere occurrunt, ita ut in explicatione praestanda semper aliqua remaneat obscuritas.

5. Ut iam ad ultimam nostrae disquisitionis partem perveniamus, considerandum restat caput 31, in quo Novatianus omnia sua argumenta quoad puncta essentialia brevissime denuo tangit, statuendo relationes inter Patrem et Filium. Ob maximum momentum huius capitis pro quaestione nostra praeferimus ante omnia ipsum textum exacte referre.

»Est ergo Deus Pater omnium institutor et creator, solus originem nesciens, invisibilis, immensus, immortalis, aeternus, unus Deus; cuius neque magnitudini neque maiestati neque virtuti quicquam, non dixerim praeferri, sed nec comparari potest. Ex quo, quando ipse voluit, sermo Filius natus est: qui non in sono percussi aeris, aut tono coactae de visceribus vocis accipitur, sed in substantia prolatae a Deo virtutis agnoscitur. Cuius sacrae et divinae nativitatis arcana nec apostolus didicit, nec prophetes comperit, nec angelus scivit, nec creatura cognovit; Filio soli nota sunt, qui Patris secreta cognovit.

Hic ergo, cum sit genitus a Patre, semper est in Patre. Semper autem sic dico, ut non innatum, sad natum probem. Sed qui ante omne tempus est, semper in Patre fuisse dicendus est: nec enim tempus illi assignari potest, qui ante tempus est. Semper enim in Patre, ne Pater non semper sit Pater. Quia et Pater illum etiam praecedit, quod necesse est prior sit, qua Pater sit: quo-

---

[92] É. Amann: Novatien et Novatianisme, in Dictionnaire de Théologie Catholique XI, Paris 1931, col. 823—824. Sublineatio prima, paenultima et ultima est nostra; secunda est ipsius auctoris.

[93] D'Alès, p. 116—117.

niam antecedat necesse est eum, qui habet originem, ille qui originem nescit; simul ut hic minor sit, dum in illo esse se scit, habens originem, quia nascitur, vicinus in nativitate, dum ex eo Patre, qui originem solus non habet, nascitur. Hic ergo quando Pater voluit, processit ex Patre: et qui in Patre fuit, quia ex Patre fuit, cum Patre postmodum fuit, quia ex Patre processit, substantia scilicet illa divina, cuius nomen est Verbum, per quod facta sunt omnia, et sine quo factum est nihil. Omnia enim post ipsum sunt, quia per ipsum sunt, et merito ipse est ante omnia, sed post Patrem, quando per illum facta sunt omnia. Qui processit ex eo, ex cuius voluntate facta sunt omnia, Deus utique procedens ex Deo, secundam personam efficiens post Patrem, qua Filius, sed non eripiens illud Patri, quod unus est Deus.

Si enim natus non fuisset, innatus comparatus cum eo qui esset innatus, aequatione in utroque ostensa, duos faceret innatos, et ideo duos faceret deos. Si non genitus esset, collatus cum eo qui genitus non esset, et aequales inventi, duos deos merito reddidissent non geniti; atque ideo duos Christus reddidisset deos. Si sine origine esset ut Pater, inventus et ipse principium omnium ut Pater, duo faciens principia, duos ostendisset nobis consequenter et deos. Aut si et ipse Filius non esset, sed Pater generans de se alterum Filium, merito collatus cum Patre et tantus denotatus, duos patres effecisset, et ideo duos approbasset etiam deos. Si invisibilis fuisset, cum invisibili collatus, par expressus, duos invisibiles ostendisset, et ideo duos comprobasset et deos. Si incomprehensibilis, si et cetera quaecumque sunt Patris, merito, dicimus, duorum deorum quam isti confingunt controversiam suscitasset. Nunc autem quicquid est, non ex se est, quia nec innatus est, sed ex Patre est, quia genitus est. Sive dum Verbum est, sive dum virtus est, sive dum sapientia est, sive dum lux est, sive dum Filius est, et quicquid horum est, dum non aliunde est, quam, sicut diximus iam superius, ex Patre, Patri suo originem suam debens, discordiam divinitatis de numero duorum deorum facere non potuit, qui ex illo, qui est unus Deus, originem nascendo contraxit. Quo genere, dum et Unigenitus est et Primogenitus ex illo est qui, quia originem non habet, unus est omnium rerum et principium et caput, idcirco unum Deum asseruit, quem non sub ullo principio aut initio, sed initium potius et principium rerum omnium comprobavit.

Idem est denique quod nihil ex arbitrio suo gerit, nec ex consilio suo facit, nec a se venit, sed imperiis paternis omnibus et praeceptis oboedit: ut quamvis probet illum nativitas Filium, tamen morigera oboedientia asserat illum paternae voluntatis, ex quo est, ministrum. Ita dum se Patri in omnibus obtemperantem reddit, quamvis sit et Deus, unum tamen Deum Patrem de oboedientia sua ostendit, ex quo et originem traxit.

Et ideo duos deos facere non potuit, quia nec duas origines fecit, qui eo, qui originem non habet, principium nativitatis

ante omne tempus accepit. Nam cum id sit principium ceteris quod innatum est (quod Deus solus Pater est, qui extra originem est, ex quo hic est qui natus est), dum qui ex illo nascitur merito ex eo venit, qui originem non habet, principium probans illud esse, ex quo ipse est, etiamsi Deus est qui natus est, unum tamen Deum ostendit, quem hic qui natus est esse sine origine comprobavit.

Est ergo Deus, sed in hoc ipsum genitus, ut esset Deus. Est et Dominus, sed in hoc ipsum natus ex Patre, ut esset Dominus, Est et Angelus, sed ad annuntiandum magnum Dei consilium ex Patre suo angelus destinatus. Cuius sic divinitas traditur, ut non aut dissonantia aut inaequalitate divinitatis duos deos reddidisse videatur. Subiectus enim ei quasi Filio omnibus rebus a Patre, dum ipse cum his, quae illi subiecta sunt, Patri suo subicitur, Patris quidem sui Filius probatur; ceterorum autem et Dominus et Deus esse reperitur. Ex quo dum huic qui est Deus omnia substrata traduntur, et cuncta sibi subiecta Filius accepta refert Patri, totam divinitatis auctoritatem rursus Patri remittit. Unus Deus ostenditur verus et aeternus Pater, a quo solo haec vis divinitatis emissa, etiam in Filium tradita et directa, rursum substantiae per communionem ad Patrem revolvitur. Deus quidem ostenditur Filius, cui divinitas tradita et porrecta conspicitur; et tamen nihilominus unus Deus Pater probatur, dum gradatim reciproco meatu illa maiestas atque divinitas ad Patrem, qui dederat eam, rursum ab illo ipso Filio missa revertitur et retorquetur; ut merito Deus Pater omnium Deus sit, et principium ipsius quoque Filii sui, quem Dominum genuit: Filius autem ceterorum omnium Deus sit, quoniam omnibus illum Deus Pater praeposuit, quem genuit. Ita Mediator Dei et hominum Christus Jesus, omnis creaturae subiectam sibi habens a Patre proprio potestatem, qua Deus est, cum tota creatura subdita sibi, concors Patri suo Deo inventus, unum et solum et verum Deum Patrem suum, manente in illo quod etiam auditus est, breviter approbavit.«[94]

De his ab auctoribus multa scripta sunt. Inter omnes eminet D'Alès, qui breve atque accuratum de relationibus inter Patrem et Filium elaboravit schema, quod considerationi maxime commendamus.[95] Sed ut statim circa Filii subordinationem ea proferamus, quae D'Alès hac etiam occasione habet, observentur sequentia: »Novatien, ici encore, est de son temps; il met en puissant relief la primauté du Père, souligne la subordination du Fils...«[96] Et postea ait: »Parmi les griefs qu'on peut élever contre la doctrine trinitaire de Novatien, le plus résistant paraît être celui qui concerne le role ministériel du Fils, impliquant réelle subordination dans la Trinité.

---

[94] Fausset, cap. 31 (integrum), p. 115 (18)—123 (7).

[95] D'Alès, p. 122—123.

[96] D'Alès, p. 120. Sublineatio est nostra.

Nous croyons que les considérations apportées ci-dessus permettent du réduire ce grief à sa juste valeur...«[97]

Patet igitur cl. auctorem admittere in ministerio Filii, prout a Novatiano exprimitur, implicari realem ac proinde veram Filii subordinationem. Excusationes quas dein affert non tollunt errorem, sed intelligibilem eum reddunt ostenduntque Novatianum in his partes pervicacis haeretici non gessisse, sed bona intentione deviasse, sicut supra expressimus. Nostram opinionem in favorem laudati iudicii identidem patefecimus ideoque nihil addendum superesse aestimamus.

Difficultatem aliquam movebat Harnack, desumptam ex notis illis verbis: »Unus Deus ostenditur verus et aeternus Pater, a quo solo haec vis divinitatis emissa, etiam in Filium tradita et directa, rursum substantiae per communionem ad Patrem revolvitur.«[98] Volebat enim Harnack Filium expleto suo opere ad Patrem redire atque desinere in sua propria personalitate exsistere.[99] Sed haec opinio merito tum a Fausset[100] tum praesertim a D'Alès[101] reicitur. Censent enim totum hunc textum referri ad sphaeram vitae divinae; illius nempe vitae, quae ab omni principio aut fine est aliena, quaeque nullo modo inficitur temporali missione Verbi incarnati. Explicatio ista certo est plausibilis, dum reabsorptio Filii a substantia Patris omnem Novatiani tractatum legentem stupefaceret, cum nullibi dubium quoddam de personae Filii aeternitate insurgat.

Potius ad aliam attendendum est imdeterminationem, ne dicamus defectum, quam bene innuit Ammundsen. Notat enim Novatianum uti formulis Tertulliani »persona« et »substantia«, sed applicando conceptum substantiae non esse tam clarum, ut substantiam proponeret tamquam correctionem doctrinae subordinationis, sicut Tertullianus, iuxta cuius loquendi modum quando Pater et Filius et Spiritus una vocentur substantia, maxime urgeatur unitas.[102] Reapse Novatianus rarius quam exspectaretur applicat conceptum substantiae, quamvis dubium esse non possit de eius mente, ut in prima parte expressimus.

---

[97] D'Alès, p. 129—130. Sublineatio est nostra.

[98] Fausset, cap. 31, p. 122 (7—10).

[99] A. Harnack: Lehrbuch der Dogmengeschichte I[4], Tübingen 1909, p. 633, nota 2 sub 3): »wie Tertullian lehrt Novatian, dass der Sohn, wenn er sein Werk vollbracht, wieder in den Vater zurückströme, also aufhöre in Selbständigkeit zu existieren.«

[100] Fausset, p. XXXIV, 2 et p. 122 in notis.

[101] D'Alès, p. 130.

[102] Ammundsen, p. 35: »Iovrigt opererer Novatian med tertullianske Formler som persona og substantia. Og i Anvendelsen af dette sidste Begreb er Novatian ikke saa klar, at han deri har et Korrektiv til Subordinationslaeren, saaledes som Tertullian, efter hvis Sprogbrug Betegnelsen af Fader, Son og Aand som een Substans er en meget staerk Betoning af Enheden.«

Aliam difficultatem indicat Dorner. Non omnia quae evolvit approbanda censemus, sed ad quaedám attendere neglegere nolumus. Ecce sententia viri clarissimi. Existentia Filii a Novatiano dicitur dependens a voluntate Patris, nam Filius processit ex Patre, quando ipse Pater voluit. Et cum Filius dicitur semper in Patre fuisse, illud »semper« a Novatiano non accipitur absolute, sed relative tantum, i. e. idem significans ac »ante mundum« proindeque extra omne tempus.[103] Pater Novatiano est Deus sensu eminenti, ille solus est omnium rerum principium et caput. Filius est Unigenitus et Primogenitus Patris, in hoc ipsum genitus ut esset Deus, in hoc ipsum natus ut esset Dominus, attamen ut in morigera oboedientia minister sit paternae voluntatis.[104]

Difficultas indicata magis sentitur quam intelligitur. Mirum nempe illud sequitur, ut Filius non obstante sua cum Patre consubstantialitate Patri subordinatus sit, et quidem vero et proprio quodam sensu, ita ut Harnack non sine fundamento dicat: Novatianus declarat Patrem et Filium unam habere substantiam, sed nihilominus Filium Patri esse subordinatum.[105] Acutius adhuc Fausset animadvertit Tertullianum et Novatianum statuisse Filii subordinationem terminis, qui aequalitatem intra divinitatem violent.[106]

---

[103] Stricte loquendo forte melius Novatiani mentem assecutus est Maranus (lib. 4, cap. 19, 2, p. 621), qui ait: »Aeterna generatio praeclare exprimitur, dum Filius ante omne tempus fuisse in Patre et ex Patre dicitur; ita ut Pater ob hanc tantum causam prior quodammodo sit, quia originem nescit; Filius minor, quia originem habet. Sic stabilita aeterna generatione facile intelligitur Filium processisse ad mundi creationem quando voluit Pater, nec processisse »in sono percussi aeris«, sed ut personam divinam, quae idcirco processit ex Patre, quia semper in Patre fuit et ex Patre.«

[104] Dorner, p. 601—603.

[105] »Wie Tertullian erklärt Novatian, dass Vater, Sohn und Geist eine Substanz hätten (also ὁμοούσιοι seien; die Homousie entscheidet nicht über die Art und die Zeit des Ursprungs des Sohnes und über die Gleichordnung), dass aber der Sohn dem Vater und der Geist dem Sohne untergeordnet und gehorsam seien (c. 17 22 24), da sie von dem Vater (der Geist von dem Sohne) ihren Ursprung, ihr Wesen und ihren Auftrag hätten.« A. Harnack: Lehrbuch der Dogmengeschichte I[4], Tübingen 1909, p. 633, nota 2 sub 2). Ultima sublineatio est nostra.

[106] »And thus the subordination of the Son to the Father as the source of Deity is stated in terms which infringe upon His equality within the Godhead.« Fausset, p. XXXII. — Similiter in his Novatianum Tertulliano aequiperat J. Oskar Andersen: Novatian, Konkurrence-Afhandling for Professoratet i Kirkehistorie ved Kobenhavns Universitet, Kobenhavn 1901, p. 158: »Saerlig deres kristologiske Laere med den samme Polemik mod Monarkianismen, den samme Logoslaere med vaesentlig samme Bestemmelse af Gudsordets Forhold til Faderen (Subordinatianisme) og til Verden kunde begunstige Antagelsen.«

Ne tamen severius haec diiudicemus ipse scopus Novatiani semper prae oculis habeatur oportet. Ille orthodoxiam contra crassas adoptianismi et sabellianismi haereses in tutum collocare intendebat, nec ideo multum ad alias subtilitates attendebat. Ac insuper luce clarius apparet eum variis dictionibus mere voluisse posterioritatem Filii quantum ad originem inculcare, ut exinde personalem distinctionem Filii a Patre argueret. Quae cum his connectuntur locutiones inadaequatae et minus desideratae non sunt tanti faciendae. Nefas revera esset, si quis Novatianum propter eas etiam atque etiam carpere vellet. Nam aliud est fides catholica, aliud inexacta formulatio dogmatis, aliud naufragium speculativum.[107]

Quare et nos, quaesumus, nemo sic intelligat, ut dixisse videamur Novatianum explicitis formulis subordinatianismum defendere. Nam semel atque iterum De Trinitate librum perlegendo semper magis nobis persuasum est mentem Novatiani ab huiusmodi doctrina potius alienam esse. Nihilo secius, ut assidue notavimus, si plura eius asserta accurate inspiciunter veros subordinatianismi defectus irrepsisse detegitur. Quin harum incohaerentiarum origo, ut item non semel innuimus, in philosophica eius ingenii cultura quaerenda sit, minime dubitamus. Difficulter tamen determinatur cuiusnam scholae seu systematis specialis influxum Novatianus passus sit. Nam Romae saeculo tertio non vigebat aliqua schola theologica sensu stricto, quae niteretur peculiari quodam systemate philosophico, sicut v. g. schola alexandrina nitebatur philosophia platonica vel schola antiochena philosophia aristotelica. Propterea etiam auctores mere affirmare solent Novatianum suae aetatis philosophiam bene cognovisse, quia eius scripta bene excultum atque acutum ingenium manifestent.[108] Re-

---

[107] Ideo minime urgenda videtur difficultas, quam Dorner (p. 603) movebat his verbis: »Und ebenso, wenn kein Mittler mehr nötig ist, so ist auch, wo nicht die Persönlichkeit, doch die Gottheit (auctoritas divina) des Sohnes gefährdet. So droht dann die Trinität zu bloss ökonomischer Bedeutung herabzusinken.«

[108] Ita E. Du Pin in sua Nouvelle Bibliothèque des auteurs ecclésiastiques I, Utrecht 1731, p. 181 a, mere indicat Novatianum iam antequam baptizaretur philosophum fuisse, quin tamen de eius philosophia etiam verbum tantum dicat. — Explicite asserit H. Hagemann: Die römische Kirche u. ihr Einfluss auf Disciplin und Dogma in den ersten drei Jahrhunderten, Freiburg i. Br. 1864, p. 406: »wie die durchaus logische, schulmässige Haltung seiner Schrift bekundet, ein literarisch gebildeter, mit der damaligen Philosophie vertrauter oder wenigstens in dem Formalismus der damaligen Schullogik gewandter Mann.« — Nec magis ad rem recenter Frederik Torm: En kritisk Fremstilling af Novatianus' Liv og Forfattervirksomhed samt Eftervisning af den no-

fert quidem Eusebius testimonium Cornelii papae de Novatiani responso dato diaconis, qui eum persecutionis tempore rogaverunt. ut ex cubiculo, in quo se ipsum incluserat, egressus fratribus auxilio indigentibus succurreret. Ecce ipsum testimonim: »Neque enim presbyterum se amplius velle esse respondit, sed alterius philosophiae desiderio teneri.«[109] Ex hac autem relatione nihil pro re nostra hauriri potest. Nam philosophia hic potius videtur sumi sensu quodam ampliore, nempe pro modo vivendi, non pro systemate doctrinali.[110] Qui sensus minime impugnandus videtur, quia et contextu roboratur et a mente scriptorum antiquorum alienus non est. Nihilominus philosophiam sensu systematis doctrinalis intendere videtur s. Cyprianus haec scribens de Novatiano: »magis durus saecularis philosophiae pravitate quam sophiae dominicae lenitate pacificus«.[111] Sed quid praecise per illam saecularem philosophiam in oppositione ad dominicam sophiam attingatur, non liquet. Forte tandem aliquando etiam hic modus saecularis vivendi intelligendus est.

Quamobrem scientiae magis consentaneum aestimamus sistere in optime fundata persuasione supra expressa, asserendo nempe Novatianum unitatis metaphysicae conceptum excultum nondum possidere, quin ad huius facti inconcussi explicationem conemur coniecturales proferre affirmationes. Et notandum, Novatianum ex defectu illius conceptus non praesagire, immo ne quidem suspicari, abyssum illic, ubi in fidei defensionem aequalitatem Patris et Filii inexactis nec non aliquantulum periculosis terminis asseverat.

Finem tractatus assecuti elaborata breviter colligere placet.

Veritas fundamentalis in libro De Trinitate non semel recurrens absque dubio, ut omnes admittunt, consubstantialem Patris et Filii unitatem revelat. Quae tamen non impedit quominus No-

---

vatianske Bevaegelses Omfang og Betydning, Kobenhavn 1901, p. 78. — Item concinne, sed iterum nihil novi proferens Rauschen—Altaner: Patrologie[10-11], Freiburg i. Br. 1931, p. 142: »Alle vier Schriften legen für den Scharfsinn und die rethorische wie philosophische Bildung ihres Verfassers ehrendes Zeugnis ab.«

[109] Eusebii Pamphili Historiae ecclesiasticae libri decem. Graece et latine. Editio Hugonis Laemmer, Scaphusiae 1862. Lib. VI, 43 (p. 509).

[110] Hoc animadvertit Dr. August Neander: Allgemeine Geschichte der christlichen Religion und Kirche I[a], Gotha 1863, p. 305, nota 2 (quae pertinet ad p. 304). Post eum hunc sensum valde inculcat H. Hagemann: Die römische Kirche und ihr Einfluss auf Disciplin und Dogma in den ersten drei Jahrhunderten, Freiburg i. Br. 1864, p. 388—389.

[111] Epist. LX. Guilelmus Hartel: S. Thasci Caecili Cypriani opera omnia, Vindobonae 1871, p. 694 (2—4).

vatianus aliquando assertive, nullo modo exclusive, in unitate quadam morali pro momento sistat. Speculationibus suis sat temerariis talia statuit, quae, dummodo verba sensum vere intelligibilem retineant, veram nec non realem subordinationem Filii necessario tacitum suppositum habent. Proin subauditur incohaerens illa positio, quae Filium Patri in ratione essentiae aequalem proclamans, ob parum penetratam unitatis metaphysicae notionem non haesitat Filio attributa quaedam inalienabilia denegare. Causa eiusmodi a veritate declinationis philosophici est originis, quatenus proprietates entis physici in regionem transfert metaphysicam, ubi tamen incorruptibili necessitate leges entis physici specificum suum valorem amittant oportet.[112]

Sed non obstantibus his deviationibus, quas sine dubio ex impotentia doctrinali potius quam ex obstinatione superba derivandas duximus, incomparabilem fere laudem in Novatiani favorem non immerito Harnack ita expressit:

»Auf dem Konzil zu Nicäa war, von Konstantin berufen, der novatianische Bischof Acesius anwesend. Er erklärte sich einverstanden mit den Fortsetzungen der Synode betreffs des Glaubens und des Osterstreites. Das sofortige, entschiedene und ununterbrochene Festhalten aller Novatianer, auch der orientalischen, an dem Homousion zeigt den Einfluss des Werkes Novatians de trinitate.«[113]

---

[112] Egregia ideo legantur verba: »Muss der Sohn seine Gottheit oder Macht wieder aufgeben, damit der Vater sie ganz habe, oder ist Christus der Weltregent an der Stelle des Vaters, und gelingt es nicht, beide und ebenso den Heil. Geist an dem ganzen Werke sich beteiligen zu lassen, nur jeden auf seine Weise, so muss die Einheit Gottes mit Subordination oder momentanem Dasein der Hypostasen erkauft werden. Es ist schon angedeutet, dass dies ausschliessende Verhältnis seinen Grund in der Trübung durch physische Kategorien hat: denn in der Physis hat das Eigentum, ja das individuelle Sein Ausschliesslichkeit an sich. Diese letztere ist nur ein schwaches Abbild der festen, unverwüstlichen Grenzen und Unterschiede, die im geistigen Gebiete herrschen. Aber im geistigen Reiche bedürfen die Unterschiede zu ihrer Selbstbehauptung nicht der Ausschliesslichkeit, wie in der endlichen materiellen Welt; sondern hier bestätigen, wie schon Tertullian ahnt, die Unterschiede die Einheit, und machen sie zu einer vermittelten, aber eben dadurch geschlosseneren, wie z. B. schon das organische Reich es zeigt im Verhältnis zum anorganischen: hier aber ist auch die Einheit nicht eine abstrakte Identität oder Kontinuität, sondern eine die Unterschiede setzende und bestätigende.« Dorner, p. 603—604.

[113] Realencyclopädie für protestantische Theologie und Kirche XIV[3], Leipzig 1904, p. 241. Sublineatio est nostra.

Povijest katoličke crkve u Srbiji u 19. vijeku.

[Od 1800. do konkordata 1914. godine.]

Napisao: **Dr. Vjekoslav Wagner**

I. Katolička crkva u Srbiji

(Povijesni dio)

(Nastavak)

Intrige protiv biskupa Strossmayera. Biskup Strossmayer više puta je spominjao i bečkom nunciju, a i Sv. Stolici, da će se zahvaliti na apostolskoj administraturi u Srbiji. Bilo je slučajeva, kada se time čak i prijetio. Ali nikada nije mislio da će pasti kao žrtva intrige, koja dolazi iz Srbije.

U vrijeme, kada je zbog represivnih mjera namjesništva biskup Strossmayer opet svom snagom počeo raditi na tome, da dokaže i Sv. Stolici i vladi srpskoj, da do mira i sredjenosti katoličke stvari u Srbiji neće doći, dok ne dođe do konkordata, dobio je biskup od kardinala kongregacije za raširenje vjere nov prijedlog gledom na katoličku crkvu u Srbiji.[133] Kardinal misli, da bi se u Srbiji morala ustanoviti nova katolička misija. Srbija traži samostalnoga natpastira za katolike, koji bi rezidirao u samome Beogradu i bio bi neodvisan od svake dieceze i svake strane misije. Kardinal misli ovdje na red premonstratenaca.

Biskup Strossmayer je iz ovoga predloga odmah opazio, da se tu ne radi o ničem drugome, nego samo o njegovome smaknuću sa administrature apostolske u Srbiji. List »Missiones catholicae cura S. congregationis de Propaganda Fide« piše u svome izvještaju za god. 1886.—1887: »Missio dioecesis Belgradensis ad interitum fere perducta in nunc est, ut iterum suscitiatur«.[134] Strossmayeru nije bilo teško doći do zaključka, tko je mogao dati takvu kritiku o stanju katoličke crkve u Srbiji. Misijonar u Nišu O. Wilibald Czok bio je po narodnosti Poljak a prefekt kongre-

---

[133] Pismo kardinala kongregacije za raširenje vjere od 27. XII. 1890. Bisk. arh. Đakovo, bez broja.

[134] Missiones catholicae ritus latini cura S. Congregationis de Propaganda Fide descriptae in annum 1887. str. 92.

gacije za raširenje vjere kardinal Ledohowski također Poljak, koji je svoga zemljaka, niškoga misijonara uvijek štitio. Strossmayeru je jasno bilo, da ovakav izvještaj nitko drugi nije mogao poslati, samo Wilibald Czok, koji je i inače nastupao kao veliki misijonar i reformator, a kardinal Ledohowski, kao njegov protektor, u svemu mu je vjerovao.

S druge pak strane Poljake i Mađare vezale su razne niti iz prošlosti. Oni su i politički i nacijonalno podržavali intimne veze. A tih godina stajao je Strossmayer u žestokoj opoziciji protiv Mađarima, kojima je bio trn u oku i kao apostolski administrator za Srbiju, jer im je bio na putu u njihovim aspiracijama prema Balkanu uslijed svojih tijesnih prijateljskih veza sa Srbima. U Mađarskoj su premonstratenci već onda imali u tri grada svoje katoličke gimnazije i zato je Mađarima preko svojih veza uspjelo predobiti kardinala Ledohowskija za to, da premonstratenci preuzmu misiju u Srbiji, jer su im samostani blizu Srbiji u Mađarskoj, a preko njih bi dobili i Mađari barem neke veze i neki upliv u Srbiji.

Plan je bio dobro smišljen, ali ga je Strossmayer odmah progledao. Zato energično odbija insinuacije lista Propagande, kao da je katolička misija u Srbiji na rubu propasti i tek sada, kako je došao Wilibald Czok, obnavlja se ona polako. Otvoreno poručuje zato biskup kardinalu Ledohowskom, da on ide samo zatim, da se njemu oduzme apostolski vikarijat nad Srbijom i da se time spriječi konkordat, a da ostane protektorat i politički upliv austro-ugarski. Dok je on vikar apostolski nikako ne može dozvoliti, da tamo dođu redovnici, a po gotovo ne premonstratenci. Ako Sv. Stolica traži, on će se zahvaliti na administraturi, ali nikako ne može dopustiti, da se traži drugo riješenje, nego sa konkordatom, a po gotovo se ne može dozvoliti, da katolička crkva u Srbiji dođe pod mađarskog biskupa.[135]

Isto to svoje stanovište izlaže biskup i Sv. Ocu i pisanje lista Propagande naziva »klevetom«. Ako mora pasti, neka bude cijena te žrtve dostojna, a to je konkordat.[136]

Da bi namjeru propagande što više oslabio, Strossmayer ponovno piše kardinalu Ledohowskom, da ima izvještaj, da Srbija ne misli promijeniti stanje katoličke crkve u Srbiji, jer je s njime zadovoljna i da nikada ne bi išta mijenjala, a da njega ne pita. To su samo intrige Wilibalda Czoka, koga će otpustiti, ako i dalje tako nastavi.[137] A misijonar Czok, da se izvuče iz optužbe biskupove, cijelu je krivicu bacio na austo-ugarskoga poslanika i na beogradskog i niškog austro-ugarskog konzula.[138]

---

[135] Bisk. arh. Đakovo, br. 111/1891.
[136] Bisk. arh. Đakovo, br. 235/1891.
[137] Ibidem, broj 272/1891,
[138] Ibidem, broj 483/1891.

Stvar se nešto smirila, ali je biskup Strossmayer od sada budnim okom pazio na misijonara Czoka i najstrožije mu naložio, da svoju misiju nikako ne smije napustiti bez privole biskupove. Zato mu je višeput i uskratio dozvolu za putovanje u inozemstvo, jer Wilibald Czok nije imao zamijenika, a misijonaru u Kragujevcu zabranio je da Czoka zamijeni u njegovome odsustvu.[139]

Ali se čini, da Wilibald Czok ni za to vrijeme nije mirovao. Početkom 1895. godine pita kardinal Rampolla, zašto papina enciklika »Praeclara« nije objavljena u Srbiji, koja je baš za Srbiju aktuelna, jer govori o istočnoj crkvi. Kard. Rampolli odgovara i kaže, da je enciklika prevedena na hrvatski jezik, da je razaslana po listu biskupije »Glasniku« i u posebnom otisku, a da je izdao i nalog svojim misijonarima, da encikliku u Srbiji objave, a ako to do sada učinili nisu, oni će o tome odmah izvijestiti svoga apostolskog administratora. U toj opomeni Sv. Stolice vidi biskup opet intrigu jednog čovjeka, koji piše protiv njega u Rim, kao da apostolski vikarijat u Srbiji ništa ne vrijedi.[140] A kada je Wilibald Czok javio biskupu, da je on encikliku već objavio, i to 8. jula 1894. po latinskome tekstu i opet 23. sept. 1894. po hrvatskome tekstu iz Glasnika biskupije đakovačke, biskupu je bilo jasno, da je tu opet Czok protiv njega intrigirao u Rimu, jer misijonari u Beogradu i Kragujevcu još nisu objavili tu encikliku.[141]

Misijonar O. Wilibald Czok pred sudom. Neki Karla Weiss, katolik, vjenčao se god. 1877. u pravoslavnoj crkvi u Smederevu sa nekom Julijanom, katolikinjom. Ovu je ženu napustio i sa odobrenjem pravoslavne konzistorije u Nišu vjenčao se mjeseca augusta 1894. u pravoslavnoj sabornoj crkvi u Nišu sa jednom drugom katolikinjom Katarinom Ilijević, premda je njegova prva žena Julijana još bila u životu.[142] Pod utiskom toga vjenčanja držao je Wilibald Czok u svojoj crkvi u Nišu 12. sept. 1894. govor o ženidbi i rekao, da je ženidba katolika nevaljana, ako nije sklopljena po propisima katoličke crkve, a po gotovo ako se netko vjenča po drugiput za života svoje prve zakonite žene.

Na osnovu toga govora podnio je Inokentije, niški pravoslavni vladika tužbu protv misijonara Czoka, oslanjajuć se na svjedočanstvo Karla Weissa, Antuna Ungara i Terezije Hartlovice, da je Wilibald Czok 12. sept. 1894. u niškoj katoličkoj crkvi »psovao i klevetao pravoslavnu crkvu i njene obrede kazavši, da ljudi, koji se vjenčaju u pravoslavnoj crkvi, ne dobivaju blagoslov Božji, tamo su vjenčanja itd. ludorije, hulenja, komedije i bez ikakve vrijednosti, tamo se ljudi ne mole Bogu, nego đavolu«.[143]

[139] Ibidem, broj 714. 973/1891, 1145/1894.

[140] Bisk. arh. Đakovo, br. 189. i 191/1895.

[141] Ibidem, br. 237. i 238/1895.

[142] Ibidem, br. 1338/1894.

[143] Ibidem, br. 23/1896.

Wilibald Czok branio se pred sudom i poricao, da je onako govorio, kako mu se to u tužbi pripisuje. Priznaje, da je rekao: »Katolici, koji se vjenčaju u drugim crkvama (t. j. nekatoličkim), ne dobivaju blagoslov Božji i da oženjeni katolici, koji se po drugiput vjenčaju, ili u svojoj katoličkoj ili u drugoj nekatoličkoj crkvi, a *imaju zakonitu ženu u životu, prave komendije t. j. oni se nedostojno igraju sa svojom, ili sa tuđom vjerom«*. Riječi »ludorije, hulenja, da se ljudi u pravoslavnoj crkvi ne mole Bogu, nego đavolu« poriče, da je rekao. Saslušavani su bili svjedoci za i protiv, mnogo se pisalo o tome i u novinama i na koncu je prvostepeni sud u Nišu 2. januara 1896. donio presudu, po kojoj se »Wilibald Czok kažnjava sa 4 mjeseca zatvora i plaćanjem svih parničkih troškova, što je iskazom dvojice zakletih svjedoka Antuna Ungara i Terezije Hartlovice a u nekoliko i svojim sopstvenim priznanjem utvrđeno i po zakonu dokazano, da je Wilibald Czok prilikom držane besede u katoličkoj crkvi kao sveštenik upotrebio izraze: da je vjenčanje katolika u pravoslavnoj crkvi jedna komendija i ludorija i što je u svojoj obrani tvrdio, da je i sadanji brak Weissov bigamija i ako je on stupio u drugi brak po blagoslovu ovdašnjeg pravoslavnog vladike«.[144]

Na ovu presudu uložio je Wilibald Czok žalbu na Apelacioni sud, a Strossmayer piše 23. januara 1896. ministarpredsedniku u Beograd i moli preko njega kod kralja pomilovanje za Czoka za slučaj, da bi i Apelacioni sud presudu Prvostepenog suda potvrdio. Biskup obećaje, da će misijonara Czoka iz Srbije za uvijek otpustiti. U vezi sa tom presudom izjavio je i sam ministar Franasović, da je govorio o tome sa ministrom pravde i sa kraljem i da su obojica vrlo negodovali, što se to dogodilo, te pošto im je nemoguće direktno na sâm sud uplivati, obećao je kralj, da će Czoka pomilovati, bude li i Apelacioni Sud potvrdio presudu Prvostepenog Suda.[145]

Apelacioni Sud još nije donio svoju presudu, kada je Strossmayer već odlučio, da će Czoka iz Niša odstraniti. Tu njegovu odluku potkrijepile su još dvije činjenice.

Neka katolikinja Viktorija Melcer iz Ljubljane ostavila je 500 forinti za misiju u Nišu. Strossmayeru se činilo sumnjivim, što je cijela svota ostala baš za Nišku misiju i on je naslućivao, da je i tu radio tajni upliv misijonara Czoka. Zatražio je zato od biskupa iz Ljubljane prepis oporuke, koju nije dobio, ali mu je sam biskup ljubljanski savjetovao u pismu svome od 18. IX. 1896. br. 2810., da razdijeli tu svotu na dva jednaka djela za Niš i Kragujevac. Biskup šalje zato misijonaru u Kragujevac 250 forinti, a drugu polovicu zadržaje kod sebe.[146]

---

[144] Bisk. arh. Đakovo, br. 425/1895. 23/1896.

[145] Bisk. arh. Đakovo, br. 23/1896.

[146] Ibidem, br. 1097/1896.

Drugo, što je biskup Strossmayer zamjerio misijonaru Czoku, bilo je, što je Czok i protiv zabrane biskupove, da bez dozvole napusti Niš, otišao od 19. do 27. augusta 1896. god. u svoj rodni kraj, u Šlesku, a za to vrijeme zastupao ga je bez znanja biskupova misijonar Biljan iz Kragujevca. Kao razlog toga putovanja naveo je misijonar Czok prikupljanje stipendija za misu i drugih milodara, da bi mogao živjeti.[147]

Ostavka biskupa Strossmayera. Na osnovu svih tih podataka piše biskup 2. okt. 1896. nunciju u Beč i moli, da se Czok što prije odstrani iz Niša. U molbi je biskup naveo sve što je mogao protiv Czoka i dokazivao, da je Czoka još prilikom imenovanja za niškoga misijonara kardinal Simeoni, tadašnji prefekt kongregacije De Propaganda Fide ovako opisao: »Wilibaldum Czok esse hominem dominandi et habendi cupidum« i da je poslije zadnje svoje javne afere i zbog presude niškoga suda postao nemoguć u Nišu.[148]

A 5. oktobra 1896. diže biskup misijonara Czoka sa službe misijonara u Nišu. Razlozi su: izostao je često iz misije, koju je ostavio bez svećenika; obraćao se direktno Propagandi u Rim; bio tužen sudu radi govora u crkvi i suđen; postao je zato kod Srba omražen; izostao i otputovao je bez biskupove dozvole; uticao je na testamenat Viktorije Melcer, da za sebe prisvoji svih 500 forinti; tužio je biskupa kongregaciji De Propoganda Fide i pisao, da je misija u Srbiji na rubu propasti; radio je na tome, da se Strossmayeru oduzme apostolska odministratura u Srbiji i da on sâm postane vikarom. Biskup mu ostavlja 2 mjeseca za koje si vrijeme ima naći drugo mjesto i predati sve svome nasljedniku po inventaru.[148]

Na Czokovo opravdanje i molbu, da mu oprosti, biskup ne popušta.[149] Misijonar Czok šalje nato sve spise o toj stvari Propagandi na kardinala Ledohowskija i čeka na njegovu odluku, po kojoj će se ravnati. Ujedno dostavlja biskupu riješenje Apelacionog Suda od 22. aprila 1896., kojim »se optuženi g. Wilibald Czok, katolički sveštenik iz Niša, za dela huljenja pravoslavne crkve otpusti ispod suđenja, no da plati sudu 10 dinara takse za nezadovoljstvo i svojim braniocima gg. Čedomiru Marinkoviću i Ljubi Obradoviću, advokatima iz Niša svakome po 140 dinara na ime branilačke nagrade«. Czok moli na koncu biskupa, da mu pošalje novaca, da bi mogao platiti dug za parnicu i odputovati iz Niša. Strossmayer ipak ne popušta, nego odgovara, da ma kakvo bilo riješenje Kongregacije, Czok mora iz Niša, ali od biskupa nikada neće dobiti novaca.[150]

---

[147] Ibidem, br. 1063/1896.
[148] Ibidem, br. 1173/1896.
[149] Bisk. arh. Đakovo, br. 1175/1896.
[150] Ibidem, br. 1240/1896.

Međutim je kardinal Ledohowski stao na stranu Willibalda Czoka i listom svojim od 13. XI. 1896. br. 20.642. izuzeo ga ispod jurisdikcije Strossmayera i sebi zadržao pravo, da mu sudi. Na to Strossmayer 26. nov. 1896. podnese kardinalu Ledohowskiju ostavku na čast apostolskog administratora u Srbiji. Isto javlja biskup i kardinalu Rampolli, te pošto mu je saopćio, da je Willibaldu Czoku od 1. dec. oduzeo misiju u Nišu, nastavlja ovako: »Pater Czok magnos et insolitos fautores et protectores habet, maximos autem Romae in Sacra Congregatione de Propaganda Fide. Maximus autem et constantissimus ejusdem fautor et protector est ipse Cardinalis, Sacrae Congregationis de Propaganda Fide praefectus, de quo salva ceteroquin reverentia dicerem, quod patrem Czok ceu polonum non solum infallibilem sed plane impecabilem habeat. Addo hicce decretum, quod idem Cardinalis contra me edidit, et responsum meum ad idem. Ego hocce decretum mei demissionem et abdicationem interpretor; verum Sanctae Sedi Apostolicae et Eminentiae V. sincere confiteor, mihi jam pridem animum fuisse, vicariatui in regno Serbiae renunciandi, et pro Vicario Apostolico in Regno Serbiae toto pectore totisque viribus recommendandi praeclarissimum Archiepiscopum Vrhobosnensem Josephum Stadler. Ille in praesentibus adjunctis multos inimicos habebit, coram Deo autem et conscientia mea dico: Eumdem unicum huic muneri rite et cum fructu obeundo parem esse. Res in nostris adjunctis summi momenti est; ideo eumdem iterum iterumque Sanctae Sedi Apostolicae et Eminentiae V. intime commendo.«[151]

Biskup Strossmayer u istoj stvari piše 30. novembra i nadbiskupu Stadleru i javlja mu, da ga je predložio za svoga nasljednika u Srbiji: »Odstranio sam Czoka iz Srbije, želeći prije, nego što Vami Vikariat srpski povjeren bude, oprostiti Vas od kuge i pošasti. Ali stvar mi nije za rukom pošla, jer se kardinal Ledohowski živo zauzeo za svoga Poljaka i njega mojemu ugledu i mojemu pravu oduzeo. Ja sam to tako uzeo, da sam odpušćen i službe

---

[151] Ibidem, br. 1422. i 1474/1896.

U te dane pada i odlazak beogradskog misijonara Luke Falića. (26. X. 1896.) Na njegovo mjesto tražio je Strossmayer svećenika od nadbiskupa Stadlera, jer je računao, da će za njim Stadler postati apostolskim administratorom u Srbiji. Ali Nikola Odić, koga je htio Stadler poslati nije htio poći u Beograd, a tajnika nadbiskupa Stadlera Tomu Igrca nije htio primiti Strossmayer, jer nije znao njemačkoga jezika. Zato je Luku Falića naslijedio u Beogradu Ljudevit Topolković, katehet iz Rume. Luka Falić bio je najdulje vremena od svih misijonara u Beogradu. Došao je još god. 1882. i za tih 14 godina stekao je na sve strane mnogo simpatija. Još i danas se sjećaju neki Beograđani »pop Luke«. Strossmayer ga je 1891. g. imenovao začasnim prisjednikom duh. stola. God. 1895. dobio je Franz Josef-Orden, a kralj Aleksander podijelio mu je iste godine kontur ordena Sv. Save III. stepena.

vikara u Srbiji lišen i to lišen načinom dost uvrijedljivim i okrutnim. Ujedno sam po kardinalu Rampolli pisao i Papi i razložio mu stanje stvari po Bogu i po mojoj svijesti, moleći ga iz sve duše i iz svega srdca, da vikarijat srpski povjeri Vami«.[152]

Kardinal Rampolla u svome pismu od 5. XII. 1896. žali, što se Strossmayer zahvalio, ali se nada: »Ut res, quae hujusmodi resignationi occasionem praebuit, aliqua ratione componi valeat«.[153] Na molbu Sv. Oca Strossmayer još jedanput pristaje, da i dalje vodi poslove katoličke crkve u Srbiji, ali kao uvjet moli, da Sv. Otac naloži kardinalu Ledohowskom, da Czoka odmah opozove iz Niša i da mu dade drugo mjesto.[154]

Strossmayer se međutim ljuto prevario. Iz pisma kardinala Ledochowskog od 18. III. 1897. br. 22.034. doznao je, da je zbor kardinala proglasio Wilibalda Czoka nevinim i da zato nije moguće njega odstraniti iz Niša: »Remotionem praefati missionarii, cum jam innocens renuntiatus fuerit a tribunali appellationis Belgradensi, ab acatholicis judicibus constituto, haut posse absque gravi admiratione tum catholicorum tum ipsorum etiam schismaticorum perfici et Amplitudinis Tuae facile in injuriam verteretur si poena mulctaretur sacerdos catholicus, quem ipsi judices laici schismatici innocentem declaraverunt«. Još i opominje Strossmayera zbog strogih riječi, kojima se služio protiv misijonara Czoka i opominje ga na poštovanje, koje duguje Kongregaciji. Ovo je potvrdio 12. III. 1897. i Sv. Otac. Strossmayer nato 24. III. 1897. ponovno vraća Sv. Stolici čast apostolskog administratora u Srbiji: »Observo: prorsus evidens esse, judicium et sententiam de me latam a Sacra Congregatione de Propaganda Fide coincidere prorsus cum mei demissione, nam moraliter plane impossibile est, ut Episcopus et Vicarius Apostolicus, cujus dignitas et auctoritas tantum passa est, munus Episcopi et Vicarii Apostolici deinceps in regno Serbiae efficaciter et salubriter exerceat«. A 25. marta iste godine gorko se tuži radi toga Sv. Ocu i moli da ga razriješi dužnosti vikara apostolskog u Srbiji.[155] Sv. Stolica je molbu biskupovu i njegovu ostavku napokon 16. aprila 1897. uvažila.[156]

Josip Juraj Strossmayer bio je od 1851. do 1897. godine dakle punih 46 godina apostolskim vikarom katoličke crkve u Srbiji. Radio je odano za stvar katoličke crkve i borio se za njezina prava u Srbiji. Ali su njegovi protivnici bili močniji od njega. On je zbog svoje starosti već ranije pomišljao na to, da se odrekne svoje časti apostolskog vikara, ali se još nije zahvalio, kada je bio zapravo pobijeđen od svojih protivnika. Jer nemoguće je i zamisliti, da bi

[152] Bisk. arh. Đakovo, br. 1440/1896.
[153] Bisk. arh. Đakovo, br. 1440/1896.
[154] Ibidem, br. 1440/1896.
[155] *Ibidem*, br. 1534/1896.
[156] Bisk. arh. Đakovo, br. 372/1897.

zbog jedne afere, kao što je bila ova sa Wilibaldom Czokom, mogla Sv. Stolica ovako otvoreno stati na stranu jednog misijonara a protiv njegovoga biskupa. Tu su morali raditi za Czoka a protiv biskupa Strossmayera i mnogi drugi politički činioci. Možemo uzeti za sigurno, da je austro-ugarska, a u prvom redu mađarska politika svom snagom uticala preko svojih veza i na kardinala Ledochowskija, a i na samog Sv. Oca, da se Strossmayer odstrani iz Srbije. Zato smo i nešto opširnije ocrtali cijeli razvoj događaja, koji su doveli do toga, da se Strossmayer rastavi od katoličke crkve u Srbiji. Žalosno je samo to, što Srbi nijednom riječu, nijednim znakom nisu dali dokaza, da se teško rastavljaju od Strossmayera, koji im je bio velikim i iskrenim prijateljem.

Od Strossmayera do konkordata 1914. god. Strossmayer je upozorio Sv. Stolicu, da mu što prije imenuje nasljednika i to, bilo kojeg biskupa, bilo kojeg novog apostolskog vikara, pa je preporučio na to mjesto nadbiskupa sarajevskoga dr. Josipa Stadlera. Ali se čini, da kardinal Ledochowski nije shvatio dosta ozbiljno savjete biskupove. Jer katolička crkva u Srbiji nije dobila iza Strossmayera ni biskupa ni vikara. Propaganda je ostalim misijonarima preko Wilibalda Czoka dostavila, da ih potvrđuje u povlasticama, koje su dobili od biskupa Strosmayera.[157] Zato se Strossmayer ponova diže u interesu katoličke crkve u Srbiji i 25. aprila 1897. piše kardinalu Rampolli, da neka Sv. Stolica što prije uredi katoličko pitanje u Srbiji, jer crkva katolička ne može i ne smije ni jedan čas ostati bez svojega poglavara. Od svoje strane rado ostavlja i dalje svoja dva svećenika u Kragujevcu i Beogradu u službi crkve katoličke.[158] A 3. juna 1897. javlja bečkom nunciju da je u Srbiji položaj katoličke crkve postao sasma nejasan, jer Sv. Stolica još mu nije imenovala nasljednika. Iz toga se pisma doznaje i to, da je Czok ipak napustio Niš i otišao u Ruščuk u Bugarsku, a u Nišu namjestio i ostavio Julija Biljana, misijonara kragujevačkoga. Julije Biljan pita biskupa, da li je dužan slušati Wilibalda Czoka, na što mu biskup odgovara, da ga mora slušati samo onda, ako dokaže autentičnim dokumentima, da je dobio zato ovlaštenje od Sv. Stolice. Czok je napustio Niš mjeseca maja 1897. a da svome nasljedniku nije inventarno ništa predao. Strossmayer to sve navađa u svome pismu na bečkog nuncija, da bi ilustrirao, kakva je nastala dezorganizacija crkve u Srbiji i da bi se tu moralo odmah imenovati novog apostolskog vikara.[159]

Sv. Stolica je godine 1898. zaista i pokušala, da riješi pitanje crkvene uprave u Srbiji i povjerila katoličku misiju bosanskim franjevcima, a apostolskim vikarom imenovala O. Ivana Vujičića, franjevca iz Bosne. Ali se ta kombinacija u Beogradu nije primila,[160]

---

[157] Ibidem, br. 431/1897.

[158] Bisk. arh. Đakovo, br. 445/1897.

[159] Ibidem, br. 460/1897.

[160] Ibidem, br. 513. i 597/1897.

i franjevci nisu mogli doći u Srbiju. I na tome je i ostalo. U Srbiji su mjesto prijašnja tri ostala samo dva katolička svećenika jedan u Beogradu, a drugi u Nišu. Kragujevac od toga vremena nije imao više svoga svećenika. Ova dva svećenika stajala su ravno pod Propagandom, od koje su imale povlastice »Quinquennales«, ali nisu imali svoga crkvenoga starješinu. To stanje se nije promijenilo sve do konkordata 1914. godine.

Sijedi vladika Strossmayer, bivši administrator apostolski Srbije morao je za života svoga još jedanput čuti o Wilibaldu Czoku. O. Wilibald Czok pojavio se mjeseca novembra 1902. god. opet u Nišu, kamo je došao iz misije Belina Sistov iz Bugarske. Namjera mu je bila, da preuzme nišku misiju od O. Julija Biljana. Došao je i u Beograd i zatražio kod kralja Aleksandra audijenciju zbog ishođenja dozvole za svoj boravak u Nišu. Ali nije bio primljen od kralja i ako je još god. 1897. odlikovan ordenom Sv. Save III. stepena. Austro-ugarskog poslanika u Beogradu nije ni posjetio, jer njegov dolazak nije naišao na odobrenje kod austro-ugarskog poslanstva. Dozvolu za boravak u Nišu ipak je dobio od srpske vlade i on se odlučio, da ostane u Nišu, makar mu austo-ugarska vlada i uskratila godišnju subvenciju, jer će potrebni novac dobiti od Propagande.[161] Katoličku misiju u Nišu Wilibald Czok nije preuzeo, nego je tamo povučeno živio uz misijonara Biljana sve do svoje smrti (+ 19. I. 1903.). Sahranjen je na niškom groblju.

Biskup Strossmayer je umro god. 1905. a da ni je doživio, da njegova ideja pobijedi. Iza njegove smrti dala je đakovačka biskupija još jednog svećenika Srbiji, Roberta Bezetzkoga, koji je 1908. godine zamijenio Ljudevita Topolkovića u Beogradu i dočekao tamo i sklapanje konkordata 1914. godine.

Katolička škola. Katoličku je školu uz konzulat otvorio u Beogradu g. 1853. misijonar Enekes. Katolici su plaćali najamninu za učinonicu, a u koliko to nije bilo dosta, dopunio je austro-ugarski konzulat. U školi je u početku podučavao sam misijonar Énekes. God. 1858. dolazi prvi stalni učitelj Matija Dubec, koji je u školi imao već 45 djece. God. 1859. podučaje ručni rad učiteljica Terezija Petrović. Iz tog skromnog početka razvila se kasnije jedna brojno jaka i po radu odlična škola. Školu su potpomagali: Maria Empfängnis Verein iz Beča, godišnje sa 525, a kasnije sa 600 for.; Društvo Sv. Ladislava iz Budimpešte godišnje sa 200 for. i bečka vlada. Školu je kasnije preuzela sasma u svoje ruke austro-ugarska vlada i dala joj naslov katolička škola austro-ugarskog poslanstva. Škola je bila katolička, ali je ona zapravo služila austro-ugarskoj politici, da preko nje sačuva i širi svoje političke interese. God. 1888. imala je škola već tri razreda, a iduće je godine poslanik Hengenmüller želio, da ju proširi u četiri razreda. Nastavni je jezik bio njemački, a učilo se i srpski. Savjetnik poslanstva Pallavicini

[161] Bisk. arh. Đakovo br. 1428/1902.

tražio je god. 1889. da se u školi predaje i mađarski jezik, koji je kasnije postao redovnim predmetom za djecu mađarske narodnosti. Školske godine 1896/97. imala je škola dva učitelja i jednu učiteljicu, a upisano je bilo 293 djece. Upravitelj škole bio je uvjek beogradski katolički misijonar. Škola je bila privatna škola poslanstva pod nadzorom Ministarstva Prosvjete. Na ispitu je prisutan bio izaslanik vlade, koji je potpisivao i svjedočbe. Kasnijih je godina škola proširena u četiri razreda. U školi se podučavalo i odgajalo u austro-ugarskom duhu, te je škola više bila škola poslanstva, nego li katolička. Djeca, koja nisu pohađala tu školu, ostala su bez katoličke vjeronauke, a u srednjim školama učila su katolička djeca pravoslavni vjeronauk, ako nisu išla privatno katoličkom svećeniku na vjersku obuku.[162]

U Nišu je misijonar Czok god. 1888. također otvorio katoličku školu, ali pošto nije mogao plaćati učitelja, podučavao je on sâm. God. 1890. kupio je i jedno zamljište kraj crkve i sagradio školsku zgradu. Katolička škola u Nišu nije bila vezana na austro-ugarsko poslanstvo kao u Beogradu, ali je bila iz Beča također materijalno potpomagana.

Broj katolika u Srbiji. Generalna direkcija štatistike razpolaže sa statistikom o vjerama samo od god. 1890. Ranije se kod državnog popisa pučanstva nije brojila pripadnost po vjeroispovijestima. Novaković piše u svojoj knjizi: »Katolička crkva u Srbiji«, da je god. 1866. u Srbiji bilo 3405 katolika. Taj je broj porastao prvo godine 1878., kad je Srbija dobila na jugu četiri nova okruga, a još više od god. 1883., kad su u Srbiju došli mnogi strani radnici, najviše Italijani, da grade željeznice.

Broj se katolika od god. 1890. ovako mijenjao:

godine	1890.	11.596
»	1895.	10.411
»	1900.	9.423
»	1905.	nema podataka
»	1910.	8.435.

Broj je dakle znatno pao po svoj prilici zato, jer su mnogi radnici napustili Srbiju, a i zbog političkih prilika, osobito nakon aneksije Bosne, mnogi su katolici otišli iz Srbije.

U Južnoj Srbiji moglo je biti najviše 15 do 16.000 katolika, koji su imali svoga nadbiskupa u Prizrenu i oko 10 svećenika. Prema tome broj katolika god. 1914. nije bio veći od 24 do 25.000. Zvanična je Srbija kod sklapanja konkordata uzimala, da u Srbiji ima aproksimativno 30.000 katolika.

---

[162] Bisk. arh. Đakovo, br. 926/1853. 562/1858. 306/1859. 1095/1897. 160/1860. 304/1864. 726/1875. 586/1878. 1066/1885. 71/1889.

Katolički misijonari u Srbiji.

1. U Beogradu:

Karla Mařjk,	1845. — 1847.	god.
O. Tiburcije Tkalcsecz,	do 1853.	god.
Ivan Enekes	» 1855.	»
Edmund Bocskor,	» 1861.	»
Robert Thurmayer,	» 1867.	»
Dr. Stjepan Babić,	» 1871.	»
Janko pl. Brigljević,	» 1878.	»
Vilko Babić,	» 1883.	»
Luka Falić,	» 1896.	»
Lujo Topolković,	» 1908.	»
Robert Bezetzki,	» 1914.	»

2. U Nišu:

Cesar Tondini,	1883. — 1884.	god.
Wilibald Czok,	do 1897.	»
Julija Biljan,	» 1916.	»

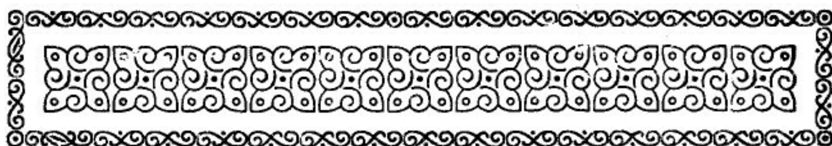
3. U Kragujevcu:

Većeslav Edinger,	1885. — 1894.	god.
Julije Biljan,	do 1897.	»

Katolički su misijonari u Beogradu bili u odvisnome položaju prema austro-ugarskom poslanstvu, pošto im je i crkva bila do god. 1888. u samoj zgradi konzulata, a kasnije u dvorištu poslanstva. Plaćala ih je austro-ugarska vlada preko svoga poslanika. Zbog toga je njihov položaj, a u mnogome i rad ovisio o raspoloženju konzula odnosno poslanika, koji su ih često smatrali kao svoje činovnike i tako s njima i postupali. Zato je većina misijonara napustila Beograd zbog konflikta, koje su imali sa konzulima i poslanicima Austro-Ugarske. Iz biskupske arhive u Đakovu vidi se, da su se misijonari mnogo više tužili biskupu na konzule i poslanike, nego na same Srbe.

(Nastavit će se)

Sastav Otkrivenja sv. Ivana.

Dr. Nikola Žuvić.

UVOD

Isus Krist se pojavljuje u Otkrivenju[1] sv. Ivana u novoj slavi, koju je dao ovomu po svom andjelu (1, 1), Sam je Isus subjekt ove objave, Otkrivenja; objekt pak su stvari *ἅ δεῖ γενέσθαι ἐν τάχει.* Primalac objave je sluga Isusov, onaj Ivan, *ὅς ἐμαρτύρησεν*[2] *τὸν λόγον τοῦ θεοῦ καὶ τὴν μαρτυρίαν Ἰησοῦ Χριστοῦ, ὅσα εἶδεν* (1, 2). U životu svome propovijedajući evandjelje i pišući poslanice svjedočio je štogod je vidio s ostalima. Ivan se u početku svoje knjige pozivlje na svoju vjerodostojnost, jer želi, da ne bude sumnjâ. On je isti *οὗτός ἐστιν ὁ ματηθὴς ὁ μαρτυρῶν περὶ τούτων* (Iv. 21, 24); jer je vidio, zato je mogao i posvjedočiti *καὶ ἑωράκαμεν καὶ μαρτυροῦμεν* (1 Iv. 1, 12).[3] Knjigu svoju naziva sâm *προφητεὶα* (1, 3;

---

[1] Zorell, Lexic. Graecum Novi Testamenti, Paris 1931, kolon 151 pod *ἀποκαλύπτω* in N T potissimum res latentes patefacio... 1) pass. innotesco, manifestor Mat. 10, 26; Lc 2, 35; 12, 2; Rom. 1, 17; 1 Cor. 3, 13; 2) spec. de rebus quae Deus manifestat, praesertim modo supernaturali, lumine gratiae etc; revelo; objecta talis revelationis sunt Pater et Filius Mt 11, 25.27 itd. 3) res eschatologicae nos maxime latent, suo tempore, Deo providente, clare cognoscentur ideoque revelari dicuntur;

ἀποκάλυψις, devestio, revelatio rerum latentium in N T 1) veritatis manifestatio ex. gr. per lumen gratiae; *πνεῦμα σοφίας καὶ ἀποκαλύψεως* .... 2) extraordinaria revelatio per visiones etc: *Ἰησοῦ Χριστοῦ* Apk 1, 1; Gal 2, 12; *Κατὰ ἀποκάλυψιν* revelatione edoctus Gal 2, 2; Eph 3, 3; pertinet ad charisma prophetiae 1 Cor 14, 6, 26; 2 Cor 12, 1, 7. — 3) manifestatio eschatologica, parusia Christi etc ....

[2] Na ovom mjestu čitamo jednostavni aorist — može biti i epistolarni, mjesto prezenta. Ovo je važno zbog shvaćanja o pravom početku samog Otkrivenja.

[3] Neki auktori misle, da se već riječi *ὅσα εἶδεν* odnose na specijalni karakter Otkrivenja, koje se u glavnom sastoji od vizija. Ovo razumijevam kao jednostavni aorist, historijsko vrijeme, a odnosi se na već historijske događaje, koje je negda vidio Ivan.

22, 7. 9. 10. 18. 19.) i to u strogom smislu riječi: govoriti, navješćivati buduće stvari, koje čovjek ne može znati ni naslućivati.[4]

U evanđeljima se opisuje život, djela i nauk Isusov. U poslanicama se nižu događaji iz života apostola, utemeljenja i širenja Crkve; navodi se nauk Kristov; budi se vjera i ljubav u Njega. Otkrivenje popunja sve dosadanje knjige i govori o tajnama kraljevstva Kristova u budućnosti i vječnosti. Premda nema sa strane sv. Crkve nikakve izjave u ovom smislu,[5] svi katolici priznavaju proročki karakter ove knjige. Razilaze se u svojim tumačenjima, jer je ova objava bila putem vizija i jer se opisuje simboličnim slikama, koje jedni tumače alegorijski, drugi pak historijski. Brojevi se uzimaju sad u njihovoj apsolutnoj vrijednosti, sad upotrebom gematrije. Neki drže, da se radi o jednoj viziji od početka do kraja, dok se drugi odlučuju za čitav niz. Sve ovo u raznim katoličkim tumačenjima, između kojih su mnoga jedno drugomu protivna. U određivanju značenja možemo ih svrstati u tri grupe: **preteristi**, koji drže, da se sadržaj Otkrivenja već ostvario u prošlosti; temporalisti, koji vide prorokovanu čitavu povijest Crkve; futuristi, koji smatraju, da se proročanstvo Otkrivanja odnosi na zadnja vremena pred drugi dolazak Spasiteljev.[6]

Racijonalisti, koji su zabacili Božansko porijeklo ove knjige kao i sv. Pisma u opće, između sebe se pobijaju izmišljajući hipoteze, kojima nastoje nadmudriti tumače u prošlosti kao i savremene protivnike. O svima ću govoriti u jednom analitičko-sintetičkom poglavlju. Pozitivna obradba mi je svrha. Autentičnost i kanoničnost Otkrivenja sv. Ivana utvrđena je kao možda malo koje knjige sv. Pisma u opće. Nastale sumnje o autentičnosti kod sv. Diionizija Aleksandrijskog[7] su historijski dobro osvijetljene i oprovrgnuti su poznati razlozi kao i prigovori, radi kojih se racijona-

---

[4] Zorell, kol. 1154: prophetiae effatum, vaticinum, dakako sa proročkim harizmom, koga Bog daje i Duh Sveti rukovodi, da piše i ljude potiče na dobro, tješi i podiže.

[5] O Otkrivenju imademo samo dekrete, koji potvrđuju, da je autentična. Tako na pr. Gelazijev dekret (Migne), P L 19, 790 sl; 59, 157 sl; Mansi 8, 145 sl. Denziger-Banwart 84, 92, 96, 162; Enchiridion Biblicum 20. Poglavlje 17. četvrtog toletanskog koncila god. 633., a potvrđeno od Honorija (Mansi 10,624—E B 24. Koncil Florentinski u buli: »Cantate Domino« 4. II. 1441.) Mansi 31 B, 1736 sl.; DB 706—EB 32 Koncil Tridentinski, dekret od 8. IV. 1546 (Mansi 33, 22; DB 784—EB 44).

[6] Adventisti tumačeći futuristički Otkrivenje griješe u tom, što od svog postanka (prva polovina XIX. stoljeća) drže, da je ovo naše — subjektivno prema osobi, koja govori — vrijeme to zadnje, kad Mesija ima opet doći.

[7] Euzebije, HE, 1.7, 25.26 »... priznajem međutim, da je knjiga nekog svetog muža ἁγίου μὲν γὰρ εἶναί τινος καὶ θεοπνεύστου ...."

listi iza njega utječu unutarnjim dokazima jezika[8], stila, solecizma i dr. S ovima se kao ni pitanjima o vremenu i mjestu[9] postanka knjige, neću baviti u ovoj radnji. Sve to spada na historijsku i uvodnu stranu. Sebi sam postavio teološko-kritičko-egzegetski zadatak i prema njemu će težiti obradba cijelosti i pojedinih elemenata.

I.

1. Povod i svrha Otkrivenja.

Progonstvo se kršćana iz Rima raširilo po svem imperiju, gdjegod su se oni nalazili, pa i po dalekim provincijama. Po Maloj Aziji je strašno haralo, kako nam svjedoče historičari. Plinije Mlađi pače svjedoči, da su mnogi usred strašnih muka i apostatirali: »jedni poslije tri godine, drugi poslije dugog vremena, a neki i poslije dvadeset godina«[10]. To se baš potpuno slaže sa stanjem u doba Domicijana, koji je naredio, da se sasvim iskorijene potomci Židova, koje se nijesu razlikovali od kršćana, pače Rimljani su ih tim imenom i nazivali.[11]

U Smirni su vjernike zatvarali (2, 10), u Pergamu je Antipa bio ubijen (2, 13), i plač i uzdasi mučenika vapili su k nebu za osvetom (5, 6; 6, 9, 10). Sam sv. Ivan Apostol je zatočen na Patmu *διὰ τὸν λόγον τοῦ θεοῦ καὶ τὴν μαρτυρὶαν Ἰησοῦ* (1,9)[12] Bogatstvo kraja i okoline, gdje se nalazio, nije obuzimalo Ivanovog srca. Njegove su misli i brige bile isključivo kod progonjene braće, kojima je sam propovjedao Kristovo evanđelje po Maloj Aziji. Znao je, da su oni kao i drugi kršćani, i u Rimu i po pokrajinama, pljačkani, zatvarani, mučeni, lišavani svih prava ljudi i ubijani. Nego

---

[8] Dr. Scott, The Original Language of the Apocalypse, Toronto 1928. dokazuje na str. 6. i 25., da je jezik prvotne Apokalipse bio samo židovski.

[9] O tome govore sve introdukcije, a svoje dokaze crpe iz najranije tradicije. Sv. Irenej: *Οὐδὲ γὰρ πρὸ πολλοῦ χρόνου ἑωράθη* (Apokalipsa), *ἀλλὰ σχεδὸν ἐπὶ τῆς ἡμετέρας γενεᾶς, πρὸς τῷ τέλει τῆς Δομετιάνου ἀρχῆς.* Adversus Haereses, lib. 5, 30, 3. Sv. Epifanije: *Μετὰ τὴν ἀπὸ τῆς Πάτμου ἐπάνοδον, τὴν ἐπὶ Κλαυδίου γενομένην Καίσαρος* Haeres. 51, 12. U hronologiji se rijetko drže navodi sv. Epifanija pouzdanim.

[10] Epistula 10, 970. pisana oko 110. godine.

[11] Uništiti pojedini narod nije bilo u ono doba nepoznato. Tako je Herod, rodom tuđinac, da zatre i uspomenu na svoje obskurno podrijetlo, prema svjedočanstvu Julija Afrikanskog, dao uništiti sva židovska rodoslovlja imajući pred očima, da će tako nestati potomaka kraljevske loze Davidove, Euzeb., Hist. Eccl. 3, 17, 13. Ali nije u svojoj namisli uspio. Jos. Flav. c. Apion. 1, 7; Rimlj. 1, 3; Hebr. 7, 14.

[12] Sv. Viktorin iz Ptuja — ML 5, 313.

duh su njegov obuzimale još veće brige, a to su pogibelji, koje su prijetile vjeri kršćana, kao krivovjerje Nikolajita (2, 15), napastovanje uskogrudnih Židova (3, 9) i dr. Ova mu je skrb diktirala poslanice poglavarima maloazijskih crkava, da ih tješi i krijepi na daljne borbe i pogibli.

Glas, koji je sv. Ivanu diktirao poslanice, zove ga (4, 1), i u viđenju promatra Boga, Janje Božje, sav nebeski dvor. Otkrivene su mu tajne Božje Providnosti u otvaranju zapečaćene knjige i navještenju po anđeoskim trubljama. Svoja viđenja, kao i ono, što je čuo na Patmosu, morao je apostol napisati (1, 11). To je učinio kao i drugi proroci Starog Zavjeta: Jeremija 30, 2; 36, 2; Ezekijel 37, 16; 43, 11; Habakuk 2, 2, ne samo pod jednim trajnim Božjim nadahnućem, nego pod specijalnom naredbom, kojoj se čovjek ne može oteti. Otkrivenje je jedina knjiga Novog Zavjeta, u kojoj se navodi formalna zapovijed sa strane Božje auktoru, i to na svečan način, da piše knjigu na pouku vjernika, da ih jača u vjeri i pouzdanju; da im unaprijed pokazuje borbe i progonstva, ali i konačnu pobjedu Crkve i vjernih. Ivan gleda sve to u različitim slikama, koje nas potsjećaju na slike starozavjetnih proroka, osobito onih u doba najvećih kušnja izabranog naroda, Ezekijela, Danijela i drugih.[13] *Ἔξωθεν μάχαι, ἔσωθεν φόβοι* nose žig borbe, muka i trpljenja.(2 kor. 7, 5.)

Zadnje progonstvo pokrenuto od Antikrista bit će najstrašnije, ali će i ono svršiti konačnom pobjedom Kristovom i Njegove Crkve. Protivne će se sile skršiti, bit će uništen oholi Babilon i svi mu pomagači, koji su jednoć razorili sveti Jeruzalem i zasužnjili Božji narod, obečastili svetište, svetima nanesli nepravde i pobili ih. Bog bdije nad svojima, dopušta kušnje i trpljenja (2 kor. 4, 8 — 13, 14); a trpljenje će biti ovjenčano pobjedom i slavom Crkve i vjernika, kad se sazida novi Jeruzalem.

Isus ravna svojom Crkvom. Ne dolaze kušnje ni progonstva niti išta drugo, a da nije predvidio njezin Božanski utemeljitelj. Crkva ne će propasti. Koji ustraju u vjeri do konca, bit će nagrađeni u nebu;[14] neprijatelji će biti pobijeni već na ovom svijetu, a

---

[13] »Vor allem fühlt er sich angesichts der furchtbar ernsten Zeitlage zum Propheten berufen. Er muss aus innerem Zwang den Weckruf zum letzen Kampf des Volkes Gottes mit Rom erheben. Die grosse Zeit hat ihn selbst aus dem Schlaf herausgerissen; nun hat er sein Wähteramt an den Gemeinden Klein Asien, zu drohen, zu machen, zu trösten, damit jeder bereit sei zur letzen Schlacht. So haben die Alten urchristlichen Propheten Ihre Aufgabe erfasst. Die innere Nötigung, die sie reden heisst, oft wieder ihr Wollen und Wünschen, kam ihnen dann als Geist oder Wort Gottes vor.« Tako Wernle, Anfänge unserer Religion, S. 259.

[14] Dr. Alfred Wikenhauser, Der Sinn der Apocalypse des St. Johannes, Münster in Westfalen 1931. govori od 25 str. do 31(-2) o 1000 godišnjem kraljevstvu. Str. 29.: »Jenes

za uvijek kažnjeni na drugom. Svrha je dakle Otkrivenja pokazati vjernima divne plodove Otkupljenja u sv. Crkvi, po trpljenju, dă, ali na ruševinama poganstva, židovstva i ostalih protivnih sila. Na svakakve će načine biti vjerni mučeni (Iv. 16, 1—3, 4. 33).

2. Sadržaj Otkrivenja.

Auktori većinom dijele Otkrivenje na: prolog, samo otkrivenje i epilog. I ja ću se držati te razdiobe u ovoj stvarnoj analizi.

Prolog 1, 1—8 u obliku poslanice pozdravlja sv. Ivan i najavljuje sadržaj, ali samo generalno i upravlja sedmerim crkvama Azije. Doksologija Kristu (7), koji će doći skoro.

Samo Otkrivenje. Mnogi dijele 1, 9—22, 5 u tri česti: 1, 9—22; 2, 4—19, 8; 3, 19, 9—22, 5 ili u sedam viđenja: 1) 7 poslanica upravljenih 7 crkava 1, 9—3, 22. 2) 7 pečata 4, 1—8, 1. 3) 7 anđela sa 7 trublja 8, 2—11, 18. 4) Borba žene (sv. Crkve) sa zmajem (sotonom); životinja iz mora i životinja iz zemlje; žetva i berba grožđa 11, 19—14. 5) 7 anđela sa 7 čaša 15—19. 6) Odvezanje i zavezanje sotone 20. 7) Uskrsnuće, opći sud i nebeski Jeruzalem 21—22, 5. Prva razdioba mi se više sviđa. Ali da se a priori ne privezujem, slijedit ću samo red, kako ga nalazimo u samoj knjizi.

1, 9—20. Ivan je na otoku Patmos (danas Patimo) ispred Efeza, u nedjelju pao u ekstazu i čuo glas, koji mu je naredio, da piše što vidi i pošalje 7 crkvama. Vidio je sedam svijećnjaka, u sredini Isusa kraljevski velesvećenički obučena, a u desnoj Mu ruci 7 zlatnih zvijezda, koje predstavljaju 7 poglavara crkava, kojima ima pisati. Isus je opisan s raznim epitetima.

---

ist zeitlich beschränkt — 1000 Jähre sind natürlich nur eine schematische Zahl, deren Herkunft nicht sicher ist — und nur für die Märtyrer bestimmt, dieses ist ewig und universal- und tranzendent.« Svrhu Otkrivenja vidi ovaj pisac u tom, da potakne vjernike na mučeništvo u danima progona. Zato je često govor o plaći, koju će dobiti oni, koji se ne poklone zvijeri, niti prime njezin znak (15, 2). 1000 god. je kraljevstvo ispunjenje slave mučenika prije drugih izabranika. Njima je to preodređeno prije općeg uskrsnuća. Jer su doprinesli posebne žrtve, imaju zato i posebno pravo na nagradu. Po Otkrivenju za mučenike ova plaća nije postepena, nego je i vremenski različita (gledom na početak) od ne-mučenika. — Što su Martyres? U početku se svi Sveti zovu martyres (vidjeli smo sv. Ivana), svi uopće koji svjedoče za Krista. To zahtjeva i etimon riječi. Kasnije se istom tim nazivom označuju samo oni, koji su prolili na svjedočanstvo sv. vjere svoju krv. O različitoj slavi kao i polasku pred lice Božje slično su već naučavali Tertulijan, sv. Ciprijan i drugi, da samo mučenici postaju odmah dionici neba. Također Ivan XXII. Benedikt XII. svojoj dogmatskoj buli »Benedictus Deus govori točnije, što sv. Crkva vjeruje ...animae Sanctorum omnium ...mox post mortem ...vident divinam essentiam... (DB 530).

2. 1—7. Biskupa (anđela) u Efezu hvali za napore i ustrpljivost, a kudi, što je ostavio prvu ljubav. Pokoru da čini i nagovara da se povrati k prvom žaru. 2, 8—11 Biskupa u Smirni hvali i sokoli u trpljenju, siromaštvu i progonstvu. Tješi ga, jer će ono trajati kratko vrijeme; nek bude vjeran. 2, 12—17 Biskupa u Pergamu hvali radi vjernosti, kudi radi heretika u njegovoj sredini, protiv kojih će Isus s njim vojevati. 2, 18—29 Biskupa u Tijatiri hvali zbog mnogih dobrih djela prošlih i sadanjih, kudi radi propusta što ne nastupi oštrije protiv zavodnika na nečistoću i idolopoklonstvo.

3, 1—6 Biskupa u Sardu kori zbog bijednog stanja: živ izgleda, a zbilja je mrtav. Ako se ne popravi, doći će ko tat iznenada. 3, 7—13 Biskupu u Filadelfiji se veseli radi vjernosti i žara. U progonstvima bit će očuvan i svladati neprijatelje. 3, 14—22, Biskup u Laodiceji čuje najteži prigovor radi mlakosti i duševne bijede. Pozivlje ga na pokoru i kajanje i da popravi svoj život.

4—5. Ivan vidje otvoreno nebo i Boga na prijestolju oko kojeg su sjedile dvadeset i četiri starješine, sedam duhova i četiri životinje. Sve je sjajno! U ruci Božjoj je knjiga ispisana iznutra i izvana, zapečaćena sa sedam pečata, koju nije mogao nitko otvoriti, nego sam lav od plemena Judina, korijen Davidov, koji je dostojan da razlomi pečate i otvori knjigu. Kad je Janje Božje primilo u ruke knjigu, sav se dvor nebeski pokloni i pjeva pjesmu hvale.

6. Janje otvara pečate. Na prvi izađe bijeli konj i konjanik na njemu ovjenčan kao pobjednik. Kod drugog, trećeg i četvrtog pečata pojave se konji i konjanici, koji predstavljaju rat, glad i pomor. Kod petog pečata čuje Ivan glasove mučenika, koji zazivlju pravdu Božju nad svojim mučiteljima. Kod šestog pečata vidi Ivan strašne nesreće na nebu i na zemlji, koje hoće da sve unište.

7. Ali prije nego te nesreće nadođu, četiri anđela zapečate sluge božje na čelima. 144.000 od plemena Izraelovih i nebrojeno mnoštvo od svakoga naroda i plemena i puka i jezika obučeno u bijele haljine i s palmama u ruci stoji pred prijestoljem Božjim i Janjeta.

8, 1 Kad se otvori sedmi pečat, nasta tišina na nebu oko pô sata. 8, 2—6 Sedam anđela pred Božjim prijestoljem primi sedam trublja, jedan drugi anđeo sa zlatnom kadionicom prikaže Bogu molitve svetih i baci kadionicu s ognjem, koji je uzeo na oltaru, na zemlju i nastanu gromovi i potres. 8, 7 Kod prve trublje uništi se trećina zemlje. 8, 8—9 Kod druge se voda iz trećine mora pretvori u krv i pogine trećina riba i uništi trećina lađa. 8, 10—11 Kod treće pade s neba velika zvijezda i zagorči trećinu pitke vode. 8, 12 Kod četvrte se potrese nebo i pomrča trećina sunca, mjeseca i zvijezda. 8, 13 Orao viče trokratni jao pred glasom ostalih triju trublja.

9, 1—12 Kad je zatrubio peti anđeo, zvijezda padne na zemlju, otvori se izvor ponora, iz dima izađu skakavci, koji imaju lice čo-

vječje, a rep škorpijona. Određeni su, da samo muče ljude, ali da ih ne ubijaju.njihov je kralj Abadon, anđeo ponora. 9, 13—21 Kad je zatrubio šesti anđeo, odvezana su četiri anđela kod Eufrata i s njima idu 20.000 puta 10.000 konjanika, da napadu na svijet. Strašni su. Trećinu ljudi poubijaju, drugi se ni malo ne kaju, niti popravljaju od svojih nedjela, nego padaju u idolopoklonstvo.

10, 1—11 Jaki anđeo siđe s neba i dade Ivanu da proguta knjižicu, u kojoj su ostala proročanstva. Kad je htio pisati govor sedam gromova, zabranjeno mu je. A što se nalazi upisano u knjižici mora prorokovati.

11, 1—2 Ivan mora s trskom, sličnom palici, izmjeriti hram i oltar, ali ne izvanje predvorje, koje će pogani gaziti kao i sveti grad 42 mjeseca. 11, 3—14 Pojave se dva svjedoka, koji propovijedaju 1260 dana i imaju veliku vlast, ali ih ubije zvijer, koja izlazi iz ponora. Njihova će tjelesa ležati na ulici grada Sodome, gdje je gospodin njihov bio razapet. Iza tri dana i pô uskrsnut će i uzaći na nebo i taj čas će od potresa pasti deseti dio grada i 7 tisuća osoba pobiti, a ostali će u strahu hvaliti Boga. 11, 15—19 Na sedmu trublju čuje se na nebu pjev hvale, jer je Gospodin i Pomazanik njegov zadobio kraljevstvo i kraljevat će u vijeke. Otvori se hram Božji i vidje se kovčeg zavjeta.

12. Veliki znak se ukaza: žena, što rodi muško dijete, koje ima vladati svim narodima. Zmaj od sv. Mihovila nadvladan, izbačen je na zemlju i hoće da uništi i dijete i ženu. Dijete je bilo uzeto k Bogu, a žena se spasi u pustinji, gdje ju štiti zemlja pred zmajem.

13, 1—10 Iz mora izlazi sedmeroglava zvijer s deset rogova. Jedna je glava smrtno ranjena, ali se izliječi. Od zmaja dobije vlast, da vlada svijetom četrdeset i dva mjeseca; huli na Boga i progoni svete; njoj se klanjaju svi, koji nijesu upisani u knjizi života. 13, 11—18 Druga zvijer izlazi iz zemlje, naliči na janje, ali govori kao zmaj, čini čudesa i zavodi ljude, da se klanjaju prvoj zvijeri, čije znakove ili broj primaju svi; drugi su isključeni iz ljudskog društva. Broj zvijeri je 666.

14, 1—5 Na brdu Sionu ukaza se Janje i s njim 144.000 djevica s napisanim imenom Janjeta i Oca njegova i pjevaju novu pjesmu, koju nitko nezna osim njih. 14, 6—13 Jedan anđeo nosi vječno evanđelje, koje treba svima navijestiti, drugi proriče pad Babilona, treći kazne poklonicima zvijeri i nazivlje blaženima one, koji umiru u Gospodu. 14, 14—20 Tada se na oblacima pojavi kao sin čovječji sa srpom, da požanje već zrelu žetvu zemlje i pobere zrelo grožđe vinograda zemlje i zgazi u tijesku gnjeva Božjega.

15, 1—8 Sedam anđela sa sedam čaša punih gnjeva. Koji su pobijedili zvijer, pjevali su pjesmu Mojsijevu. I otvori se hram šatora svjedočanstva na nebu.

16, 1—2 Kad je izlivena prva čaša ljuti čir dođe na ljude, koji su se klanjali zvijeri. 16, 3 Kod druge se more pretvori u krv i

svako biće pogine. 16, 4—7 Četvrta prolivena na rijeke i do tada pitka voda pretvori se u krv, da ljudi, koji su prolili krv svetih, piju krv. 16, 8—9 Četvrta na sunce, da ljude pali žegom; ovi se ne obraćaju k Bogu, nego ga psuju. 16, 10—11 Peta na prijestolje zvijeri i potamni njezino kraljevstvo, da si ljudi od boli grizu jezike i psuju Boga. 16, 12—16 Šesta presuši vode Eufrata i pripravi put istočnim kraljevima. Zmaj i zvijeri izbace tri nečista duha, da zavedu svojim djelima kraljeve, da se skupe na boj protiv Boga na mjesto Harmagodon. 16, 17—22 Kad je sedma čaša izlivena čuo se glas s neba: Svršeno je. I postade sijevanje, gromovi i potres. Tuča velika kao talenti pada po ljudima i Bog navješta pad Babilona.

17, 1—18 Anđeo pokazuje Babilon Ivanu. Žena raskošno obučena, sjedi na prvoj zvijeri, velika bludnica, s kojom nečisto griješe svi kraljevi zemlje. Ona je pijana od krvi svetih. Sedam glava zvijeri na kojoj sjedi znači sedam brda i sedam kraljeva, od kojih je pet palo, šesti jest, sedmi, kad dođe, malo će ostati. Zvijer će biti osmi, ali jedan od sedam. Deset rogova je deset kraljeva, koji će ratovati s Janjetom, ali će biti pobijeđeni i sami će konačno zadati smrtni udarac Babilonu.

18, 1—24 Anđeo navješta i opisuje propast velikog Babilona, čiji grijesi dopriješe do neba. Veličanstvo njegovo, bogatstvo i slava propada u jedan čas. Tuže se i plaču za njim kraljevi, koji su s tom bludnicom griješili i raskošno živjeli; plaču i trgovci, mornari, jer su se svi u tom gradu obogatili. Anđeo uzima mlinski kamen i baci ga u more. Takova će biti propast Babilona, s kojim će prestati i pjesma i umijeće i svijetlo.

19, 1—8 Na nebu vlada veliko veselje radi izvršene pravde Božje i opetovano se čuje: »Alleluja«, i pjevanje dvadeset i četiri starješina i četiri životinja i velikog mnoštva svetih. 19, 9 se najavljuje svadba Janjetova. 19, 10 Ivan se klanja anđelu, anđeo ga zaustavlja. 19, 11—16 Ukaza se konj bijelac (v. 6, 2) s konjanikom, koji je obučen u haljinu poškropljenu od krvi, i ime se njegovo zove: »Riječ Božja«. Navješta anđeo potpunu njegovu pobjedu. 19, 17—21 Anđeo poziva ptice, da jedu meso svih protivnika. Zvijer i kraljevi zemlje se sakupljaju, da zametnu boj s Riječju Božjom, ali su zvijer i lažni prorok uhvaćeni i živi bačeni obojica u ognjeno jezero, koje gori sumporom; svi drugi su ubijeni.

20, 1—6 Anđeo veže lancima i zatvori u ponoru sotonu i zapečati za tisuću godina. Tada vidje Ivan mučenike i sve, koji se nijesu klanjali zvijeri, gdje su oživjeli i vladat će s Kristom tisuću godina. 20, 7—10 Poslije tisuću godina odvezat će se sotona i opet zavoditi ljude; Goga i Magoga na boj podiže protiv svetaca i ljubeznog grada, ali siđe s neba oganj i proguta ih i đavao će pobijeđen biti bačen u ognjeno i sumporno jezero i mučit će se po sve vijeke. 20, 11—15 Ukaza se prijestolje i sudac; mrtvi svi uskrsnu i suđeni su po onomu, što je u knjigama. I tko se ne nađe napisan u knjizi života, bačen bi u ognjeno jezero.

21, 1 Nasta novo nebo i nova zemlja i nema mora. 21, 2—8 S neba silazi novi Jerusalem urešen poput zaručnice. To je šator Božji među ljudima, koji će uživati s Bogom, a zlo nikakvo ne će doći na njih. Nevjerni bludnici, ubojice, vračari, lašci, idolopoklonci i drugi griješnici nemaju tu dijela: osuđeni su na drugu smrt u ognjenom i sumpornom jezeru. 21, 9—27 Jedan od onih sedam anđela s čašama opisuje Ivanu novi Jerusalem: po 12.000 stadija je dug, širok i visok, ima 12 vrata na njima 12 imena plemena Izraelovih; zid gradski s 12 temelja i na njima 12 imena apostola Janjetovih, koji su ukrašeni draguljima: jaspis, safir, kalcedon, smaragd i dr. Hrama nema, jer je u njemu hram Bog i Janje. Grad ne treba sunca ni svijetla, jer ga obasjava slava Božja i svijetiljka njegova je Janje. Vrata se ne će zatvarati, jer noći ne će biti i ne će moći unići drugi osim onih, koji su upisani u knjizi životnoj Janjeta.

22, 1—5 Rijeka izlazi od prijestolja Božjega i drvo života daje plod svaki mjesec. Ne će biti nikakve bijede, gledat će lice Božje i kraljevati u vijeke.

EPILOG 22, 6—7 Ovo je pravo proroštvo, što će se brzo ispuniti. 22, 8—11 Ivan je ovo slušao i gledao; htio se anđelu pokloniti, ali je anđeo to otklonio i rekao mu, da knjige ne zapečati, jer je vrijeme blizu. 22, 12—16 Isus je alfa i omega; po svom anđelu objavljuje ovo crkvama, da budu svi pripravni. 22, 17—18 sve žudi za Isusom 22, 18—20 Ivan prijeti kaznama onima, koji bi krnjili ovo proročanstvo 22, 21 apostolski blagoslov.

3. VELIKA LITURGIJA

Neki auktori promatraju u Otkrivenju liturgične čine i vele, da je ono velika Božja Liturgija.[15] U neku ruku nije krivo rečeno, kad se takvo shvaćanje ne protegne na sve. Ratove, borbe, progonstva, zla, krv, smrt i dr. ne ćemo nazvati liturgijom. Ali mnogi elementi su prikazani prema starozavjetnoj liturgiji, a poučavaju nas u novozavjetnim istinama.

Hram spominje sv. Ivan često s velikim dopadanjem. Pobjednik će biti kao stup u hramu 3, 12. Sve, što vidi na nebu, jest kao u hramu: svetište, Bog na prijestolju. Iz hrama izađu anđeli sa sedam čaša 15, 5 sl. i izlijevaju ih na zemlju iza zapovijedi, koju su dobili iz hrama 16, 1. Drugi hram, ali na zemlji, mora sv. Ivan mjeriti. Po svem opisu ovaj nalići jeruzalemskom 11, 1 sl. U hramu je naravno oltar, koji se u otkrivenju često spominje. Pod oltarom su duše mučenika 6, 9. Kod jedne strane oltara stoji životinja, koja zapovijeda anđelu, da odveže četiri anđela kod Eufrata 9, 14. Od oltara dolazi anđeo, koji je nad ognjem 14, 18. Kod oltara hvali anđeo pravdu Božju 16, 7.

[15] Peschek, Geheime Offenbarung u. Tempeldienst, Paderborn 1929.

Svećenik se nalazi uvijek uz hram i oltar. Tako već u početku veli sv. Ivan, da nas je Krist učinio svećenicima 1, 6. U toliko su svi kršćani svećenici, na službu Božju isključivo određeni, u koliko su preporodjeni sv. Krstom, očišćeni od grijeha u krvi Kristovoj. Janje je svojom smrću oslobodilo ljude i učinilo ih kraljevstvom i svećenicima 5, 10; za to govori i sv. Petar u prvoj svojoj poslanici 2, 8 o kraljevskom svećenstvu. Svećenici će biti oni, koji budu dionici prvog uskrsnuća 20, 6. Isusa vidi Ivan obučena u svečano odijelo starozavjetnog svećenika. Jednako su obučeni sveci i mučenici 6, 11 i 7, 9 i dr.; izgleda, da su u svećeničkom dugom odijelu, jer po svemu izlazi, da sveti obavljaju svećeničke čine u nebeskom hramu.

Žrtva je jedna kao i na našim oltarima, naime ona žrtva na križu i vidi kao ubijeno Janje 5, 6, koje hvale mirijade 5, 12. U prolivenoj krvi Janjeta su oprali sveci svoje haljine 7, 14., i radi te krvi su oni pobjednici 12, 11. Starci prinašaju kâd Bogu, koji kâd su molitve svetaca 5, 8. Pred oltarom su i služe Bogu noć i dan 7, 15.

Molitve i pjesme. Naizmjence četiri životinje i dvadeset četiri starješine pjevaju i klanjaju se 4, 8. sl., koju pjesmu prihvaća sav nebeski dvor 5, 8 sl. Sa 144.000 tisuće zapečaćenih pjeva pjesmu Bogu i Jaganjcu bezbrojno ono mnoštvo i klanja se pred prijestoljem 7, 9 sl. Iza pjesme, koju nastavljaju dvadeset i četiri starješine klanjajući se, otvori se hram Božji na nebu i vidje se kovčeg zavjeta 11, 15 sl.. Pjesma hvale zaori na nebu iza kako je izbačen zmaj na zemlju 12, 10 i Janjetu pjeva 144.000 djevica na brdu Sion novu pjesmu uz silni glas kao šum mnogih voda, a ugodan i sladak kao u citare 14, 2. Pobjednici zvijeri pjevaju uz kitare Božje pjesmu Mojsijevu i Janjeta 15, 2. Svi sveci uzajamno pjevaju uz poklik halill-alleluja 19, 1 sl.

Od početka do kraja knjige nižu se liturgične slike. Uključeni su svi elementi, potrebni za liturgiju i to svečanu: hram, oltar, svećenik sa svečanim odijelom, pratnja i bezbrojni sudionici, žrtva, kâd, molitve i pjesme.[16]

---

[16] Moja brošurica: Nedjelja, dan Gospodnji, Zagreb 1932. str. 20. 21.

Prikazi, izvještaji, bilješke.

Hezihaste ili omfalopsihiste.

M a r t i n u s J u g i e, ex August. ab Assumptione: Theologia Dogmatica Christianorum Orientalium ab acclesia catholica dissidentium, tomus II Theologiae dogmaticae Graeco-Russorum expositio (de theologia simplici, de oeconomia, de hagiologia, Parisiis Sumptibus Letouzey et Ane, editorum Boulevard Raspail 87/1933, pag. 1—827). — Sa velikim zanimanjem očekivali smo ovaj tom današnjega najboljega poznavaoca grčko-ruske teologije Martina Jugie-a. On je još godine 1926. izdao prvi tom grčko-ruske teologije, u kojem je iza opširnoga uvoda o temeljnim načelima grčko-ruske teologije i njenim odnosima prema katoličkoj nauci prikazao, kako je nastao raskol i koji su njegovi bliži i daljni povodi. Tu je sabrao ogromni historijski materijal od Konstatina Velikoga do Cerularija, kritički ga ispitao i bacio tako posve novo svijetlo na historiju raskola. U drugom dijelu toga toma prikazao je historiju grčko-ruske teologije od Cerularija do današnjeg vremena. U trećem napokon traktatu toga toma raspravio je pitanje o izvorima grčko-ruske teologije: Sveto Pismo i tradicija. — Četiri godine iza prvoga toma ugledao je 1930. g. treći tom svijetlo, u kojem prikazuje nauku grčko-ruske teologije o sakramentima, a godine 1931. četvrti tom, u kojem raspravlja pitanja o posljednjim stvarima čovjeka i o crkvi. — I sada evo nalazi se pred nama drugi tom. U uvodu raspravlja učeni teolog o raznim načinima tretiranja bogoslovskih problema kod Bizantinaca i kod modernih grčko-ruskih teologa; o upotrebi filozofije u grčko-ruskoj teologiji; o slabom cvatu grčko ruske teologije; o varijacijama u grčko-ruskoj teologiji ne uzevši u obzir dogme prvih općih sabora; o diobi specijalne teologije kod modernih grčko-ruskih teologa. Iza toga u prvom traktatu raspravlja »De Deo uno« (29—219). Tu pisac govori o postanku ideje o Bogu, o znanstvenom dokazivanju egzistencije Božje; o dokazima za egzistenciju Božju; o biti Božjoj.

Iza toga opširno prikazuje tako zvanu palamitsku teologiju, koja se osniva na načelima Grgura Palame. Historiju te teologije izložio je pisac već u prvom tomu (43—490). Naime već onamo od petoga vijeka nazivali su se na istoku monasi, koji su se posvetili mističkom životu, Hezihastima. Hezihazam je stanje duše, koja je došla do savršenstva i koja se po neprestanoj molitvi ujedinjuje

s Bogom. O hezihiji t. j. o sretnom miru i pokoju duše, koji uživa duša oslobođena od strasti i duševnih nemira i s Bogom ujedinjena, često govore stari istočni mistici kao: Sveti Maksim Ispovjednik, Sveti Ivan Klimak i t. d. U manastirima i lavrama (pešćerama) hezihaste su sačinjavali posebnu klasu monaha t. j. onih, koji su u blizini manastira provodili svetački život u osamljenim ćelijama, pa su se radi toga i prozvali »keliotai«. Dakako da su i oni bili pod upravom igumana manastira. Vrlo rijetko, samo u nedjelje i blagdane, dolazili su hezihaste u zajednicu s ostalim monasima na pjevanje psalama. Na gori Atosu bio je dosta maleni broj hezihasta. Kad je u 14. vijeku Grgur Sinajski došao na Atos, nastojao je obnoviti hezihastički monaški život. Hezihaste su naskoro zašli u velike zablude. Neuki naime monasi na Atosu i u drugim mjestima na istoku krivo su doslovno svatili metafore i komparacije, što su ih stari mistici upotrebljavali, da prikažu duševni život i ujedinjenje duše s Bogom. Čini se, da su pače i masalijanizam i Bogumilizam imali utjecaj na monahe na Atosu. Po nauci Masalijana ili Euhita, koje spominje već Sveti Epifanije, u svakom čovjeku stanuje đavao, koji se može istjerati jedino molitvom. Kad je vrag istjeran iz duše, nastani se u njoj Duh Sveti, koji je napuni svojom svijetlosti i očituje u njoj senzibilnim načinom svoju prisutnost. Nakon ovoga ulaska Duha Svetoga u dušu ne osjeća ona pokreta strasti, pa je prema tomu umrtvljenje posve nepotrebito. Savršeni u neku ruku su dionici božanske naravi i tjelesnim očima vide Svetu Trojicu. Pod utjecajem ove nauke izgradili su hezihaste posebni sistem ne samo mističke nego i teologije uopće na ovim načelima: 1. Bog stanuje u duši pravednika i očituje joj se pod prilikom nekoga neizrecivog svijetla, koje je napunja divnim nasladama i utjehama. Uživanje ovoga božanskoga svijetla je kao preteča vječnoga blaženstva. 2. Duša se nalazi u srcu ili u sredini želuca. 3. Hezihasta mora u prvom redu oko toga nastojati, da um, koji bi rado lutao po izvanjim tjelesnim stvarima, zatvori u tijelu, u srcu, da ga tu zatomi. 4. Da se to postigne, mogu mnogo koristiti neke izvanje akcije kao: sustezanje uzdaha, upiranje očiju na sred trbuha i t. d. (omfalopsihiste ili pupkari). 5. Kad je tako duh posve zatomljen, sabran i zatvoren unutar tijela ili srca, onda se duši javlja božansko svijetlo, koje je sa svih strana obasjava i naslađuje. 6. Ovo božansko svijetlo jest isto, što i milost posvećujuća, svijetlo slave, pače ista slava i blaženstvo svetih. To je svijetlo nešto božanskoga i nestvorenoga, realno različito od biti božje, ali nikako od nje odijeljeno. Bit naime Božja kao takova je sasma nevidljiva i nedjeljiva, pa joj čovjek ne može biti dionikom. Ovo božansko svijetlo vidjeli su tjelesnim očima podignuti u svrhunaravni red i Sveti Stjepan i Sveti Pavao i apostoli na Taboru. Naime svijetlo, kojim se Gospod preobrazio na gori, bila je slava božja, isijavanje samoga božanstva, dakle nešto nestvorena, ali od biti božje različito. To su bila temelja načela hezihasta, koje je kasnije Grgur Palamas (1341—1360) izgradio i protumačio. Po njemu se

od sada hezihazam prozvao i palamizam. — Zablude hezihasta i palamista nastale su nekako odmah iza raskola. Grgur Sinaita, koji je došao na Athos početkom XIV vijeka, bio je začetnik hezihastičkih zabluda. Na jednom mjestu propisuje on monasima: »Pazi da radiš, što ću ti kazati. Zatvori vrata, sjedi sam u jednom kutu, odvrati svoj duh od svake ispraznosti, svake krhke i raspadljive stvari. Zatim neka bude dah tvoj u prsima. Okreni osjetno oko tvoje sa svom dušom i gledaj na sredinu trbuha ili na pupak. U isto vrijeme sustegni dah, koji duva na nosnice, da ne dišeš tako lako, i istražuj u utrobi svojoj, da nađeš mjesto, gdje se nalazi srce i gdje se nalaze sve moći duše. I ponajprije ćeš naći tamu i guste oblačine, koji su neprovidni. Ali ako ustraješ i trudiš se noć i dan u ovom poslu, o divne li stvari! Osjetit ćeš neprestano veselje. Čim naime duh nađe mjesto srca, odmah će zapaziti ono, što nikad nije znao« (Jugie I, 431—436). Osim Grgura Palame, koji se u grčko-ruskoj crkvi slavi kao svetac na drugu nedjelju posta, razvili su dalje tu zabludu: Nil Kabasilas (umro 1363), Nikola Kabasilas (umro 1371), Teofan Nicejski (umro 1381.). Carevi Ivan VI. Kantakuzen (umro 1383.) i njegov sin Matej (1354—1357.) bili su pristaše i protektori palamita. — Protivnici palamita bili su pristaše jedinstva crkvi.

U drugom traktatu raspravlja Jugie o Svetom Trojstvu u grčko-ruskoj teologiji. U trećem dijelu toga traktata opširno raspravlja pitanje o ishodu Duha Svetoga od Oca i Sina od 12 vijeka do danas. U prvom naime tomu raspravljao je o tomu pitanju od najstarijih vremena do 12 vijeka (179—223 i 245—310). Tu je osobito zanimivo poglavlje o raspravama o toj dogmi za vrijeme lionske unije (1261—1330), zatim za vrijeme florentinskog koncila (1330—1430). U trećem traktatu raspravlja pisac o Bogu stvoritelju i posvetitelju, u četvrtom »De Verbo incarnato et Salvatore«, u petom »De gratia«.

Čini se, da je ovaj tom u svojoj kritičnosti i golemom sabranom materijalu natkrilio sve ostale. Martin Jugie je tako prvi od zapadnih bogoslova, koji je dao cjeloviti i opširni prikaz grčko-ruske bogoslovije od najstarijih vremena do danas. Na osnovu njegovih rezultata kretat će se od sada rasprave o pojedinim specijalnim pitanjima u drugim kolotečinama i zapadni će bogoslovi morati gledati na grčko-rusku teologiju novim očima. Iako je Jugie upotrijebio i proučio svu literaturu, ipak je on pošao u sva četiri toma svojim pravcem. Svaki onaj, koji će se od sada zanimati ma kojim pitanjem istočne teologije ili historije, morat će konzultirati ovo epohalno djelo Martina Jugie-a, koji je ne samo daleko natkrilio sve ono, što je o tim pitanjima do sada bilo pisano, nego će ostati kroz decenija gotovo suveren i sudac na području grčko-ruske teologije.

Članovi reda sv. Vasilija i znanost.

Zapiski čina Sv. Vasilija Velikoga (Analecta ordinis S. Basilii Magni). Izašao je IV. tom, 1. i 2. svezak ove revije, što je izdavaju članovi reda Sv. Vasilija Velikoga u Galiciji. Na prvom se mjestu nalazi vrlo zanimiva rasprava pod naslovom: »Vstup do istoriji Cerkvi na Ukrajini—Uvod u historiju Crkve u Ukrajini« str. 1—160 iz pera ne Vasilijanca nego svjetovnjaka dra St. Tomašivsky-a. Zapravo bi naslov te disertacije, koja je na široko zasnovana, morao biti: »Povijest unije ukrajinske crkve«. Dr. Julijan Peleš, grkokatolički bečki župnik kod Sv. Barbare, rektor centralnog grkokatoličkog sjemeništa u Beču i kasniji biskup, napisao je prije pedeset godina u dva velika toma djelo: »Geschichte der Union der ruthenischen Kirche mit Rom von den ältesten Zeiten bis auf die Gegenwart (I. svezak Wien 1878, II. svezak Wien 1880). To se djelo može označiti monumentalnim. Trebalo je samo prirediti drugo izdanje toga djela na ukrajinskom jeziku upotrijebivši kod toga najnovije rezultate znanosti i noviju literaturu. Dr. St. Tomašivsky bio bi bolje učinio, da je tim putem pošao, nego što je počeo pisati novu historiju na jednom tako širokom osnovu, da se gotovo nezna, kad će se svršiti i koliko će tomova obasizati. Osim toga moramo naglasiti, da dr. Tomašivsky nije zadržao onoga znanstvenoga metoda, koji je tako srasao sa djelom dra Peleša. On ne donosi nikakvih nota nego na koncu pojedinih članaka citira vrela i literaturu, pa ti sada izvoli tražiti po ovim ogromnim vrelima i literaturi, odakle je što uzeo dr. Tomašivsky. Još se manje može odobriti to, da in margine dolaze podnaslovi pojedinih članaka, što nagrđuje raspravu i daje joj neko starinsko ruho. Pa i sam dr. Tomašivsky je zapazio, ali na žalost istom na stranici 131, da su takve marginalne bilješke dosadne i nelijepe, pa ih je počeo izostavljati. Temeljna pogriješka međutim dra Tomašivskoga sastoji se u tome, što on hoće naprosto sve pisati od početka do kraja bez ikakva obzira na važnost predmeta i na njegovu dosadanju obradbu u literaturi. Tako on raspravlja o legendi, da je Sveti Andrija apostol pokrstio Ruse, na cijelom jednom arku, a trebao je dati u kratko samo rezultate toga pitanja prema današnjem stanju znanosti. U drugom dijelu raspravlja o kršćanstvu na Crnom Moru od IV—IX vijeka; u trećem o početku ruske historije i o kulturi istočnih Slovena u to vrijeme; u četvrtom dijelu o vaseljenskoj crkvi u IX vijeku; u petom o borbi za Bugarsku i Moravsku i slovenski obred; u šestom o kršćanstvu u poganskoj ruskoj državi; u sedmom o Vladimiru Velikom; u osmom o crkvenoj politici Jaroslava Mudroga; u devetom o događajima od Focija do Cerularija; o desetom o odnosima Kijeva i Rima u polovini XI. vijeka; u 11. o odnosima Rusije i Vizantije u 12. vijeku. Usprkos gornjih opazaka moramo naglasiti, da je pokojni dr. Tomašivskyj u ovoj studiji iznio cijenjeni materijal i dao u pojedinim pitanjima nove poglede.

Na drugom je mjestu zanimiv članak dra Vasilja Hadžege o Josipu Vološinovskom i Ivanu Malahovskom, biskupima munkačevskim. Iza toga dolaze dokumenti o vasilijanskom manastiru u Čortkovu, o metropoliti Jurju Vinickom god. 1706., pastirski list Grgura Bulko, maramoroškog vikara biskupa Blažovskog, vasilijanski studenti u Vilni, nastavak životopisa članova reda sv. Vasilija iz rukopisnoga zbornika metropolite Lava Kiške. Među miscellanea nalaze se: Tempero-tehnika starinske ikonografije, vrela za ikonografsku tehniku Peščanskoga, iz djelatnosti Ivana Martinova od 1859—1864., kozački hetman Mazepa u svijetlu njemačke literature, Franjevci među Tatarima, ukrajinski studenti u Rostoku i Kilju. Iza toga dolazi bogata bibliografija. I ovaj IV. tom »Zapisaka« svjedoči o velikom napretku gajenja znanosti u članova reda sv. Vasilija u Galiciji.

Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku, organ arheološkog muzeja u Splitu, Svezak I. (za godinu 1928/29. Split 1932. uredio A. Abramić). Sa velikim zakašnjenjem o Božiću 1932. god. izašao je pedeseti svezak ovoga Vjesnika. Glavni uzrok toj nezgodi bile su financijske neprilike. Vjesnik su osnovali Glavinić i Alačević, ali glavni dio rada i zasluge i to kao saradnika od drugog sveska i kao suradnika za sveske VII.—X., odnosno urednika od sveske XI. dalje pada na Frana Bulića, čije ime ostaje neprolazno povezano uz »Vjesnik«. To konstatira uredništvo u predgovoru i dobro je učinio M. Abramić, da je to konstatirao, ali nam se čini vrlo nezgodnim, da ne upotrijebimo i oštriji izraz, da se u tom istom uvodu vodi neke ruke polemika sa istim Franom Bulićem, što je »smatrao shodnim da se oprosti od svojih saradnika i čitatelja ne u Vjesniku već u posebnoj brošuri izdatoj još prije nego se je počelo tiskanjem ovoga broja«. Te vrste polemika ne može se voditi sa Franom Bulićem i to još na prvim stranicama »Vjesnika«, jer valjda Frane Bulić nije morao moliti za dozvolu uredništvo, kako će se on i na koji način oprostiti od svojih prijatelja i saradnika kod »Vjesnika«! Uopće bi trebalo tu stvar odnosa »Vjesnika« prema Frani Buliću malo pročistiti i osvijetliti! Još je nezgodnije, što se kaže odmah iza toga u uvodu, da je uredništvo spremno otvoriti stupce časopisa svakomu, pa i Frani Buliću, ako ne »postavlja neprihvatljivih zahtjeva«. Bolje bi bilo, da nam je uredništvo kazalo, koji su to neprihvatljivi zahtjevi Frane Bulića, a ne da nas je u ovoj sumnji ostavilo. Edmund Weigand napisao je opširan prikaz posljednjega Bulićeva »Vjesnika« u »Byzantinische Zeitschrift« 1933, 219. U ovom svesku »Vjesnika« na prvom je mjestu članak M. Abramića »Novi relijef božanstva Kairos«. Dalje raspravlja Rudolf Egger o »Novim zapisima na groblju u Kapljuču«; Antun Grgin o »Novom rimskom miljokazu iz donjokaštelanskog polja«; isti o »Skupnom nalazu rimskih novaca iz Garduna«; M. Abramić o »Suncobranu na nekim nadgrobnim spomenicima iz Dalmacije i Norika«; Ejnar Dyggve o »Prvim drvenim lijesovima kod Solina«; M. Abramić o »Nekoliko skulptura antiknih božanstva«; isti o

»Spomenicima iz bedema stare Salone«; A. Mayer o »Novonađenim napisima u Dukljі i oko nje«; Lovre Katić o »Starohrvatskoj župi Smina«; A. Mayer o »Studijama iz toponomastike rimske provincije Dalmacije«; Petar Skok iznosi »Iz mojega glossariuma mediae et infimae latinitatis regni Croatiae«; Miho Barada o »Dinastičkom pitanju u Hrvatskoj XI. stoljeća«; M. Klarić: »Važan neopaženi natpis iz hrvatske prošlosti na nadvratniku crkve Bl. Gospe u Tukljači«; Grga Novak »Comes, potestas, prior, consul, rector, capitaneus i miles grada Splita«; M. Vrsalović »Prinos iz bračkih starina«; Ćiro Kalebić »Povjesni prilozi topografiji gradova i tvrđava u župi Cetini«; Pavao Butorac »Porijeklo Siksta V«; Ivo Rubić »Pomicanje naselja na Šolti«; Boško Desnica »Odlomci iz historije kotarskih uskoka«; A. Jutronić »Natpisi na Sutivanu«; Br. N. Luković »Don Niko Luković, glagolski i narodni pjesnik (1650—1728)«; Werner Buttler »Iskapanje predhistorijskog grobnog humka u Erveniku«; O. A. Zaninović O. P. »Prophetia cum versibus ili Epistola farcita za prvu misu na Božić iz dvaju trogirskih rukopisa«; A. Mayer (prema materijalu sabranom po Stjepčeviću) »Meister Hans von Bassel« (njemački umjetni obrtnik, koji je boravio u Kotoru sredinom 15. vijeka i koji je izradio srebrnu palu u stolnoj crkvi sv. Trifuna); Ivo Stjepčević »Juraj Celidono, splitski kanonik i graditelj orgulja u Kotoru god. 1518.«; O. V. Brusović »Zvonik franjevačke crkve sv. Marije od Milosti na Hvaru«; isti »Ikonostas Jerolima da Santa Croce u samostanskoj crkvi sv. Bogorodice na Košljunu kod Krka«; K. Stošić »Crkva i bratovština Sv. Duha u Šibeniku«. — U recenzijama daje Miho Barada nepovoljnu oštru kritiku poznatih rasprava Jože Rusa »Kralji dinastije Svevladičev — najstarši skupni vladarji Hrvatov in Srbov 454—614., Ljubljana 1931.« i »Krst prvih Hrvatov in Srbov — nova poglavlja o zgodovini kraljev Svevladičev 614—654, Ljubljana 1932.« Sad će biti zanimivo, kako će Jože Rus braniti svoje postavljene teze. To on mora na svaki način učiniti! — Antun Grgin, jedan od najboljih saradnika kod »Vjesnika« sastavio je vrlo lijepu bibliografiju t. j. knjige, recenzije, članke o arheologiji, povijesti, umjetnosti i povijesti Dalmacije«. — Ona »Addenda et corrigenda« moraju na svaki način izostati, jer nagrđuju »Vjesnik«. Neka se više pazi na korekturu, da se ne moraju o tome pisati posebni prikazi!

Iza toga se nalazi posmrtna uspomena na V. Klaića, Josipa Brunšmieda, E. Ritterlinga i Friedricha Drexela. Budući da su svi ti umrli između 1928—1930., to je ta čitulja morala posve izostati. Trebalo je na drugi način i na drugom mjestu spomenuti te muževe! Sa onim crnim potezima, debelim kao palac nad tekstom izgleda to kao neka osmrtnica pogrebnoga društva! Tako se gotovo posve iz vida izgubio »index epigraphicus«, koji je načinio vrijedni A. Grgin. Sad dolazi sadržaj »Vjesnika« i prilozi u slikama. Tako bi se ovaj svezak imao završiti. Šteta je samo u tome, što nema imeničnog i stvarnog indeksa, koji je apsolutno potrebit za ovakvu ediciju. Neka se taj indeks nikako ne izostavi u budućim izdanjima,

jer će mu to dati posebnu vrijednost. Ovako mnoge važne stvarčice ostanu porazbacane i nezapažene. Indeks neka izrađuje A. Grgin. Gotovo bi se čovjek začudio, zašto ovaj broj »Vjesnika« ima dva priloga, kad su se te dvije rasprave mogle staviti u sam tekst »Vjesnika«. Ti su prilozi toliko vrijedni po svom sadržaju, da su na svaki način morali ući u sam tekst »Vjesnika«. Prvi je prilog Ivana Pivčevića »Glagolsko bogoslužje i splitski sabori« 196, a drugi Josipa Smodlake »Zemlje južnih Slovena i njihovi grbovi oko god. 1330.« u »Putu oko svijeta jednoga španjolskoga fratra« (valda »franjevca«!). — Dakle u svemu: »Vjesnik« sadržava cijenjeni materijal i zanimive rasprave. Što bi još želili naglasiti i prigovoriti? Neka se u buduće nikako ne polemizira sa Franom Bulićem, jer se dobro znade, što je on učinio ne samo za »Vjesnik« nego i uopće za historiju Dalmacije. Kapa dolje sadanjim mlađim radnicima, ali bogme velika i prevelika kapa dolje našemu najvećemu i najodličnijemu Frani! Zahvalnost je ne samo kršćanska divna krjepost nego pače ona je i naravni ures svakoga čovjeka!

Orientalia Christiana. U 76. svesku za mart 1932. nalazi se studija poznatoga historičara Georga Hofmanna S. I., profesora crkvene povijesti na istočnom institutu u Rimu, pod naslovom: »Griechische Patriarchen und römische Päpste (Untersuchungen u. Texte, Patriarch Jeremias II, Meletios Pegas, Neophytos II, Timotheos II, Joannikios II). Svezak 77. za april 1932. sadržava »Nadgrobni govor cara Vasilija I. o svom sinu Lavu VI. Mudrom«, sa predgovorom i prijevodom na francuski izdali A. Vogt i I. Hausherr S. I.; svezak 78 za maj i juni sadržava »Documenta, studia et Libri de Oriente«. Tu se na prvom mjestu nalazi pismo, što ga je Michael d'Herbigny kao predsjednik Papinske komisije za Rusiju upravio poljskom biskupu Sigismundu Lozinskom uoči unionističkog kongresa u Pinsku. D'Herbygny ističe, da je želja Sv. Oca, da svi pravi katolici, a osobito svećenici budu o tome uvjereni, da jednaki ugled u jedinstvu vjere imadu obredi: istočni i zapadni. Ujedno neka se katolički bogoslovi u učilištima tako odgajaju, da svate prave intencije Sv. Stolice o sjedinjenju. Kao profesori neka se postavljaju oni, koji su svršili papinski istočni institut, jer će ti moći pogoditi pravi put u odgajanju svećenstva za djelo jedinstva. — Pierre-Marie Brun iznosi grčki tekst i francuski prijevod sa uvodom »Život Sv. Doziteja«. Dositej je bio monah u Palestini u 6 vijeku. Njegov životopis na latinskom prijevodu izdali su Bolandisti u Acta Sanctorum, febr. III, 382/84, dok evo grčki tekst prvi put iznosi Brun A. — Strittmatter, benediktinac, iznosi u tom svesku »Ein griechisches Exorcismusbüchlein«, što ga je našao u centralnoj biblioteci u Zürichu. Ovaj kodeks, koji potječe iz 11 vijeka, opisao je isti pisac u »Orientalia Christiana« XX., 3. 1930., 169—178. — Hofmann iznosi neke bizantinske dokumente str. 154—165. — H. Ledit daje iza toga opširan prikaz djela: dr. Jaroslav Levicky, De exordiis praedicationis ucrainorum. Iza toga dolaze recenzije teoloških, ascetskih, liturgičnih, pravnih, historičkih, arheoloških, ruskih, ukrajinskih, hebrejskih i židovskih edicija.

Svezak 79 sadržava veliku historijsku raspravu N. De Baumgarten-a »Sveti Vladimir i obraćenje Rusa« str. 1—135. Svezak 80 za septembar iznosi studiju J. Markwarta: Die Entstehung der armenischen Bistümer, kritische Untersuchung der armenischen Ueberlieferung«. Izdanje je priredio nakon smrti Markwartove J. Messina S. I. — U 81. svesku iznosi H. Koffler S. I. raspravu »Die Lehre des Barhebräus von der Auferstehung der Leiber«. — U 82. svesku napisao je De Jerahanion S. I. »Vjesnik kršćanske arheologije III Rim—Orient, Slavenske Zemlje«. — U 84. svesku izdao je G. Hofmann »Griechische Patriarchen und römische Päpste, Untersuchengen und Texte III. Theophanes III. Patriarch von Jerusalem und Papst Urban VIII«. U 85. svesku preveo je i bilješke dodao S. Euringer tekstu »Die beiden gewönlichen äthiophischen Gregorius-anaphoren«, koji je izdao prema rukopisima O. Lofgren.

Dr. Jaroslav Pasternjak. Kratka Arheologija zapadno-ukrajinskih zemalja (izdanje »Bogoslovije«, Lavov 1932. str. 1—95.) Raspravu je izdalo »Bogoslovsko naučno društvo«.

Zamojski sinod. — Statistika istočne katoličke crkve.

»Dobrij Pastir« izdaje grkokatolička peremišljska i stanislavovska biskupija, uređuju: dr Bojčuk i Onufrije Orskij. Revija je posvećena dušpastirskim i ostalim crkvenim pitanjima. Adresa: Stanislavov ul. Lipova 11, pretplata na godinu 10 zloti. U drugom svesku 1932. nalazi se na uvodnom mjestu enciklipa pape Pija XI. »Caritate Christi«, zatim urednik Ornski piše članak »Kapitalizam i marksizam u svijetlu enciklike Lava XIII. Quadragesimo anno«; I. Lub: »Značenje zamojskoga sabora u istoriji unije«. Provincijalni sinod sjedinjene crkve u Zamošću održavao se godine 1720. Predsjedao je tadanji papinski nuncij na poljskom dvoru Grimaldi, a prisustvovali su: mitropolit Lav Kiška, episkop Vladimirski i Bresta i ujedno arhimandrit manastira Suprasla, grof Vihov Vihovski, egzarh i biskup Lucka i Ostroga, F. Hrebnicki, nadbiskup Polocka, Atanazije Šepticki, lavovski biskup, Josip Levicki, episkop Helmski, Jeronim Ustricki, episkop Peremišlja, Teofil Godebski, episkop Pinska i Turova i nadbiskup L. Sokolinski, nadbiskup Smolenska. Osim biskupa prisustvovao je saboru vasilijanski protoarhimandrit Zavadski, osam arhimandrita, 129 svjetovnih svećenika: dekana, starješina samostana, kanonika, profesora i drugih. Osim toga su bila i dva svjetovnjaka kao delegati stavropigijskoga instituta u Lavovu Laskovski i Česnikovski. Sabor je održao tri svečane sjednice: 26. VIII., 1. IX. i 17. IX. Izdao je u 19 poglavlja svoje zaključke o »katoličkoj crkvi«, u kojem naglasuje primat riječima Sv. Irineja, filioque, spominjanje pape kod liturgičnih čina; o propovijedanju riječi božje i katekizmu; o sakramentima; specijalno o Euharistiji; o služenju liturgije; o sakramentu pokore; o posljednjoj pomasti; o sakramentu ređenja; o pravima i dužnostima mitropolita, episkopa, protoprezbitera i dekana i t. d. Saboru se mnogo prigovara, da je

cima oko 3.000; među Albancima u Italiji 50.000; u Jugoslaviji 54.000; među Melhitima 167.000; među Rumunjima 1,395.000; među Madžarima 142.000 (pomadžareni Rusini i Rumunji!); među Ukrajincima 3,600.000.

»Irenikon«, izlazi svaka dva mjeseca, redakcija i administracija u samostanu D'Amay-Sur-Meuse, Belgija, tom IX. za septembar i oktobar 1932. Na prvom je mjestu članak A. Ivanke »Orijent i Okcident, doprinos za problem raskola«; Bolton piše zanimivi članak »Posljednja večera u tradiciji grčke liturgije« (La cene d'apres la tradition liturgique grecque). T. Becquet piše članak na trećem mjestu »Manastir Hosios Lukas«. Iza toga donosi »Irenikon« pregled ruskih revija: »Put«, organ ruske religiozne misli, u kojem sarađuju: Florovski, Zander, jeromonah I. Šahovski, Berdjaev, Arsenjev, Kurdjumov, Bulgakov, Frank, Zenkovski, Fedotov, Lagovski, Smolič; »Orient und Occident«, u kojem Kaubisch raspravlja o Njemačkoj kao središnjoj evropskoj vlasti, Brzoska o temi »Freiheit und Notwendigkeit«, Berdjajev »Der religiöse Sinn des Boschewismus«, Stepun »Der religiöse Sinn der russischen Revolution«; »Vestnik«, organ kršćanskog pokreta među ruskim sveučilišnim studentima, u kojem je napisao Četverikov »Uoči Nove Godine«, R. P. »Jedinstvo crkvi i politika Rima«, Dejša »Organizacija industrije i ortodoksija«, Kalinjin »Putevi pravoslavnog aktivizma«, Nikitin »Dvije generacije među ruskom emigracijom«, Fedotov »Kršćanski humanizam«; »Voskresnoje Čtenije«, u kojem piše Arsenjev »Karakter vjerske svjesti«, Agricola »Saborna crkva i rimska osamljenost«, Arsenjev »Rad teološke komisije za pomirenje anglikanske i pravoslavne crkve«; »Vestnik zapadno-evropejskoj eparhiji«; »Hljeb Nebesnyj«. — U bibliografiji ističu se: M. J. Lagrange »Judaizam prije Isusa Krista« Paris 1931.; Henri Przedziecki »Djelo unije u Poljskoj«; Franz Goldschmiedt »Sowjet-Russland von sich selbst?«; William C. Withe: »So lebt der Russe«; Eugene Devaud: »Školska pedagogija u sovjetskoj Rusiji«. Kao dodatak nalazi se na koncu »Život u Isusu Kristu« od Nikole Kabasilas-a preveo na francuski S. Broussaleux.

»Echo d'Orient«, tromjesečna revija, redakcija Istanbul, administracija Paris, godina 1932. Od članaka u ovoj godini važniji su: Jean Deslandes: »Obligacija molenja časoslova kod Orientalaca« (129—145); V. Grumel: »Regesta carigradskih patriarha« (5—16); R. Janin: »Nova organizacija grčke crkve« (218s); V. Grumel: »Marijin mjesec u Bizantu« (257s); R. Janin: »Crkva Sv. Eufemije u Carigradu« (270s). Osim toga donosi se u svakom broju obilna kronika i bibliografija.

»Textus ed documenta in usum exercitationum et praelectionum academicarum«. Papinsko sveučilište Gregoriana izdaje dvije serije ovih dokumenta: filozofsku i teološku. U filozofskoj seriji izašli su do sada ovi dokumenti: De Platonis doctrina circa animam (J. Souilhe); De origine formae materialis (Hoenen); De principiis ethicae socialis (G. Jarlot); Quinque viae S. Thomae ad

demonstrandam existentiam De apud antiquos Graecos, phillosophos Arabes et Judaeos praeformatae vel adumbratae (Arnou); De existentia et natura Dei secundum idealismum italicum (Dezza); S. Thomae Aquinatis: De Ente et Essentia (Boyer); Kantii successiva ex rationalismo ad apriorismum evolutio (Naber); De mensura boni honesti (Elter); Scholasticorum saec. XVII et XVIII habitudo ad philosophiam et scientiam naturalem antiquam et modernam (Jansen); Textus selecti ex Indianorum philosophia (Ledrus). Teološka serija obuhvata: De Spiritu S. anima corporis mystici (Tromp); S. Augustini: De correptione et gratia (Boyer); De obligatione catholicorum in fide suscepta (Lennerz); De ordaliis (Borwe); Photius et ecclesia Romana (Hofmann); S. Leonis Magni Tomus ad Flavianum episcopum Constantinopolitanum cum testimoniis Patrum et epistola ad Leonem I. imperatorem (Silva Tarouca); De potestate ecclesiae in temporalia (Leiber); S. Cyrilli Alex. Apologeticus contra Theodoretum pro XII capitulis (Lohn); Ordo communis missae cum anaphora S. Iacobi secundum ritum ecclesiae Antiochenae (Hanssens); De conatibus unionis inter Anglicanos et Graecos dissidentes (Nerney); De origine interdicti (Richter); De communicatione idiomatum Christi et membrorum in corpore mystico (Tromp); De inquisitione et processibus strigarum (Leiber).

»Bogoslovia«, tromjesečna revija, što je izdaje naučno bogoslovno društvo u Lavovu Kopernikova 36. U četvrtom svesku 1932. nalazi se članak dra L. Hlinke »De potestate episcoporum necnon praerogativis metropolitanae potestatis in bona ecclesiae temporalia in Oriente novem primis saeculis« (263—286); Volodimir Sičinskij »Veža i dim Kornjatka v Ljvovi—Toranj i dom Kornjatka u Lavovu« (287—304); dr. G. Kostelnik »Ponatja materiji v starinnih atomistiv i v ninišnij fizici — Nauka starih atomista i novije fizike o materiji« (305—311). Iza članaka donosi »Bogoslovia« izabrana pitanja (analecta), prikaze najnovije bogoslovske i filozofske literature, kroniku i bibliografiju.

»Niva«, časopis grkokatoličkog ukrajinskog svećenstva posvećen crkvenim i javnim pitanjima, izlazi svaki mjesec na 2 i po arka u Lavovu (Kopernikova 36). Iz godine 1932. spominjemo ove članke: Severin Matkovskij: Kult Presv. Djevice Bogorodice u grkokat. crkvi (244—251); Pavlosjuk: Korotkij pogljad na istoriju i sudjbu rossijskoji prav. Cerkvi do 1917. (259—270); Unijni kongres u Velegradu; P.: Pislja unijnih zjizdiv — iza unionističkih sastanaka; dr. Kostelnik: Geneza žinočogo i mužeskogo polu (309—317); Petro Dzedzik: Religijni svitogljad robitnika-proletara (318—324); Petro Homin: Unijna konferencija u Pinsku (324—331).

Dr. Marjanović o kat. Crkvi. — Birokracija crkvena.

»Istorija srpske crkve« II. knjiga, III. period od 1462—1920., napisao dr. Čeda Marjanović kao 28. i 29. knjigu »Biblioteke savremenih religiozno-moralnih pitanja« Beograd 1930., str. 1—135.

Iz knjige se jasno vidi, da pisac ne pozna noviju literaturu i novija istraživanja na tlu historije srpske crkve. Kada piše o patrijarsima nasljednicima Makarija: Jovanu (1592—1614), Paisiju (1614—1648), Gavrilu (1648—1654), Maksimu, onda kao da nije niti pogledao djelo Ilariona Ruvarca: »O pećkim patrijarsima od Makarija do Arsenija III. (1557—1690) Zadar 1888., pa je zato tu stavio upravo bezbroj netočnosti, historijskih besmislica i davno već zabačenih hipoteza. O patrijarhu Jovanu dakako vrlo malo znade, jer ne će da znade niti ono, što je napisao o njegovim odnosima prema Sv. Stolici spomenuti Ruvarac (17s). O patrijarhu Gavrilu, za vrijeme koga su održana dva unionistička sabora u manastiru Uspenija Presvete Bogorodice u Morači god. 1648. i 1654., znade samo to, da su »jezuite pratili svaki njegov korak u Moskvi i o svemu izveštavale Portu. Na taj način on bude optužen za veleizdaju, da je išao u Rusiju da se žali na Turke i da traži pomoć od Rusa protiv Turaka« (15). Dakako da Marjanović za tu samovoljnu tvrdnju ne može navesti niti jednoga historijskog dokumenta. To do sada nije bilo niti u jednoj, ma i najneprijateljskijoj historiji, zapisano, jer je svakomu historičaru poznato, da je boravak patrijarha Gavrila bio u Rusiji u vrijeme vlade Aleksija, sina Mihajlova (1645—1676) i da u to vrijeme u Rusiji nije uopće bilo »jezuita«, pa prema tomu nisu niti mogli »izveštavati portu«. U to je vrijeme bio u Rusiji Juraj Križanić, za kojega sigurno ne će moći reći niti sam dr. Marjanović, da je »jezuit« ili da je mogao »izvještavati Portu«. Mnogo bi bolje bio učinio dr. Marjanović, da nam je protumačio, kako se i zašto dogodilo to, da je za vrijeme boravka patrijarhe Gavrila u Rusiji Maksim primio patrijaršijsku čast iz vezirskih ruku. Zanimivo je nadalje, da Marjanović pozna »Srbe«, koji su se digli na oružje protiv Turaka u Slavoniji pod vodstvom franjevca Luke Imbrišimovića, koji je za dra Marjanovića po svoj prilici »Srbin« (17). Ali je ipak najzanimivije ono, što on piše o »uniji«. Tako dr. Marjanović pozna i marčanskog episkopa Danila, koji nikada nije postojao. On za njega tako točno znade, da ga stavlja u »prvu polovinu XVII. veka« (40). Za Gabru Mijakića znade, da je bio episkopom od 1661. do 1668., iako svako znade, da je bio episkopom od 1663.—1671. On pače znade i to, da je bio najprije zatvoren u Križevcima, pa onda odmah u Gracu, iako se točno znade, da je bio uhvaćen u karlovačkoj krajini i zatvoren u Karlovcu, pa onda otpremljen u Senj i odande preko Ljubljane u Grac. Na ovom mjestu nije gotovo moguće ispraviti svih tih neistina, što se kriju u Marjanovićevoj školskoj knjizi. Tu sve vrvi tendencioznim prikazivanjem čitave prošlosti, da se tako u sadašnjosti što više otvori jaz između katoličke i pravoslavne crkve. Državna vlast ne bi smjela dozvoliti, da se ovakva »povijest« upotrebljava u školama.

»Pobožne knjige za narod« s blagoslovom Sv. arhijerejskog Sinoda Srpske pravoslavne crkve izdaje dva put mjesečno ovu biblioteku presviter Hranislav Tomić. U toj biblioteci izašla je i ona brošura pod naslovom: Pazite! Rim se širi! Tu su izvaljene

protiv katoličke crkve i protiv papinstva infernalne klevete i laži. U godini 1933. izašle su među ostalim brošure: »Da li je Isus Hristos bio socijalista-revolucionar?«; »Učenje dvanaest apostola«; »Kalendar za prostu godinu 1933.« Ova biblioteka nema nikakve niti naučne niti pučko-prosvjetne vrijednosti.

Vesnik Srpske crkve, organ srpskog pravoslavnog sveštenićkog udruženja, novembar i decembar 1932. Lj. M. Bogićević piše o »Crkvenom živopisu (slikarstvu)« na strani 453—456., pa među ostalim veli: »Naša nacija je dala velike vojskovođe, državnike, i jerarhe. Ona će dati i velike slikarske umetnike, koji će pod okriljem svete crkve dati nova remek djela.« — T. Marinković napisao je članak: »Pojava i širenje hrišćanstva«. Dr. M. Arkadijević, liječnik, objelodanio je oduži članak pod naslovom »Neizbežni i radosni dan uskrsa mrtvih i suda Božjega strašnog ide...« Odmah u početku kaže pisac, da se ovaj dan približava »brzinom zemljine kugle po svome kružnom putu — 30 km u sekundi, a to je 50 puta brže nego tane i topovsko djule!« Pisac dalje kaže, da će ljudi prije sudnjeg dana »crkavati od straha.« Ljuti se na pukovnika u Petrogradu Beiningena i na Bostupić—Švarca, koji »sebi na pogibiju« govore, da je »antihrist već došao.« To znači, da je »stalno 3 i po godine do drugog dolaska Gospoda, a to je ne smelo, već divlje!« Pisac se ne slaže niti sa Vladimirom Solovjevom, koji je kazao pred svoju smrt, da »ne više nego 200 godina svet neće postojati pod bremenom grehova i ruševinom lažnih učenja. Ali mi pravoslavni hrišćani znamo, da kod Boga hiljadu godina je kao dan jučerašnji i da približavati i udaljiti dan suda zavisi od dobre ili zle volje ljudi.« Ako dakle ljudi »postignu duh evanđelja i otpočnu ispunjavati na praktici principe evanđelja, i dan suda bio bi odmaknut u dubinu vekova. Obratno, ako bi umesto blagovoljenja ljudi bili ozlojeđeni i otpočnu pokazivati zlu volju gazeći božanstvene i čovečje zakone, i sud Božji odmah će se približavati i može nastupiti epilog — poslednja vremena (antihristove 3 i po godine). Sud Božji »ne će zakasniti«, jer dolazi brzinom od 10.800 km na sat. Kao sredstva, koja nas pripravljaju na sud božji preporuča pisac: spomen o smrti, svakodnevno pažljivo čitanje biblije i osobito sv. evanđelja, »neprestana Isusova molitva«, sveti postovi crkve i uopšte uzdržavanje u jelu i piću, bdenje (prema silama nespavanje noću), bogomišljenje i ispunjavanje u poslu zaveta evanđelja.« — Vrlo je zanimiv članak Lj. M. Bogićevića (517—521), pod naslovom »Jeremijade,« u kojem se tuži, kako najbogatiji krajevi naši, u »kojima su bezbrižno živela naša braća (sveštenici), danas su u takvom stanju, da sveštenici po godinu i više dana nisu primili platu od svojih opština! Ima sveštenika da mesečno primaju jedva 300 din.« Nekada su sveštenici bili čisto obučeni, a danas ih »sretamo u izbledelim, zakrpljenim, gotovo neuljudnim mantijama, sa dubokim brazdama briga na licu. Sveštenička deca nekad su išla na visoke škole«, a danas »polovina svešteničke dece nema mogućnosti da se školuje.« Pisac se nadalje tuži na birokra-

ciju, koja je uvedena u pravoslavnu crkvu po novom ustavu. »Samo neke sednice, pozivi, veliki zapisnici, rešavanja. Kucaju pisaće mašine, akta idu od jedne ustanove do druge, klepet mlina zaglušio uši, ali brašna nema. Birokratske ustanove sa poslovnicima i izborima, kancelarijama i propisima toliko su komplikovale poslove, da se u njima ne može snaći. Jedino, što se jasno vidi jeste, da je živi duh Hristov okovan. Forma je zatvorila suštinu, od ljuske se ne vidi jezgra! A te glomazne ustanove skupo materijalno koštaju.« — Bogićević dalje ističe, da samostalnost bogoslovnog fakulteta »nije u volji nekim našim crkvenim krugovima. Oni bi hteli da i tu prostru svoju vlast. Zbog takvih vlastoljubivih želja bio je u pitanju opstanak fakulteta. Crkvena vrlo važna duhovna pozicija morala se očajnički braniti. Od koga? — Od crkvenih ljudi!« — Služba parohijskog sveštenstva stavlja se namjerno u sasvim podređeno mjesto. — U posljednje vrijeme »sujeta« sve više baca u vrtoglavicu neke ljude u crkvi. »Pre neki dan je jedan provincijski list govorio sa bolom o sablažnjivom dejstvu nekog crkvenog veliko dostojnika, koji je doputovao u automobilu, da propoveda u crkvi o milosrđu i jednakosti, o skromnom životu i postu! Posle divne propovedi opet je seo u skupoceni automobil i otputovao za svoje mesto službovanja. Narod, koga je pritisla nemaština, glad i nevolja, uzdahnuo je u huktanju automobila i dobacio: »Vraču iscelisja sam.« — Protojerej Jovan Hadži-Vidojković, profesor gimnazije u Nišu, piše članak pod naslovom »Samoživost i samožrtvovanje« (521—535). Članak je napisan prilikom godišnje slave Save svetitelja. Pisac u uvodu kaže, kako se »nad vaskolikim srpskim nebom« razliježe granit nada i »krvna zakletva, da će

Procvetati srpska slava
Pobediće Srbin lava,
Što je reko Sveti Sava
Nad Srbijom negda glava!«

Pisac nadalje prikazuje, kako »samoživost nagriza srpski hrast«, govori o nedopuštenom egoizmu, o egoisti i vjeri i o »samožrtvovanju«.

Naše bogoslovske revije

»Nova Revija« vjeri i nauci, izlazi šest puta na godinu, cijena Din 60, za đake Din 30, za inozemstvo Din 75, uprava franjevački samostan Makarska, uređuju profesori franjevačke bogoslovije u Makarskoj. Godina 1932, br. 1—5. Spominjemo samo važnije članke: O. dr. Fra Petar Grabić »Odsjev pračovječne kulture« (str. 2—17), »Kulturna kriza i vjera u Boga« (97—107); dr Catholicus »Sukob dviju ideja t. j. fašizma i Svete Stolice i njegov rezultat god. 1931« (18—24); Radić fr. Ignacije »Kultura volje« (25—38); O. dr fra Karlo Eterović »Jedno književno otkriće« obrana Kačićeve originalnosti historije slovinskih kraljeva protiv »Anonymusa«, koji je u »Jugoslavenskom Glasniku« postavio tezu, da je tu historiju Kačić

jednostavno prepisao od Kazimira Freschot-a (39—45); dr Janko Šimrak »Hercegovački mitropolit Avakum i manastir Zavala prema papi Klementu X. (1670—1676)« (108—117); O. fra O. Knezović »10 godišnjica smrti fr. Didaka Buntića« (118—122); dr Dragutin Markov »Još o metodi, kojom srpski teolog hoće da pobije istinitost nauke o Neoskvrnjenom Začeću« (123—140); dr Vilim Keilbach »Boljševička pjatiljetka (141—147 i 217—230, 318—331); O. dr Gabro Cvitanović »Franjevac g. protojereju Krstanoviću« (148—152); O. dr Bože Vuco »Moderne prirodne znanosti i religije«; F. L. Bajić »Pravoslavna crkva u polemici sa Pijom XI« (207—216); F. S. Petrov »Nepoznata pjesma fr Andrije Dorotića« (231—240); fr. Rajmund Šegula »Slovenske šmarnice« (241—248); Fra Karlo Nola »Pod barjakom Malthusovim« (285—302); dr O. A. Benigar »Katolički moderni apostolat u Kini « (303—317); dr. Fr. Juraj Božitković »Novi popis starijih makarskih i omiških biskupa« (332—341).

Peti broj »Nove Revije« posvećen je franjevačkom historičaru Stjepanu Zlatoviću. Zlatović se rodio 1831 u šibenskom Varošu. Nakon svršenih gimnazijalnih nauka, novicijata u Visovcu i bogoslovskih studija u Zaostrogu bio je zaređen za svećenika 1855. god. Za prvih 17 godina svoga svećeničkog života bio je Zlatović u pastirskoj službi na raznim zagorskim župama svoje provincije. Godine 1859. bio je namješten u Kninu za župnika, a godinu dana iza toga postao je i kninski gvardijan. Zlatovićevo boravljenje u Kninu bilo je od osobite važnosti za čitavi njegov kasniji život i rad. U području svoje nove župe namjerio se on na mnogo svetih hrvatskih uspomena (na Kapitulu razvaline crkve Sv. Bartula, gdje Krešimir IV. ustanovi kanonički zbor, u Biskupiji ostaci bazilike sv. Marije). Zlatović poče sabirati podatke o svim tim našim starinama, domala počne pisati povijesne i arheološke monografije i bilješke. U njemu se probudio zaneseni povjesnik i arheolog, koji će do svoje smrti neumorno raditi na proučavanju naše starine. Godine 1880 povjerio mu je provincijal Šalinović, da izradi povijest dalmatinske franjevačke provincije. U ljetu godine 1888 knjiga je štampana i predana javnosti, a nosi napis: Franovci redodržave Presv. Otkupitelja i hrvatski puk u Dalmaciji, napisao O. Stipan Zlatović, redovnik iste države. Zagreb, knjigotiskara i Litografija C. Albrechta 1888 str. VIII—488. Knjiga je dobro primljena. Nodilo ju je posebno pohvalio. Djelo su pohvalili i svi časopisi. Dana 11. III. 1891 umro je Zlatović u Šibeniku. Zlatović se mnogo zanimao i za osnivanje hrvatskog starinarskog društva u Kninu. — Fra dr Karlo Eterović napisao je o Zlatoviću u petom broju »Nove revije« (god. 1932) ove članke: »O Stjepan Zlatović« (život i rad) (381—405), »Izvadak iz povijesti djelovanja Franovaca Presv. Otkupitelja« (421—426), »Nešto iz korespodencije O. f. Zlatovića« (427—453), »Nešto iz korespodencije O. Zlatovića sa našim znamenitim ljudima« (454—455), »Popis radnja, rasprava, djela f. Zlatovića« (456—459).

»Nova Revija« 1933. br. 1—2. O. dr. Fra Petar Grabić »Moć vjere u društvenom životu« (3—12), O. dr Fr. O. Knezović »Kriza čovječanstva« (13—33), Dr V. Keilbach »Organizirani pokret bezbožnika« (34—49), Dr O. B. Vucić (zašto jednom »Vuco«, a drugi put »Vucić«?) »Determinizam ili indeterminizam« (50—61), Dr. Perović Bonifacije »Hrvatski katol. Socijalni Tjedan« (62—68). Osim članaka donosi »Nova Revija« opširni prikaz svih aktuelnih pitanja, zatim književni pregled strane i domaće literature i napokon vjesnik i latinsku kroniku, u kojoj za strani svijet javlja najvažnije pojave našega kulturnoga i crkvenoga života. Kako se vidi iz ovoga prikaza, »Nova Revija« je dosta jasno označila svoje zadaće među našim revijama. Ona se posvećuje osobito apologetskim pitanjima i najvažnijim historijskim problemima, koji zadiru u prošlost katoličke crkve u Dalmaciji i prije svega u prošlost franjevaca.

»Život«, izlazi u Zagrebu deset puta na godinu, uredništvo i uprava Zagreb Palmotićeva 31, pretplata Din 50, omladina Din 30, pojedini broj Din 5, godina 1932, br. 1—10. Spominjemo samo najvažnije članke: biskup dr J. Srebrnić, U euharistijskoj Zori 1—10, Andrija Glavaš, Pozadina španjolskih događaja 11s., Milan Pavelić, Jubilej velikoga novinara (o stogodišnjici prvoga članka Veullotova 28s), isti: Iz duhovne lirike francuske str. 135s., 280s., 322s., dr Vilim Keilbach, Husserlova fenomenologija 35s., zatim »Boljševička stvarnost« 272s., i »Boljševički bezbožnici« 446s., S. T. Poglajen, Ustanova ljubavi 49s., Kozelj »Rimska crkva — Isusova crkva« 54s., B. Strižić »Predmet odgoje« 67s., »Spolna odgoja« 176s., »Spolna odgoja i opća odgoja« 254s.; I. P. Bock »Borac za prava rimskoga pape« 71 s. (Robert Mellarmin), »Sveti Robert Bellarmino o duhovnoj vlasti rimskog pape« 297 s., »Sveti Cecilije Ciprijan, prvi afrički biskup-mučenik« 407 s.; Alfirević dr. A. D. I., Katolička sveučilišta u Njemačkoj, francuski masoni i škola, kriza, razoružanje, g. Motta, protest nizozemskog radništva str. 58 s., »Raspust Družbe Isusove u Španiji« 145 s., »Monizam na rasulu 370 s., »Uporedo s vremenom« (novi sveci i blaženici, moderni individualizam, socijalizam u krizi, ideologija boljševizma, španjolska republika), str. 412—420, »Uz židovski problem«, »Dobro i zlo u »Novoj odgoji«, »Katolici i socijalno pitanje«, »Mane američkog kapitalizma«, »čovjek i tehnika« str. 459—469; K. Grimm (urednik »Života«): »Istina će vas osloboditi« 97 s., »Marginalije uz jednu zanimivu knjigu« (Seifert, Die Weltrevolutionäre von Bogomil über Hus zu Lenin, Zürich—Leipzig—Wien 1931) str. 365—370; K. Diederich, Njemačka gospodarska kriza u okviru svjetskog gospodarstva str. 113 s., »Boj za Kinu« 269 s., »Japan i Kina na mejdanu« 357 s., »Kinesko pitanje« 393 s.; F. Šanc »Stvoritelj svijeta i problem zla« 122 s., »Sveti Bellarmin o slobodi ljudske volje« 263 s.; Stj. Zec, Boljševičko-bezbožni pokret u Njemačkoj str. 130 s.; A. Veermersch »Quadragesimo anno« 161 s., 314 s.; J. Müller, Leon Hamerl (katolički veleindustrijalac), ličnost, prijatelj

radnika, socijalni odgojitelj i apostol (str. 169 s. 320 s.; Badalić, Roman o Sv. Stanislavu Kostki, »Kućna odgoja kod primitivnih naroda« str. 440 s.; Valensin »Eugenika i moral« 241 s.; Dr V. Keilbach, Problem fašizma str. 337 s.; V. Koppers »Što je etnologijska opća povijest i što hoće?« str. 346 s.; A. Zrno, Društveni položaj mučenika za prvih kršćanskih vijekova str. 385 s.; A. Ferenčić, Sinteza Katoličke Akcije i Katoličkog Pokreta str. 433 s. Osim tih članaka nalazi se opširan »Fiat lux« u svakom broju, gdje se prikazuje u kratko najvažnija aktuelna pitanja, pa je iza toga vrlo cijenjena bibliografija.

»Život« godina 1933 br. 1—3, 5. Filipović, Knjiga Demetrijanu od sv. Ciprijana str. 1 s., »Jedinstvo katoličke crkve od sv. Ciprijana« 49 s., Ferenčić, Katolički pokret i Katolička Akcija str. 12 s., R. Mucshalek, »Nacionalizam i svjetska Crkva u povijesti istorika« 21 s., Koppers »Javna odgoja kod primitivnih naroda« 34 s., Dr. V. Keilbach, Papinstvo i Moskva str. 61 s., A. Alfirević »Lurdska čudesa govore!« str. 73, Šanc »Papinski univerzitet Gregoriana« str. 82 s., »Najvažniji problem sadašnjice« (kriza kruha, mira), str. 97 s., prof. I. Puzina, Čežnja ruske duše za savršenim socijalnim poretkom str. 193 s., Dr. A. Spiletak, Strossmayer o socijalnom pitanju str. 200 s. — Iz toga se kratkoga prikaza vidi, da je »Život« u prošloj i ovoj godini raspravljao o najvažnijim domaćim i svjetskim problemima iz pera prvih stručnjaka. Ujedno je on u krugu ostalih revija točno označio djelokrug svoga rada i zacrtao svoje posebne zadaće, koje ima izvršiti u redu katoličkih revija.

»Duhovni Život«, asketsko-mistička revija, izdavaju Oci Dominikanci, urednik dr. O. Hijacint Bošković, izlazi svaki drugi mjesec, godišnja pretplata Din 30, za inostranstvo Din 40, za đake Din 25, uredništvo i uprava Zagreb Kažotićev trg 4. U godini 1931. istakli su se kao pisci članaka: Bošković, Radić, Budrović, Knezović, L. Bajić, Dr Fra K. Kržanić, Dr P. Ivanišić, dr P. Crnkovački, P. Grgec, u godini 1932 došli su kao novi saradnici: Stefan Iljkić, pravoslavni iguman i predstojnik Konjovićeve zadužbine u Somboru, poznati prijatelj jedinstva crkvi, B. Ivaniš, S. Košutić, Š. Jurkić, H. Suzo, Dr Dj. Gračanin, J. Milanov, Dr V. Keilbach, Dr Lj. Maraković, Dr J. Nagy, Dr F. Šeper, O. J. Tinodi, Dr J. Zumbulov, Ova revija našla je vrlo veliki broj prijatelja ne samo među svećenstvom i redovnicima nego i među laicima, koji se bave duhovnim životom. U svakom broju iza dva ili tri manja aktuelna članka dolazi prikaz liturgijskoga života, pa onda »na izvorima«, i »ideje i pokreti«.

Franjevački Vijesnik, izdaju bosanski franjevci, izlazi mjesečno na 32 stranice, cijena godišnje Din 60, uredništvo i uprava u Visokom, franjevačka velika gimnazija godište XXXIX, god. 1932. Spomenut ćemo samo najvažnije članke: Urban Talija, poznati franjevački teolog i pisac iz Dubrovnika, sarađivao je marljivo sa ovim studijama: »Etički sistem sv. Augustina« 1—15, 33—46, »Su-

đenje Isusa Krista« 97—103, 129—137, »Čitanje Sv. Pisma i Jobova knjiga« 321—328; Dr Fra Eduard Žilić napisao je »Boljševizam kao povjesno-društvena pojava« 1j6—22, 47—56, 74—83, isti, Agonija kapitalizma? 174—182, 222—226, Članak pod naslovom »Prilozi povijesti bosanskih franjevaca« izlazio je od broja 1—6 i 11—12. Tu je dr Dragutin Kamber iznio »Stanje župa i duša apostolskog vikarijata u Bosni srebrničko-otomanskoj prema popisu izvršenom 1813 »str. 22—28., 57—59, 83—88, 111—121; fra Jozo Zvonigradski »Riječ za Zvjezdovića i Aphnamu« str. 148—151; fra R. Drlić »Korespodencija Andrije Torquata i fra Grge Martića« str. 182—187, 342—347, 375—379. U trećem broju napisao je članak dr. fra Oton Knezović: »Desetgodišnjica smrti fra Didaka Buntića«. U četvrtom broju nalaze se »Ulomci iz ratnih pisama fra Didaka Buntića«. U 5 i 6 broju nalazi se posmrtni članak dra Julijana Jelenića »Veliki zapadni raskol«. U 6 broju objelodanio je dr. o. Felicijan Fržop članak o životu i radu o. Urbana Talije. Taj se članak nastavlja i u 7 i 8 broju . U 7—9 broju izdao je provincijal Hercegovačkih Franjevaca dr. Fra Dominik Mandić »Prilozi za povijest franjevačkoga samostana i crkve u Olovu«. U broju 11 je članak fra Augustina Krištića »Nepisana povijest našega zanatstva«. U 12 broju piše Borivoj Jevtić o »Jukićevom znamenju«, dok fra Augustin Krištić nastavlja svoj članak »Nepisana povijest našega zanatstva«.

Tako je eto i »Franjevački Vijesnik« označio granice svoga rada. Neka revija na svaki način nastoji, da uredništvo bude u mjestu štamparije, jer će se na taj način moći list sasvim drugčije razvijati. Možda bi bilo dobro, da list izlazi najviše svaka dva mjeseca na 48 stranica ili možda pače svaka četiri mjeseca na četiri do pet araka. Tako će biti reprezentativniji i moći će se materijal bolje srediti. Ovo su samo naša skromna opažanja, koja bi se eventualno mogla i uvažiti, ako je to moguće. Franjevački Vjesnik ima vrlo široko polje rada u poviesti franjevačke provincije Bosne Srebrne. Dosadanji pisci te prošlosti nisu sve iscrpli nego stoji po samostanskim i drugim arkivima upravo golemi materijal, koji bi trebalo malo po malo sređivati i tako nastavljati rad franjevačkog historičara pokojnoga profesora dra Julijana Jelenića. Osim toga ne smije se baciti s vida i apologetski dio s posebnim obzirom na bosanske prilike. Posebna bi se pažnja morala posvetiti studiranju materijala na turskom jeziku, zatim na starom slovenskom pisanom bilo ćirilicom, bilo bosančicom. Oni, koji će se posvetiti tomu svetom radu, neka ne objelodanjuju samo dokumente, nego neka izrađuju studije sa objelodanjenjem najvažnijih dokumenata.

Franjevački Vjesnik 1933 3—5. 1933. Tu nastupaju kao pisci: Urban Talija, Fra R. Drljić, koji iznosi »Korespondenciju Andrije Torkvata Brlića i fra Grge Martića, dr Svetozar Petrić, koji raspravlja o temi »Nacionalizam u zabludi«, dr fra Kazimir Ivić o »Pedesetogodišnjici franjevačke centralne gimnazije u Bosni«, Gavranić fra Gavro »Jedan pogled na školski rad franjevaca u jugo-

slavenskim pokrajinama«, O. dr Gvido Rant »Franjevačke gimnazije u provinciji sv. Križa«, dr V. J. »Stanovište katoličke Crkve u pitanju odgoja i škole.«

Vicko Lisičar, Lopud historički i savremeni prikaz. Dubrovnik 1931, str. 1—92 sa 16. ilustracija na koncu. Pisac raspravlja o otoku i gradu Lopudu od najstarijih vremena do danas, zatim o matici crkvi »Gospa od Šunja«, o samostanima, kapelama, grobljima staroga Lopuda, zatim o glasovitim Lopuđanima: biskupu Bonifaciju Drakolici, Mihu Pracatu, Vici Bune, biskupu Nikoli Brautiću, Petru Palikući, biskupu Franji Uccellini-Tice, Urbanu Taliji. Na koncu još dodaje historijat bratovština staroga Lopuda, lopudske župnike i župnički muzej i arhiv. Pisac je sa najvećom marljivosti sabrao sve dokumente u dubrovačkom arkivu o Lopudu, pa je ova monografija svake hvale vrijedna to više, što u nas na žalost ima vrlo malo ovako zanimivih monografija. Vicko Lisičar piše i s velikom ljubavi prema otočanima, jer je on domaći župnik. Šteta je, što knjiga nema niti na početku niti na koncu kazala, pa niti oznake sadržaja.

Vicko Lisičar, Koločep nekoć i sada. Dubrovnik 1932. str. 1—192. Pisac raspravlja o otoku Koločepu i raznim njegovim imenima. Iza toga raspravlja o Koločepu od najstarijih vremena do danas, o pomorstvu Koločepljana, o koločepskim brodovima od XIV—XVI vijeka, o crkvi matici na Koločepu, o kapelama staroga Koločepa, o dumnama na Koločepu, o bratovštinama, grobljima, kršćanskom životu, dušobrižnicima Koločepa. o glasovitim Koločepljanima: Don Vlaho Skvadrović, Svilokos, Poković i t. d. Na koncu navodi imena porodica od XIV—XX. vijeka. Još dodaje priloge. I opet je šteta, što niti ova knjiga nema sadržaja niti kazala. Inače je monografija vrijedan doprinos našoj domaćoj historiji.

Dr J. Šimrak

Aleksander Ignacij barun Mikulich de Brokunovecz,

zagrebački biskup od g. 1688. do 1694.

Dr. **L. Ivančan.**

Obitelj Mikulića, od koje je potekao zagrebački biskup Mikulić, čini se da je bila stara plemićka obitelj, jer se spominje u drugoj polovini XV. stoljeća neki Paulus de Mikulich prope castrum Medved g. 1461. koji da je imao sina Ivana što mu ga je rodila supruga Urša. Poznato je, da još danas opstoji u šestinskoj župi filijalno selo Mikulić, koje broji oko 800 duša, dakle skoro trećinu svih šestinskih župljana. Podatke o prvim poznatim Mikulićima priopćio mi je ravnatelj kr. zem. arkiva g. Laszowsky.

Faulhaber Kardinal: Rufende Stimmen in der Wüste der Gegenwart. Gesammelte Reden, Predigten, Hirtenbriefe. 2. Auflage (6.—8. Tausend) 8, XVIII—480 str. Freiburg i. B. 1932. Herder, M. 6, 20.

O prvom smo izdanju ovoga djela govorili u »Bogoslovskoj Smotri« iz godine 1932. str. 289. (dr. K.) Iza godinu dana izlazi drugo izdanje, koje svojim klasično odličnim stilom, puninom sadržaja, preciznošću izričaja, a nada sve svijesnom odgovornošću crkvenog čovjeka kao vođe i učitelja naroda zaslužuje, da ga i mi čitamo i studiramo, jer su ideje, koje autor razvija, ideje Kristovog univerzalizma. O pitanjima, koja su nakon rata postala toliko važna ne samo u Njemačkoj, nego posvuda, a zadiru u vjerski i ćudoredni život naroda; o pitanjima crkvenog i socijalnog života, o krizama na duhovnom polju, govori kardinal Faulhaber uvijek pod jednim vidom, koji ima pred očima vrednote vječnosti.

Takovu knjigu možemo našem svećenstvu najtoplije preporučiti. Iz nje će crpsti ne samo prvorazredni materijal za svoje propovijedi, nego će i svoj pogled na pitanja, što ih gore spomenusmo, moći ispitati kod jednog sigurnog provodića, koji živi s Crkvom i za Crkvu.

A. Ž.

Gurian Waldemar: Der Bolschewismus. Einführung in Geschichte und Lehre. 2. Auflage, 6.—8. Tausend, 8, XII—338 str. Freiburg i. B. 1932. Herder, M. 5, 20.

Potraga za ovom knjigom je pokazala, da je Gurian pogodio način, koji daje jedan zadovoljavajući pogled u prilike današnje Rusije. Mnogo je pokušaja izvedeno, ali se nisu održali. Pričali su nam o prilikama onako, kako izletnici pričaju. Gurian ide dalje i dublje. On pokazuje na osnovice sistema, njihov povjesni razvoj; upozorava, što je postavljeno kao cilj, a što je uistinu postignuto; raspravlja, što je zadaća društva, a što pravi od njega boljševička nasilnost. Do u tančine je prikazan aparat, koji izvodi planove u političkom, gospodarskom i kulturnom pogledu, kao i pojedini znatniji i značajniji funkcionari, koji se puno spominju. Što je od naročite vrijednosti donesen je doslovni tekst izvadaka iz Lenjinovih djela. Tako je moguće onima, koji do tih djela u originalu ili prijevodu ne mogu doći, jedan uvid u razvoj i način mišljenja oca savremenog ruskog boljševizma.

Iz čitavog prikaza se izvija i kritika boljševizma, njegovih osnova, izvoda i postignutih rezultata. Ima, istina, u knjizi i mjesta, iz kojih se vidi, da o stvari govori Nijemac sa svog veliko-njemačkog gledišta, u kom se odražava pogled čovjeka, koji poratno stanje svoje domovine teško osjeća; no u glavnom se objektivnosti autorovoj ne može prigovoriti.

Knjiga je veoma ukusno opremljena i može se svakomu samo preporučiti.

A. Ž.

Ehrhard, Albert: »Die Kirche der Märtyrer«. Ihre Aufgaben und ihre Leistungen. Gr. 80. XII, 412 S. München 1932, Verlag Kösel-Pustet. — Stoji vezano 10 M.

Zaslužni učenjak svjetskog glasa ostavio nam je ovim svojim djelom takoreći svoj zavjet i zreli plod svog dugogodišnjeg neumornog rada. On gleda crkvu mučenika u tri razna stadija, prema kojima se knjiga dijeli na tri opsežna odsjeka. To je samoobrana crkve napram poganstvu i rimskoj vlasti (8—121), njezina pobjeda nad gnosticizmom i montanizmom (122—

267), te naizad njezina uloga kao sveopće kršćanske religije (268—406). Kao revna pčela sakupio si je pisac u toku od više decenija ogromno gradivo, na osnovu kojeg majstorski — namjerno rabim ovu riječ! — stvara jednu jedinstvenu sliku crkve prvih triju stoljeća. Nažalost se pisac u prvom redu obraća naobraženim krugovima (ne učenjacima svoje struke) i s obzirom na to unaprijed isključuje takozvani znanstveni aparat. No pisac malo previše pretpostavlja kod svojih čitalaca, jer u drugom odsjeku ima čitavih poglavlja u kojima ga samo dobro uvježbani bogoslovi mogu slijediti. Inače je djelo u svojoj solidnosti takoreći nenadmašivo. Pisac pokazuje jednu vanrednu spremu i jedan suverenitet u prikazu najdelikatnijih pitanja, na koje čak i kod učenjaka prvog razreda rijetko nailazimo. Uvijek govore vrela i činjenice. Pri tom pisac sigurno i precizno određuje vrijednost vrela, pokazuje što je dokazano, što hipoteza, što ne vrijedi. Onda dobro iskorišćuje sve osnovane podatke, neustrašivo zalazi u sve probleme, a jasnim jezikom i točno odmjerenim formulacijama sasvim razgovijetno predočuje sve bitne linije. Samo nam je željeti, da se ova knjiga što više raširi među naobraženim katolicima i revnim borcima katoličke akcije, jer će im jednako kao svećenicima biti od nepregledne koristi.

Dr. Vilim Keilbach.

Prümmer, Domunicus, M., O. Pr.: Manuale Theologiae Moralis secundum principia S. Thomae Aquinatis. Tomus I: XXXVII, 471 pag., ed. 6 et 7 (1931). Tomus II: X, 566 pag., ed. 4 et 5 (1928). Tomus III: XI, 697 pag., ed. 4 et 5 (1928). Friburgi Br., Herder. — Stoji vezano 10, 40 11,40 13,20 M.

Budući da u zadnje vrijeme opet nešto naglije raste broj novih priručnika moralnog bogoslovlja, to kanimo upozoriti na ovo novo izdanje općenito uvaženog udžbenika, koji je klasičan za strogu tomističku školu. Dvije godine prije svoje smrti imao je pisac utjehu, da u službenoj čestici kardinala Gasparria čita lijepu svjedodžbu, prema kojoj njegovo djelo »animatur spiritu thomistico«. Ovdje želimo samo neke karakteristične crte iznijeti. Po uzoru sv. Tome pisac najviše važnosti polaže na metafizičko fundiranje osnovnih načela i tek u drugom redu upušta se u kazuistiku, koja jednostrano naglašena nužno vodi do čistog katalogiziranja grijeha i dosljedno prikazuje kršćansko ćudoređe kao težak jaram. Druga bitna crta jest opsežno razlaganje traktata de virtutibus. Tu se zrcali pokušaj piščev da sjedini praktičnu i spekulativnu teologiju. U tom pogledu pisac bez sumnje ima vanrednih zasluga. Treća bitna osebina jest solidna znanstvenost, koja je pisca potakla da napusti uski vidik »školskih nazora« i da uvaži rezultate drugih auktora bez obzira na školu, kojoj pripadaju. Zgodna je kratka ali dobra (iako nepotpuna) bibliografija na početku pojedinih traktata. Opsežni katalog pisaca, koji su pisali o moralnom bogoslovlju, sa kratkom ocjenom njihovih djela također vrijedi. U pojedinosti nažalost ne možemo ovdje zalaziti. Vječna bi šteta bila, ako bi se ovo djelo navalom novih udžbenika pokopalo u knjižnicama.

Dr. Vilim Keilbach.

Uredio: Dr. S. Bakšić.